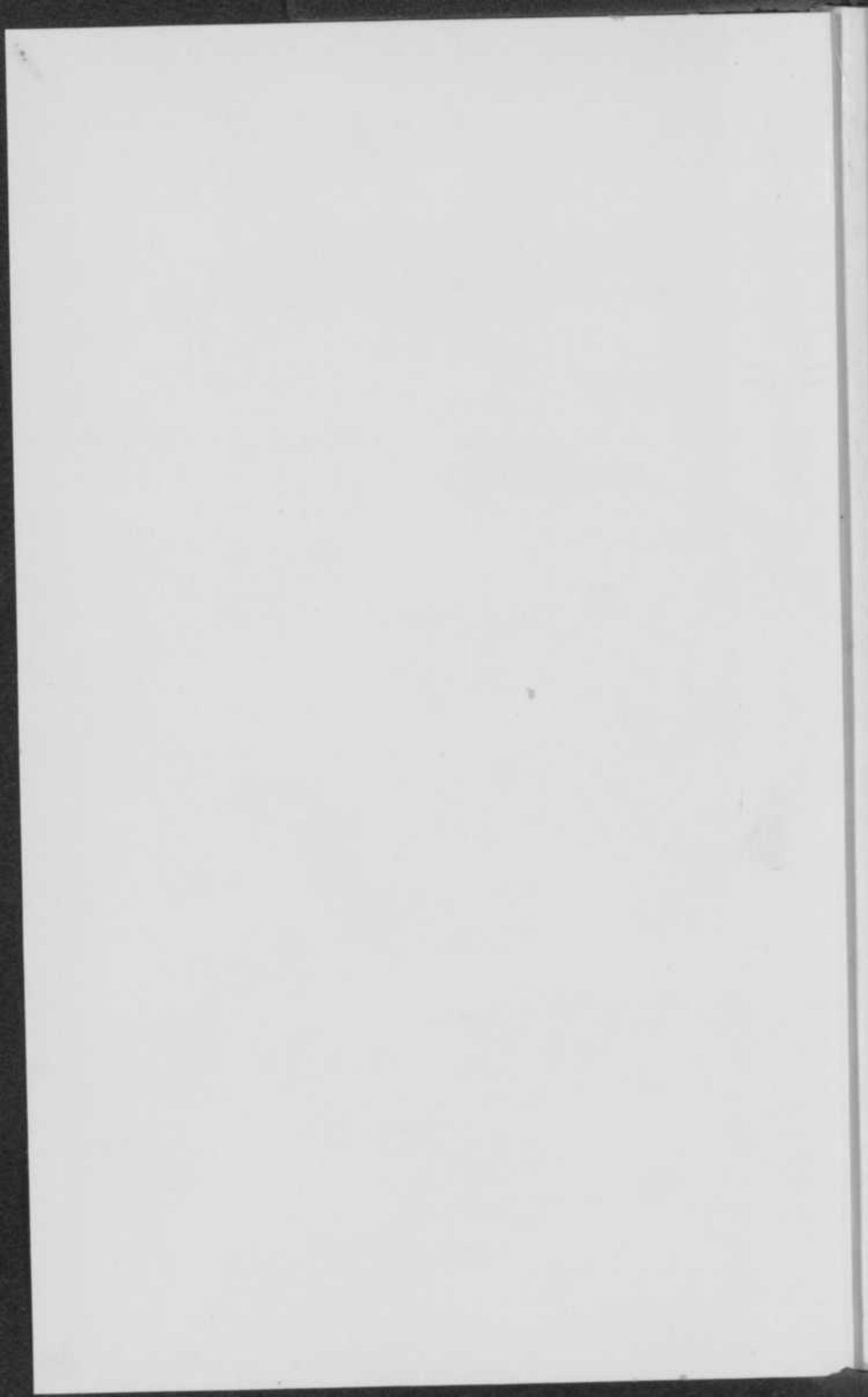

GONAMUR 307

BIBLIOTHEEK RU GRONINGEN

0550 9878

PRIJS 10 CENT

HET HISTORISCH MATERIALISME

VOOR ARBEIDERS
VERKLAARD DOOR
H. GORTER

UITGAVE „DE TRIBUNE”

ADMINISTRATIE: WYTTENBACHSTRAAT 13, AMSTERDAM

Conamur 307

1908 TRIBANÉ

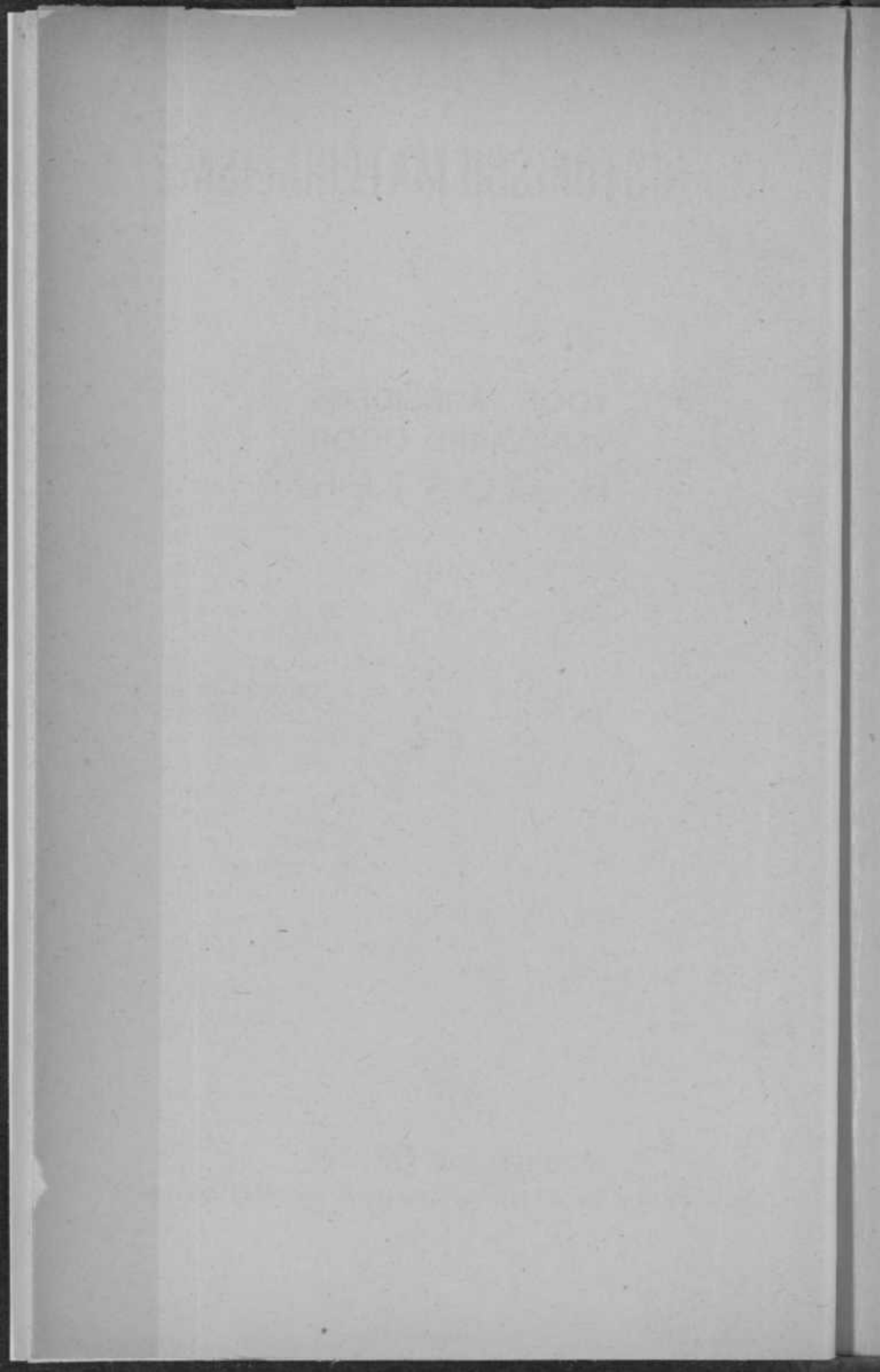
HET HISTORISCH MATERIALISME

120
9
—
115 V

VOOR ARBEIDERS
VERKLAARD DOOR
H. GORTER

UITGAVE „DE TRIBUNE”
ADMINISTRATIE: WYTTENBACHSTRAAT 13, AMSTERDAM

I.

Het doel van dit geschrift.

De sociaaldemocratie is niet alleen het streven om de productiemiddelen, de natuurkrachten, de werktuigen en den bodem te brengen uit het bezit van privaatspersonen in gemeenschappelijk bezit, en dit te doen door den politieken strijd, de verovering der staatsmacht, — de sociaal-democratie is niet alleen een politieke en economische strijd, zij is meer dan dat, zij is ook een *ideële* strijd, om een wereldbeschouwing, tegen de bezittende klassen.

De arbeider, die de bourgeoisie wil helpen ten onder brengen en zijne klasse wil maken tot de heerschende in den staat, moet in zijn hoofd de burgerlijke gedachten, die hem van kindsbeen af door staat en kerk zijn ingebracht, overwinnen. Het is niet genoeg, de vakbond en de politieke partij, gij zult nooit met hen overwinnen, als ge niet u zelf innerlijk hebt gemaakt tot een ander mensch dan de heerschers u maakten. Er is een manier van denken, een overtuiging, een wetenschap, die de bourgeoisie verwerpt, maar die de arbeider tot de zijne moet maken om de bourgeoisie te overwinnen.

De bourgeois willen den arbeider wijs maken, dat de geest meer is dan het stoffelijk maatschappelijk zijn, dat de geest die stof beheerscht en vormt. Zij hebben zelf den geest tot nu toe als een middel gebruikt tot heerschappij, zij hadden de wetenschap, de wet, het recht, de politiek, de kunst, de kerk, en daarmee heerschten zij, nu zouden zij graag de arbeiders diets maken, dat dat zoo ligt in de natuur, dat de geest van nature beheerscht het maatschappelijk stoffelijk zijn, beheerscht het werk, dat de arbeider doet in de fabriek, de mijn, op het veld, op spoor en boot. De arbeider, die *dit* gelooft, die gelooft, dat het de geest is, die uit

zichzelve de productie schept, den arbeid en de maatschappelijke klassen maakt, hij zal zich aan de bourgeoisie en haar handlangers, de priesters, de geleerden, etc. onderwerpen, want de bourgeoisie *heeft* het grootste deel der wetenschap, *heeft* de kerk, heeft dus den geest, en *moet*, als dit waar is, heerschen.

Daarom, om haar macht te houden, maakt de bezittende klasse dit de arbeiders diets.

Maar de arbeider, die vrij wil worden, die den staat wil brengen in de macht *zijner* klasse, die de productiemiddelen wil ontnemen aan de heerschers, hij moet begrijpen, dat de bourgeoisie met haar voorstelling van de zaak liegt en dat het *niet* is de geest, die het zijn, maar het maatschappelijk zijn dat den geest bepaalt.

Begrijpt de arbeider dit, dan zal hij zich van de geestelijke overheersching der bezittende klassen vrij maken, en tegenover hun denken een eigen, sterker, waarder denken stellen.

Maar bovendien, omdat, zooals wij elders hebben aangetoond ¹⁾, de maatschappelijke ontwikkeling, het maatschappelijk zijn zelf, gaat in de richting van het socialisme, het socialisme voorbereidt, zal de arbeider, die dit begrijpt, én begrijpt dat zijn socialistisch denken door het maatschappelijk zijn wordt veroorzaakt, inzien, dat wat er buiten hem in de maatschappelijke wereld gebeurt de oorzaak is van wat er in zijn hoofd gebeurt, dat het socialisme in zijn hoofd wordt omdat het daarbuiten in de maatschappij groeit, hij zal met andere woorden voelen, dat hij de *waarheid* over de werkelijkheid bezit, en dit zal hem den moed, en het vertrouwen geven, die voor de sociale revolutie noodig zijn.

Deze kennis is dus voor den proletarischen strijd even noodig als de vakbond en de politieke strijd, ja, men kan zeggen, dat economische en politieke strijd niet ten volle kunnen gestreden worden zonder die kennis. Want geestelijk slaaf te zijn, verhindert den stoffelijken strijd goed te voeren, zich zelf, armen proletarier, geestelijk sterker te weten dan de heerschers, verheft

¹⁾ Zie: Sociaal-Demokratie en Anarchisme, en De Grondslagen der Sociaal-Demokratie, uitgaven der S. D. A. P.

reeds boven hen, en geeft de kracht hen ook stoffelijk te verslaan.

Het historisch materialisme is die leer, die duidelijk maakt dat het maatschappelijk zijn den geest determineert, het denken *dwingt* in zekere banen te gaan, het willen en handelen van personen en klassen *bepaalt*. Wij zullen trachten in dit geschriftje zoo eenvoudig en helder als wij kunnen, aan de arbeiders de waarheid van deze leer te laten zien.

II.

Wat het historisch materialisme niet is.

Maar voordat wij er toe overgaan aan te toonen wat het historisch materialisme is, moeten wij, om eenige vooroordeelen weg te nemen en misverstand te voorkomen, eerst zeggen, wat het *niet* is. Er is namelijk behalve dit geschiedkundig materialisme dat de bijzondere leer der sociaal-democratie en door Friedrich Engels en Karl Marx gegrondvest is, nog een ander, misschien zelfs meerdere materialismen, n.l. de wijsgeerige. En die stelsels spreken, niet zooals het historisch materialisme, over *hoe* de geest door het *maatschappelijk* zijn, de productiewijze, de techniek, den arbeid wordt gedwongen zich in zekere richting te bewegen, maar zij spreken over den samenhang van lichaam en geest, stof en ziel, God en wereld, etc. Die andere, niet *geschiedkundige*, maar *algemeen-wijsgeerige* stelsels trachten een antwoord op de vraag te geven: hoe verhoudt zich het denken in het algemeen tot de materie, of hoe is het denken ontstaan? Het historisch materialisme vraagt niet dit, maar... *hoe komt het, dat er in een bepaalden tijd zoo en zoo gedacht wordt?* Het algemeen wijsgeerig materialisme zal bij voorbeeld zeggen: de stof is eeuwig en uit haar komt onder bepaalde omstandigheden de geest voort, om, als die voorwaarden niet meer bestaan, te verdwijnen, — het historisch materialisme zal zeggen: dat de proletariërs anders denken dan de bezittende klassen, komt daar en daar vandaan.

Het algemeen wijsgeerig materialisme vraagt naar het *wezen* van het denken. Het historisch materialisme

vraagt naar de oorzaak van de *veranderingen* in het denken. Het eerste zoekt zijn oorsprong, het tweede zijn groei. Het eerste is wijsgeurig, het tweede geschiedkundig. Het eerste onderstelt een toestand, waarin nog geen denken, geen geest bestaat, het tweede onderstelt het bestaan van den geest. Men ziet het groote onderscheid.

Wie de leer der sociaal-democratie wil onderzoeken en leeren kennen, moet beginnen met dit onderscheid goed in het oog te houden. Want de tegenstanders, en vooral de geloovigen, zijn er op uit, die twee met elkaar te verwarren, en, door den afschuw voor het eerste, bij de geloovige arbeiders ook het tweede in den ban te doen. De leiders der geloovigen zeggen: het materialisme verkondigt dat de heele wereld niets is dan mechanisch bewegende stof, dat stof en kracht het eenig eeuwig en absoluut bestaande is, dat denken slechts een afscheiding is van de hersens als de gal van den lever, de materialisten zijn stofvergoders en het historisch materialisme is hetzelfde als het wijsgeurig materialisme. De arbeiders, vooral hier te lande, in wie nog veel slaafsche aanbidding voor den geest schuilt, en van wie er nog maar zeer weinige de juiste gedachten der sociaal-democratie over het wezen van den geest kennen, zooals vooral Jozef Dietzgen die beschreven heeft, gelooven dit, en zij krijgen er een afschuw van naar de socialistische sprekers te gaan luisteren, die hen willen leiden naar de stofaanbidding en zoo naar de verdoemenis.

Welnu, die beweringen zijn leugens. Wij zullen in het volgende door een reeks van voorbeelden bewijzen, dat het historisch materialisme niet handelt over de algemeene verhouding van geest en stof, ziel en materie, God en wereld, denken en zijn, maar dat het alleen de door de maatschappelijke veranderingen veroorzaakte veranderingen in het denken aantoonst.

Wij zullen dus een machtig wapen aan de christelijke demagogen uit de hand slaan.

Maar als wij aantoonen, dat het geschiedkundig materialisme niet hetzelfde is als het wijsgeurige, dan is daarmee niet gezegd dat het geschiedkundig materialisme niet tot eene algemeene wereldbeschou-

wing kan *leiden*. Integendeel, het historisch materialisme is, evenals elke wetenschap der ervaring, een *middel* om tot een algemeene wijsgeerige levensbeschouwing te komen. Dat is juist ook een belangrijk stuk van zijn beteekenis voor het proletariaat. Het brengt wel degelijk nader tot een algemeen denkbeeld over de wereld. Maar dat denkbeeld is *niet* het stoffelijk-mechanische, waarvoor Kuyper, Aalberse e.a. het willen uitmaken, al is het natuurlijk evenmin het christelijk-katholieke of -calvinistische of vrijzinnig-moderne. Het is een ander, nieuw denkbeeld, eene nieuwe voorstelling omtrent de wereld, die alleen aan de sociaal-democratie eigen is. Het historisch materialisme is niet die wereldbeschouwing zelf, maar het is een weg, een middel, een der vele middelen, om ertoe te komen, zooals het Darwinisme, de geheele natuurwetenschap en de leer van den geest of van het kennen van Dietzgen, middelen daartoe zijn. Niet een van die middelen is tot die wereldbeschouwing voldoende, alle te samen eerst leiden er heen.

Waar wij alleen over het historisch materialisme schrijven, daar zullen wij natuurlijk over die algemeen-wijsgeerige wereldbeschouwing der sociaal-democratie niet veel zeggen, maar wij zullen toch gelegenheid vinden om bij sommige van de voorbeelden, die wij tot uitlegging van ons onderwerp zullen geven, een vingerwijzing te doen naar dat algemeene, zoodat ook dit doel, waarheen het historisch materialisme met zoovele andere wetenschappen wandelt, aan onze lezers eenigszins duidelijk blijken zal.

III.

De Inhoud der Leer.

Wat is nu de algemeene inhoud onzer leer? Voordat wij er toe overgaan haar juistheid en waarheid te doen blijken, moet de lezer een algemeen en duidelijk overzicht hebben van wat te bewijzen is. Dat overzicht worde hier nu eerst gegeven.

Het is voor elkeen, die heeft opgelet op het maatschappelijk leven om hem heen, of die slechts een blik er heen wil slaan, duidelijk, dat de leden der

maatschappij in bepaalde verhoudingen tot elkaar leven. Zij zijn niet maatschappelijk gelijk aan elkaar, maar staan op trappen, hoog en laag, en in groepen of klassen. De oppervlakkige toeschouwer kan meenen, dat die verhoudingen alleen eigendomsverhoudingen zijn; de eenen hebben grond, de anderen fabrieken, of transportmiddelen, of koopwaren om te ruilen, de anderen niets. De oppervlakkige beschouwer kan ook meenen, dat het verschil vooral een politiek verschil is. Sommige groepen hebben de staatsmacht in handen, andere hebben er geen of bijna geen invloed op. Maar wie dieper ziet, ontwaart, dat onder de eigendoms- en politieke verhoudingen *productieverhoudingen* schuilen, verhoudingen, waarin de menschen tot elkaar bij het produceeren van wat voor de maatschappij noodig is, staan.

Arbeiders, ondernemers, reeders, renteniers, grootgrondbezitters, pachters, groote kooplui en winkeliers, zij zijn wat zij zijn door de plaats, die zij innemen *in het productieproces, in de bearbeiding en de circulatie der producten*. Dat is een nog dieper verschil, dan dat de een geld heeft, de ander niet, de een politieke macht, de ander geene. Het is het *eigenlijke* verschil, het verschil waaruit de andere voortkomen.

De bearbeiding der natuurschatten, dat is de grondslag der maatschappij. Wij staan tot elkaar in arbeids-, in productieverhoudingen.

Maar waarop steunen die arbeidsverhoudingen? Hangen de menschen als kapitalisten en arbeiders, grootgrondbezitters, pachters en daglooners, en hoe al de andere soorten van maatschappijleden meer mogen heeten, zoo maar in de lucht?

Neen, zij steunen op de stevige techniek, op de werktuigen met welke zij in de aarde, in de natuur werken. De industrieelen en de proletariërs steunen op, hangen af van de machine. Was de machine er niet, de industrieelen en de proletariërs zouden er niet zijn, of althans niet zóó zijn, als zij er zijn.

De eenvoudige weefstoel gaf den arbeid in huis door het eigen gezin, het samengestelde houten weefwerktuig geeft een maatschappij met kleine bazen en gezellen, de groote, door stoom of electriciteit gedreven, stalen weef-

machine een maatschappij met grootindustrielen, aandeelhouders, directeuren, bankiers en loonarbeiders.

De productieverhoudingen zweven niet als strepen rook of damp in de lucht, het zijn stevige ramen, waarin de menschen zijn gevat. Het productieproces is een materieel proces, de werktuigen zijn als de hoek- en steunpunten der ramen, waarbinnen wij staan.

De techniek, de werktuigen, de productiekrachten zijn de onderbouw der maatschappij, de eigenlijke basis, waarop zich het geheele reusachtige en zoo samengestelde organisme der maatschappij verheft.

Maar dezelfde menschen, die hunne maatschappelijke verhoudingen vormen naar hunne stoffelijke productiewijze, vormen ook hun ideeën, hun voorstellingen, hun beschouwingen, hun beginselen naar die verhoudingen. De kapitalisten, de arbeiders en de andere klassen, die, door de techniek der maatschappij waarin zij leven, gedwongen zijn in bepaalde verhoudingen (als heer en knecht, eigenaar en niet-bezittende, grondheer, pachter en daglooner,) tot elkaar te staan, diezelfde kapitalisten en arbeiders etc. *denken* ook als kapitalisten, arbeiders, etc. Zij vormen hun ideeën, hun voorstellingen niet als abstracte wezens, maar als de zeer concrete, wezenlijke, levende menschen, die zij zijn, n.l. als maatschappelijke, in een bepaalde maatschappij levende menschen.

Dus niet alleen onze stoffelijke verhoudingen hangen af van, steunen op de techniek, den arbeid, de productiekrachten. Daar wij in onze stoffelijke verhoudingen, en naar deze, denken, hangen onze gedachten direct van die verhoudingen en dus indirect van de productiekrachten af.

Het stoffelijk maatschappelijk bestaan van den modernen proletariër is door de machine geschapen. Zijne maatschappelijke gedachten, voortkomend uit de verhouding, waarin hij als proletariër staat, steunen dus indirect op, hangen indirect af van het moderne machinewezen. *En zoo is het met alle klassen der kapitalistische maatschappij.*

Want de verhoudingen, waarin de personen tot elkander staan, gelden niet voor hen alleen. De persoon staat maatschappelijk niet in een geheel afzon-

derlijke, hem alleen eigen betrekking tot anderen, hij heeft vele gelijken, die in precies dezelfde verhouding tot anderen staan. De arbeider, om bij hetzelfde voorbeeld te blijven, staat niet alléén als loondienaar tegenover andere menschen, hij is één van vele, hij is lid eener klasse van millioenen en milioenen, die als loondienaars in dezelfde positie zijn als hij. En zoo is het met elk mensch in de beschaafde wereld, elk behoort tot een groep, een klasse, waarvan de leden zich tot het productieproces op dezelfde wijze verhouden. Het is dus niet alleen waar, dat één arbeider, één kapitalist, één boer, etc., maatschappelijk denken zal, zooals de arbeidsverhoudingen hem doen denken, maar zijne beschouwingen, ideeën, voorstellingen, zullen, in algemeene trekken, overeenkomen met die van honderdduizenden anderen, die in dezelfde omstandigheden zijn als hij. Er is een klasse-denken, zooals er een klasse-positie in het arbeidsproces is.

De vorm — het is nog altijd het algemeen overzicht onzer leer, dat wij geven — de vorm, waarin de arbeidsverhoudingen van de verschillende klassen, van kapitalist, ondernemer, arbeider, etc., aan den dag komen, is in de kapitalistische, en in het algemeen de waren-produceerende maatschappij, ook een eigendomsverhouding. Kapitalist, loonarbeider, boer, koopman, hebben niet alleen elk hun eigenaardige plaats in de productie, maar ook in het bezit, in het eigendom.

De rente-trekkende aandeelhouder heeft in het productieproces niet alleen de rol van geldschieter en parasiet, hij is ook mede-eigenaar der onderneming, der productiemiddelen, van een stuk grond, de werktuigen, de grondstoffen, de producten. De koopman is niet alleen ruiler, tusschenpersoon, maar ook eigenaar van koopwaren en van de handelswinst. De arbeider niet alleen de maker van goederen, maar ook de eigenaar van zijn arbeidskracht, die hij telkens verkoopt, en van den hem voor zijn arbeidskracht betaalden prijs. Met andere woorden, arbeidsverhoudingen zijn in de maatschappij, die hare producten als waren produceert, tegelijk eigendomsverhoudingen.

Dit was niet altijd zoo. In de primitieve communistische maatschappij waren de grond, het gemeenschappelijk gebouwde huis, kudde vee, kortom de voornaamste productiemiddelen, gemeenschappelijk eigendom. Men deed de voornaamste maatschappelijke arbeidsverrichtingen samen : men was, uitgezonderd de verschillen van geslacht en leeftijd, in het productieproces elkaars gelijken, en in eigendom was geen of weinig verschil.

Maar nadat de arbeidsverdeeling zóó groot geworden is, dat afzonderlijke beroepen zijn ontstaan, en nadat er, door de betere techniek en de arbeidsverdeling, een overschot is geproduceerd boven het voor het leven direct noodige, en nadat enkele in weten of weerbaarheid uitmuntende beroepen, als priesters of krijgslieden, zich dat overschot en ten slotte ook de productiemiddelen hebben weten toe te eigenen, zijn er klassen ontstaan en is het privaat-eigendom de vorm geworden, waarin de arbeidsverhoudingen aan het licht komen.

Door de ontwikkeling der techniek en door de arbeidsverdeeling zijn dus de klassen ontstaan. Klassenverhoudingen, bezitsverhoudingen, berusten op den arbeid. Door de ontwikkeling der techniek, die sommige beroepen in staat stelde, zich de productiemiddelen toe te eigenen, ontstonden bezitters en niet-bezitters en werd de groote massa van het volk tot slaven, lijfeigenen, loonarbeiders.

En het overschot, dat de techniek, de arbeid, boven het onmiddellijk noodige heeft voortgebracht is aldoor grooter geworden en aldoor grooter dus ook de rijkdom der bezittenden en het klasseverschil met de niet-bezittenden. En in dezelfde mate is dus ook *de klassestrijd*, de strijd om het bezit der producten en der productiemiddelen, tusschen de klassen gegroeid, en de algemeene vorm geworden van den strijd om het bestaan der menschen in de maatschappij. De arbeidsverhoudingen zijn eigendomsverhoudingen, en eigendomsverhoudingen zijn verhoudingen van klassen, die met elkaar in strijd zijn, en alle te samen berusten op en zijn veroorzaakt door de ontwikkeling van den arbeid, het arbeidsproces, de techniek.

Maar de techniek staat niet stil. Zij is in langzame of snelle ontwikkeling en beweging, de productiekrachten worden grooter, de productiewijze anders. En als de productiewijze anders wordt, moeten noodzakelijk ook de verhoudingen, waarin de menschen in het arbeidsproces tot elkaar staan, veranderen. De verhouding, waarin de kleine bazen van vroeger tot elkaar en tot hun gezellen stonden, is een geheel andere dan nu de verhouding der groote patroons onderling en tegenover het loonproletariaat. De machinale productie heeft de oude verhouding doen veranderen. En omdat in de warenmaatschappij productieverhoudingen meteen eigendomsverhoudingen zijn, worden tegelijk met de eerste ook de tweede gerevolutioneerd. En omdat de denkbeelden, ideeën, voorstellingen, enz. gevormd worden in en naar de verhoudingen, waarin de mensch leeft, verandert zijn bewustzijn ook, als de arbeid, de productie en het eigendom veranderen.

Werken en denken zijn in voortdurende verandering en ontwikkeling. „De mensch verandert, terwijl hij door zijn arbeid de natuur doet veranderen, meteen zijn eigen natuur.” De productiewijze van het stoffelijk leven bepaalt het *geheele* maatschappelijk leven. „Het is niet het bewustzijn der menschen, dat hun zijn, maar omgekeerd hun maatschappelijk zijn, dat hun bewustzijn bepaalt.”

Maar op een bepaalden trap van ontwikkeling geraaken de materieele productiekrachten der maatschappij in tegenspraak met de voorhanden productie- en eigendomsverhoudingen. Binnen de oude verhoudingen kunnen de nieuwe productiekrachten niet tot ontwikkeling komen, zich niet uitleven. Dan ontstaat de strijd tusschen hen, die belang hebben bij de oude productie- en eigendomsverhoudingen, en hen die belang hebben bij de ontwikkeling der nieuwe productiekrachten. Dan treedt een tijdperk van maatschappelijke revolutie in, totdat de nieuwe productiekrachten hebben gezegevierd en de nieuwe verhoudingen van productie en eigendom zijn gevormd, waarbinnen zij kunnen bloeien.

En het denken der menschen verandert door, in en met die revolutie.

Dit is in het kort de inhoud onzer leer. Aanschouwendijk voorgesteld kan men haar aldus nog eens overzien :

I. De techniek, de *productiekrachten* zijn de grondslag der maatschappij.

Van de productiekrachten hangen af, de productiekrachten bepalen, de *productieverhoudingen*, de verhoudingen, waarin de menschen in het productieproces tot elkaar staan.

Die productieverhoudingen zijn tevens *eigendomsverhoudingen*.

Die productieverhoudingen en eigendomsverhoudingen zijn *verhoudingen*, niet alleen van personen, maar van *klassen*.

Die klasse-, eigendoms- en productieverhoudingen (m.a.w. het maatschappelijk zijn) bepalen het *bewustzijn* der menschen. M. a. w. hun begrippen over recht, politiek, zedelijkheid, godsdienst, wijsbegeerte, kunst enz.

II. De techniek is in voortdurende ontwikkeling.

De productiekrachten, de productiewijze, de productieverhoudingen, de eigendoms-, de klasseverhoudingen, worden dus voortdurend gewijzigd.

Het bewustzijn der menschen, hunne begrippen en voorstellingen over recht, politiek, zedelijkheid, godsdienst, wijsbegeerte, kunst, enz. worden dus ook met de productieverhoudingen en de productiekrachten veranderd.

III. *Nieuwe* techniek komt, op een bepaalden graad van ontwikkeling, in strijd met oude productie- en eigendomsverhoudingen.

Ten slotte overwint de nieuwe techniek.

De economische strijd tusschen de conservatieve belanghebbenden bij de oude vormen en de vooruitstrevende belanghebbenden bij de nieuwe krachten komt hun in rechtskundige, staatkundige, godsdienstige, wijsgeerige en kunst-vormen tot bewustzijn.

Dit nu zullen wij trachten aan te toonen. Wij zullen het oorzakelijk verband, dat tusschen de wijziging in het denken en de wijziging der techniek der menschen bestaat in een reeks van voorbeelden bewijzen. Gelukt

ons dit, dan hebben wij een belangrijken steunpilaar van het gezag der kapitalisten over de arbeiders ondergraven. Want dan is bewezen, dat geen goddelijke voorzienigheid of geestelijke overmacht van menschen de arbeiders kan afhouden van de macht over de wereld, als de techniek hen tot de stoffelijke en geestelijke beheerschers der wereld maken zal.

IV.

Onze voorbeelden.

De voorbeelden, die wij zullen gebruiken, moeten in de eerste plaats zeer eenvoudig zijn. Zij moeten door arbeiders begrepen worden, die over niet veel historische kennis beschikken. Daarom moeten zij door hun klaarheid overtuigende kracht hebben. Wij zullen dus groote verschijnselen van breeden omvang, die overal zichtbaar werken, nemen.

Als onze leer waar is, dan moet zij natuurlijk gelden in de geheele geschiedenis. Elke klassestrijd, elke groote verandering in het denken der klassen, der maatschappij, moet door haar worden verklaard.

Maar om voorbeelden uit vroegere eeuwen met onze leer te verklaren, daartoe behoort een zeer groote geschiedkundige kennis. Wij zullen later er nog op wijzen, hoe gevaarlijk het is, onze leer te willen toepassen op tijden of omstandigheden, die men niet of maar weinig kent. Zoowel lezer als schrijver van dit boekje hebben een zóó groote historische kennis niet. Daarom zullen wij niet alleen eenvoudige voorbeelden nemen, maar wij zullen ze hoofdzakelijk zoeken in onzen eigen tijd, groote verschijnselen, die ieder arbeider uit zijn eigen omgeving kent of kennen kan, veranderingen in maatschappelijke verhoudingen en in maatschappelijk denken, die elk levend mensch moeten opvallen. Problemen, bovendien, die voor het bestaan van de arbeidende klasse van het grootste belang zijn, en alleen door de sociaal-democratie op voor die klassen bevredigende wijze kunnen worden opgelost.

Daarmee zullen wij dan meteen nog goede propaganda maken.

Maar er worden zeer belangrijke en schijnbaar zeer sterke argumenten tegen onze leer aangevoerd.

Daarom zullen wij bij elke soort van geestelijke verschijnselen, die wij bespreken, veranderingen in politieke ideeën, godsdienstige voorstellingen enz., telkens een van de beste argumenten onzer tegenstanders laten opmarcheeren en bestrijden, opdat de leer zoo gaandeweg van alle zijden gezien kan worden en er een totale voorstelling van worde verkregen.

De stoffelijke veranderingen, die door de verandering der techniek plaats hebben, zijn het gemakkelijkst te zien. In elken tak van industrie, bij het vervoer en ook in den landbouw verandert de techniek, veranderen de productiekrachten. Wij zien het dagelijks voor onze oogen.

Het zetten der drukletters, het produceeren van het drukschrift geschiedde kort geleden nog algemeen met de hand. Maar de vooruitgang der techniek bracht de zetmachine, die, gehoorzaam aan de hand van den machinezetter, letters giet en ze op hun plaats zet.

Het glasblazen geschiedde met den mond. De techniek vindt werktuigen om vensterglas, flesschen enz. te maken.

Boter werd met de hand gekarnd. Een machine, die in korten tijd groote hoeveelheden melk verwerkt, is gevonden en in algemeen gebruik.

Het deeg wordt in den kelder van den kleinen bakker met de hand gemaakt, en gevormd. De machine doet het in de fabriek.

Het licht wordt in het ouderwetsche huishouden geproduceerd door de huismoeder. Zij maakt de lamp schoon en vult haar, zorgt voor de nieuwe pit. Machinaal wordt gas of elektrische stroom geleverd in de moderne stad.

Overal, waarheen men ook ziet, verandering van productiekracht. In alle takken van bedrijf, en steeds sneller verandering en groei. Handgrepen, die men voor de machine onmogelijk achtte, gelukken haar.

En met de productiekrachten veranderen de productieverhoudingen, verandert de productiewijze. Wij spraken reeds van de weefmachine, hoe zij andere ver-

houdingen bracht tusschen patroons onderling en tusschen hen en de arbeiders. Vroeger vele kleine bazen naast elkaar, met kleine werkplaatsen, betrekkelijk weinig arbeiders. Nu honderdduizenden arbeiders, betrekkelijk weinig bezitters der fabriek, weinig ondernemers. De fabrikanten als groote heeren tegenover elkaar; tegenover de arbeiders Aziatische despoten. Welk een verandering in verhouding! en toch alleen door de machine veroorzaakt.

Want zij was het, die aan hem, die haar kon aanschaffen, de rijkdommen bracht, hem in staat stelde de concurrenten te verslaan, een reusachtig kapitaal op crediet te krijgen, misschien een trust te vormen. En zij was het, de productiekraft, die kleine bezitters bezitloos maakte en de duizenden dwong in loondienst te gaan.

En wat doet de nieuwe zuivelproductiekraft? De machine, die duizenden liters melk in boter omzet, zou voor den gemiddelden boer te duur zijn, hij zou te weinig melk voor haar hebben. Daarom koopen honderd boeren haar en bewerken hun melk samen. De productiekraft is veranderd, maar ook de productieverhoudingen, de geheele wijze van produceeren; waar vroeger honderd apart werkten, waar vrouwen en dochters in de boerderij van den man de boter maakten, daar werken nu honderd samen, door voor gemeenschappelijke rekening loonarbeiders te laten werken. De boeren, hun vrouwen, hun dochters en een aantal proletariërs zijn in nieuwe productieverhoudingen tot elkaar en tegenover de maatschappij gekomen.

De olie- of petroleumlamp is de zaak der huisvrouw, in de huizen zorgen honderdduizenden vrouwen voor de productie van het licht. Maar de gemeente bouwt een lichtfabriek, van gas of electriciteit. De productieverhoudingen zijn daarmee veranderd. Niet de afzonderlijke mensch produceert, maar een groot maatschappelijk orgaan: de gemeente. Een nieuw soort arbeiders, vroeger maar schaars te vinden, komt in duizenden exemplaren op, de gemeentearbeider, die in gansch andere verhouding staat tot de maatschappij dan de vroegere producent.

Vroeger kropen de vrachtkar, de postkoets, de diligence door het land. Maar de techniek vond de locomotief, en de telegraaf. En daarmee werd het den kapitalistischen staat mogelijk om het vervoer van goederen, menschen en tijdingen aan zich te trekken. Honderdduizenden arbeiders en beambten kwamen in nieuwe productieverhoudingen. De massa's menschen, die in directe productieverhouding staan tot de gemeenschap in gemeente, provincie, rijk, zijn veel grooter dan vroeger de gewapende legers.

Er is geen bedrijf, waarin de techniek niet een nieuwe productiewijze brengt. Vanaf het hoogste, het wetenschappelijke chemisch proefstation, de werkplaats voor elektrische uitvindingen, tot het laagste, tot den geringsten arbeid, den vuilnisdienst eener moderne stad, wordt de techniek en de werkwijze telkens veranderd. In elk bedrijf hebben revoluties plaats, zóó, dat uitvindingen niet meer zijn het werk van het toeval of van geniale menschen, maar van opzettelijk daartoe geschoolden, die bewust zoeken in van te voren bepaalde richting.

Stuk voor stuk wordt elke productietak uit elkaar genomen, afgebroken, terzij geworpen. Het economisch leven van een modern kapitalistisch land gelijkt een nieuwe stad, die dwars door de gebouwen der twaalfde dertiende, veertiende, tot negentiende eeuw toe, wordt opgebouwd, en gaandeweg alle overblijfsels verdringt en opslokt. En evenals die oude huizen worden verdrongen, zoo verdwijnen door de werking der nieuwe productiekrachten gaandeweg alle oude productieverhoudingen.

De nieuwe techniek vormt het groote kapitaal. Zij vormt dus ook het moderne bank- en kredietwezen, de bron, waaruit de kracht vloeit voor wéér nieuwe techniek.

Zij vormt den modernen handel, zij vormt den export van massagoederen en van reusachtige sommen kapitaal, waardoor de zeeën bedekt worden met schepen en verre tropische landen en geheele werelddeelen worden ontgonnen voor mineralen of landbouwproducten.

Zij vormt de groote kapitalistische belangen, die alleen de staat sterk genoeg is te verdedigen. Zij

vormt dus den modernen staat met zijn militarisme, marinisme, koloniale politiek en imperialisme, met zijn beambtenleger, en zijn bureaucratie.

Behoeven wij er, met deze voorbeelden in de hand, den arbeider nog op te wijzen, dat die nieuwe productieverhoudingen tevens nieuwe eigendomsverhoudingen zijn? Het aantal bezitters van productiemiddelen nam in dertien jaar tijds in het Duitsche rijk, terwijl de bevolking sterk steeg, met 150.000 af, het aantal menschen, die niets bezitten dan hun arbeidskracht, met twee miljoen toe. Dat is een wijziging niet alleen in de productie-, maar evenzeer in de eigendomsverhoudingen, — veroorzaakt door de nieuwe techniek, die het klein bedrijf vermoordde en honderduizenden kinderen van kleine burgers en kleine boeren arbeiders deed worden. En wat is de zoogenaamde nieuwe middenstand anders dan een klasse in nieuwe eigendomsverhoudingen? De enorm vermeerderde beambtenstand, de officieren, de geleerde beroepen, de intellectueelen, de beter bezoldigde onderwijzers, de ingenieurs, scheikundigen, advocaten, dokters, kunstenaars, de filiaalhouders, agenten, reizigers, de kleine winkeliers afhankelijk van het groot kapitaal, die alle van de bourgeoisie voor hun diensten wat loon ontvangen, hetzij direct van de bourgeois, hetzij indirect door den staat, verkeert in een andere eigendomsverhouding dan de oude middenstand. En de moderne grootkapitalisten, die met hun banken, syndikaten, trusts en kartels, de wereld en de wereldpolitiek beheerschen, zij staan tot de maatschappij in geheel andere eigendomsverhoudingen dan de Florentijnsche of Venetiaansche of Hanzestad- of Vlaamsche of Hollandsche of Engelsche koopman en industrieel in vroegere eeuwen.

Wij zeiden zoo straks, productie- en eigendomsverhoudingen zijn niet alleen verhoudingen van personen, maar van klassen.

De nieuwe techniek nu scheidt de volgende verhouding. Aan den eenen kant een steeds stijgend aantal van niet-bezitters, sneller stijgend dan de bevolking, de meerderheid der bevolking wordend, die van den maatschappelijken rijkdom zoo goed als niets krijgen.

Verder een zeer groot aantal kleine burgers en boeren en beambten en leden van beroepen van allerlei slag, die met uiterst weinig worden afgescheept. Eindelijk een betrekkelijk kleine menigte van grootere en kleinere kapitalisten, die door hun economische en politieke macht het overgrootste deel van den maatschappelijken rijkdom naar zich toe halen.

En wat zij elk jaar aan grooter overschot vergaren, wordt opnieuw tot uit- en afpersing van niet- en weinig bezittenden, arbeiders, kleine boeren en burgers, en vreemde bevolkingen in nog niet kapitalistisch ontwikkelde landen gebruikt, zoodat er progressief stijgende accumulatie, interest op interest, komt, zoowel van ontbering van maatschappelijken rijkdom aan den eenen als van overvloed aan den anderen kant.

De vooruitgaande techniek scheidt dus niet slechts nieuwe productie- en eigendomsverhoudingen, maar tevens nieuwe klasseverhoudingen, in dit geval grootere scheiding der klassen, grooteren klassenstrijd.

Elkeen ziet dat, is het niet zoo? Het is waarlijk niet moeilijk het te onderscheiden. De klassen staan verder van elkaar, er is grooter, uitgebreider en dieper klassenstrijd dan vijftig jaar geleden. De scheiding is elk jaar grooter geworden en wordt steeds grooter. En de techniek is duidelijk daar de oorzaak van.

De stoffelijke kant der zaak, die wij willen uitleggen, is dus, o, zoo gemakkelijk te zien. Zijn er veel woorden noodig om het kind van den Frieschen of Overijsselschen of Brabantschen boer, die textielarbeider werd, of bootwerker in Rotterdam of Amsterdam, te verklaren, dat hij dat moest worden door de techniek, door de nieuwe productiewijze. Dat er voor hem in het kleinbedrijf geen kans meer was, dat de concurrentiestrijd tegenwoordig te zwaar, het benoedigde kapitaal te groot was, dat maar enkelen in het kleinbedrijf nog slagen, de groote massa niet meer slagen kan? Groot kapitaal is groote techniek, wie kan het tegen de groote techniek opnemen? De moderne arbeider voelt wel, dat zijn heele *stoffelijke* toestand, zijn schamel eten, zijn geringe woning, de onaanzienlijke kleeding van hem en zijn vrouw en zijn

kinderen en zijn klasse een gevolg is van de nieuwe productieverhoudingen, zooals die door de nieuwe techniek uit de oude productieverhoudingen zijn gegroeid. En het is niet moeilijk om het *stoffelijk* bestaan van *alle* klassen duidelijk in verband te zien met de eigendoms- en productieverhoudingen en dus met de productiekrachten. Niemand kan meer de rijke kleeding, het goede voedsel, de aanzienlijke woning van den fabrikant een gave Gods noemen, want het is duidelijk hoe hij zijn welvaart en zijn vermogen, door kneveling en uitbuiting, heeft verworven. Niemand kan meer in het failliet van den koopman of den speculant de „predestinatie”, de „voorbeschikking” zien, want het is in de goederen- en de fondsenmarkt wel te vinden, waardoor zijn val veroorzaakt werd; niemand kan meer van toorn des hemels spreken, als een arbeider door maandenlange werkeloosheid, ziekte zijner kinderen, voortdurende ellende, getroffen wordt, want de *natuurlijke* of liever *maatschappelijke* oorzaken daarvan, alle in de nieuwe techniek geworteld, zijn, ten minste aan den arbeider, genoegzaam bekend. En persoonlijke geestesgave of karakter alleen verantwoordelijk te maken voor welvaart of ongeluk, gaat ook niet meer, daar in het alles verdringende groot-bedrijf miljoenen met de beste gaven niet omhoog *kunnen* komen.

De maatschappij heeft een hoogte bereikt van ontwikkeling, dat de *stoffelijke* oorzaken van ons *stoffelijk* bestaan evengoed in de natuur als in de maatschappij bloot liggen.

Evengoed als wij weten, dat de zon de bron is van alle *natuurlijke* leven op aarde, evengoed weten wij, dat het arbeidsproces en de productieverhoudingen de oorzaken zijn dat ons *maatschappelijk* stoffelijk leven is zooals het is.

De arbeider aanschouwe met een rustig, vast oog zijn eigen stoffelijk bestaan, dat zijner kameraden en van de boven hem staande klassen, en hij zal vinden, dat, wat wij hier zeggen, juist is. Dat zal beginnen hem van veel vooroordeel en bijgeloof te bevrijden.

Moeilijker wordt het vraagstuk eerst, als het er op

aankomt het verband tusschen stoffelijke arbeid en productie- en eigendomsverhouding, en *geestelijk* bestaan te zien. De ziel, de geest, het gemoed, het verstand, zij zijn ons en onze voorouders zoo lang als het eigenlijke, het betere, het oppermachtige (soms zelfs als het éénige) voorgesteld!

En toch . . . als wij zeggen, het maatschappelijk zijn bepaalt het bewustzijn, dan zeggen wij wel iets, in dien omvang, in die grootte van waarheid, — nieuws, maar er was toch vóór Engels en Marx reeds zeer veel gezegd en aangetoond en algemeen aangenomen, dat in diezelfde richting lag en een voorbereiding was voor de door hen gevonden hoogere waarheid.

Gelooft, ja *weet* b.v. niet elk beschaafd mensch tegenwoordig, hadden velen vóór Marx en Engels niet reeds duidelijk bewezen, dat gewoonte, ervaring, opvoeding, omgeving, den mensch ook geestelijk vormen? En zijn onze gewoonten niet producten der maatschappij? Zijn de menschen, die ons opvoeden, niet zelf door de maatschappij opgevoed, en geven zij ons niet een maatschappelijke opvoeding? Is onze ervaring niet een maatschappelijke? Wij leven toch niet eenzaam als Robinson? Onze omgeving is toch in de eerste plaats de maatschappij, eerst mét onze maatschappij leven wij in de natuur. Dat alles wordt en werd ook door niet-Marxisten, niet sociaal-democraten aangenomen.

Welnu, het historisch materialisme gaat verder, het vat al die vroegere wetenschap samen, maar het gaat tegelijk dieper, als het zegt: maatschappelijke ervaring, maatschappelijke gewoonte, opvoeding, omgeving, zij worden *zelf* weer door den maatschappelijken *arbeid*, en de maatschappelijke *productieverhoudingen* bepaald. Deze bepalen het geheele geestelijk zijn. De arbeid is de wortel van den geest. Op dien wortel groeit de geest.

Op één gebied van het geestelijk leven is dat het gemakkelijkst te onderscheiden, en daarom zullen wij, bij het bewijzen onzer theorie door middel van voorbeelden, dáármee beginnen.

V.

Het maatschappelijk zijn bepaalt den geest.*A. De wetenschap, het kennen en leeren.*

Het is een gewichtig gebied van den geest, al omvangt het hem lang niet geheel. Hoe wordt zijn inhoud bepaald?

De arbeider-lezer lette eens eerst op zich zelf. Hoe komt het, dat zijn geest vervuld is van juist die hoeveelheid en die soort van wetenschap, die hij heeft?

Hij heeft, — in 't algemeen gesproken, wij spreken hier immers over het gewone lid der arbeidersklasse, die in geen uitzonderingspositie is — hij heeft wat kennis van lezen, schrijven en rekenen. In zijn jeugd heeft hij wellicht nog iets meer gehoord, iets van aardrijkskunde, vaderlandsche geschiedenis, maar dat is vervlogen. Hoe komt het, dat hij juist dat heeft, en niet meer?

Het productieproces met zijn productieverhoudingen bepaalt dat. De bourgeoisie, de kapitalistenklasse, die in de zoogenaamd beschaafde landen heerscht, had voor haar werkplaatsen arbeiders noodig, die niet geheel en al onontwikkeld waren. Daarom voerde zij voor de proletariërs kinderen de lagere scholen en den leeftijd van b.v. twaalf jaar, tot aan welken onderwijs wordt gegeven, in. Daardoor hebben de arbeiders die hoeveelheid en dat soort van kennis. De bourgeoisie, die de macht heeft en door de wetgeving kan doen wat zij wil, had zulke arbeiders noodig. Het was haar *behoefte* in het productieproces zulke arbeiders te hebben, niet dommer en niet wijzer. Dommer zou hen niet winstgevend genoeg, wijzer te duur en te veeleischend hebben gemaakt. Evenals het moderne productieproces behoefte heeft aan bepaalde werktuigen, altijd sneller draaiende, meer product leverend, zoo heeft het behoefte aan een bepaald soort arbeiders, het moderne proletariaat, dat zich van vroegere arbeiders onderscheidt. Het productieproces dringt die behoefte op, het vormt door zijn aard die behoefte. In de achttiende eeuw b.v. had het zulke arbeiders nog niet noodig.

En zoo is het ook met het weten der andere klassen.

De kapitalistische grootindustrie, het verkeer en de landbouw berusten aldoor meer op de natuurwetenschap. Het productieproces is een bewust, wetenschappelijk proces. De nieuwe techniek heeft zelf den grondslag voor de moderne natuurwetenschap gelegd, door werktuigen voor haar uit te vinden, en door haar verkeersmiddelen te verschaffen, die haar materiaal brengen uit alle landen. De productie wendt de natuurkrachten bewust aan. Het productieproces heeft dus *behoefte* aan menschen, die de natuurwetenschappen, de werktuigkunde, de scheikunde kennen, want die alleen kunnen de leiding der productie nemen en nieuwe methodes, nieuwe werktuigen vinden. En daarom, uit die maatschappelijke behoefte van het productieproces, worden middelbare en hogere scholen tegenwoordig ook, en dikwijls voornamelijk, ingericht tot de studie der natuur, en worden er die wetenschappen onderwezen, die voor de leiding en de uitbreiding van het productieproces noodig zijn.

Het *weten*, de *kennis* van al die werktuigkundigen, scheepsbouwers, ingenieurs, landbouwtechnici, scheikundigen, wiskundigen, onderwijzers in natuurwetenschappen, is dus *bepaald* door het productieproces.

En, om een ander voorbeeld te kiezen uit dezelfde maatschappelijke klassen : onderstelt het bestaan van advocaten, professoren in rechten en economie, rechters, notarissen, etc., niet een bepaald eigendomsrecht, bepaalde eigendoms-, dat wil dus zeggen, zooals wij boven zagen, productie-verhoudingen? Zijn notarissen, advocaten, enz. niet menschen, aan wie de kapitalistische maatschappij behoefte heeft om haar eigendomsrechten in stand te houden en te beschermen? Is hun denken hun niet door de burgerlijke klasse ingegeven, en komt dus hun denken niet uit het productieproces, dat die klassen schiep, voort?

Onderstelt het vorstendom, de bureaucratie, het parlement niet eigendoms- of klassebelangen, op productieverhoudingen gegrond, die beschermd moeten worden, naar binnen tegen andere klassen, naar buiten tegen andere volken? Is de regeering niet de centrale commissie der bourgeoisie die de eigendommen en belangen der bourgeoisie verdedigt? Zij, en het

weten, de kennis, die zij heeft, komen uit maatschappelijke behoeften, behoeften van het productieproces en het eigendom voort. De kennis harer leden dient er toe om de bestaande productie- en eigendomsverhoudingen in stand te houden.

En wat is de rol der geestelijkheid, van dominé's en priesters? Voor zoover zij reactionair zijn, doen zij openlijk dienst om, door het eischen van volstrekte onderwerping aan godsdienstige dogma's en bepaalde zedelijke geboden, de oude maatschappij in stand te houden. Hun weten dient daartoe, er bestaat een maatschappelijke, een klassebehoefte aan menschen, die die dingen prediken. Voor zoover zij vooruitstrevend zijn, verkondigen zij de heerschappij van God over de wereld, der ziel over de zinnen, van den geest over de stof, en helpen aldus de bourgeoisie, die hen daartoe opleidde, de heerschappij over den arbeid te behouden.

Het op de techniek gebaseerde productie- en eigendomsstelsel had op een bepaalde hoogte van ontwikkeling behoefte aan zulke vorsten, priesters, rechtsgeleerden, natuurkundigen, technici. Het schiep ze, en door de maatschappelijke behoefte stroomden der maatschappij de dragers, de spelers dier maatschappelijke rollen voortdurend toe. Het individu verbeeldt zich, dat hij uit vrijen wil die beroepen kiest, en dat de denkbeelden, die daar gekoesterd worden, de „eigenlijke bepalende oorzaken en het uitgangspunt van zijn handelen zijn." In werkelijkheid bepaalt het productieproces die denkbeelden en, in de eerste plaats, zijn keus.

„In de maatschappelijke productie van hun leven", zegt Marx, „treden de menschen in bepaalde, noodzakelijke, van hun wil onafhankelijke verhoudingen, productieverhoudingen". Zeker, zoo is het. Die verhoudingen zijn noodzakelijk en onafhankelijk van onzen wil. Zij waren er voor wij geboren werden. Wij moeten in die verhoudingen treden, de maatschappij met haar productieproces, haar klassen, haar behoeften, heeft de overmacht over ons.

En elk van die beroepen heeft een bepaalde hoeveelheid en bepaalde soort kennis noodig om zijn functie

in de maatschappij te vervullen. Het is dus duidelijk, dat, evenals de functie zelf, ook de kennis die er voor noodig is, door het maatschappelijk productieproces wordt bepaald.

Eerste tegenwerping onzer tegenstanders.

Wij hebben in deze eerste redeneering over de kennis een ding genoemd, dat in de maatschappij en dus ook in onze leer, die een waarachtig beeld der maatschappij is, een groote rol speelt, en dat wij dus nog dikwijls zullen moeten noemen. Het is de *behoefte*.

De *behoefte* is evenwel iets geestelijks, zij wordt gevoeld, waargenomen, gedacht in de ziel, het gemoed, den geest, de hersens van den mensch.

Hieruit smeden de tegenstanders der sociaal-democraten een wapen.

Als de organen van het productieproces, zeggen zij, geschapen worden door een behoefte der menschen, dan is de eerste oorzaak toch weer geestelijk, en niet maatschappelijk-stoffelijk.

Deze tegenwerping wordt gemakkelijk weerlegd. *Want waar komen de behoeften vandaan? Ontstaan zij door den vrijen wil, zijn zij op de opinie gegrond? Zijn zij een zelfstandige uitwerking van den geest? Neen, de behoeften zijn vast geworteld in het productieproces. De student heeft behoefte, het is waar, aan kennis van werktuigkunde, van de rechten, de theologie, de staatswetenschap, maar wat gaf hem die behoefte? De maatschappij, zijn maatschappij, met haar bepaald productieproces. In een andere maatschappij had hij naar die kennis niet getaald, in eene andere had hij verlangen naar eene andere gehad of naar in het geheel geene.*

De arbeider heeft ook behoefte aan kennis en wel aan de kennis der maatschappij, de kennis, die wij op dit oogenblik probeeren hem te geven, — een geheel andere kennis, dan die de regeerende klasse hem op de school geeft — maar waardoor ontspringt die behoefte? Uit het productieproces. Want dit maakt den arbeider tot een lid van een klasse van millioenen, die strijden moet en overwinnen kan. Was dat niet zoo, de arbeider zou deze kennis niet zoeken. In de acht-

tiende eeuw deed hij het nog niet. Omdat de productieverhoudingen toen nog anders waren, die behoefte in hem niet deden opkomen.

Het *lijkt* dus maar, dat de behoefte, het geestelijk zielsgevoel ons van zelf leidt. Bij dieper nadenken zien wij, dat het ons door stoffelijk-maatschappelijke verhoudingen wordt ingegeven.

Het is niet alleen bij de „hooge” geestelijke behoefte aan kennis zoo. Ook bij heel wat „lagere” dingen; de stoffelijke behoeften worden ook dikwijls door de techniek, de productie- en eigendomsverhoudingen ingegeven. De arbeider heeft b.v. zeker als ieder mensch behoefte aan voedsel, maar heeft hij behoefte aan margarine, aan surrogaten voor voedsel, kleeding, comfort en schoonheid? Waarachtig niet. Men zou eerder kunnen zeggen, dat de mensch van nature stevig voedsel en echte, lekkere, warme kleeding verlangt. Maar het productie- en eigendomsstelsel had behoefte aan goedkoop voedsel, voor de arbeiders, het had behoefte om massa-artikelen te kunnen verkopen, het schiep ze en eerst daarna en daardoor kreeg de arbeider de behoefte aan die goedkoopere en slechte massa-artikelen.

Zoo heeft niemand behoefte *uit zichzelf* aan een productie van honderdduizend stuks in het uur of een snelheid van honderd kilometer, de concurrerende producent heeft er behoefte aan door het productiestelsel, dit schiept de machines, die die snelheid en die productie bereiken, en eerst daarna en daardoor wordt de behoefte door alle individuen der maatschappij gevoeld.

Zoo zouden wij honderden voorbeelden kunnen geven. De lezer zal ze gemakkelijk zelf vinden, als hij maar om zich heen ziet.

„Het systeem der maatschappelijke behoeften in zijn geheel is niet op de meening, maar op de geheele organisatie der productie gegrond. In de meeste gevallen ontspringen de behoeften uit de productie of uit een op de productie gegronde algemeenen toestand. De wereldhandel draait bijna uitsluitend om behoeften — niet der consumptie van enkelen, maar

der productie." — En zoo ontstaat de kennis ook uit de behoeften der productie.

Tweede tegenwerping.

Maar er bestaat, zeggen onze tegenstanders, een algemeene drang naar kennis, die aan alle menschen eigen is! De drang naar een bepaalde kennis moge tijdelijk zijn, de algemeene drang is eeuwig.

Volstrekt niet. Er bestaan volken, die in het geheel geen drang naar kennis hebben, die volkomen tevreden zijn met het weinige, dat hun voorvaderen hun aan wetenschap nalieten.

In een rijke tropische streek, waar de natuur alles geeft wat de inwoners noodig hebben, zijn zij tevreden met het kunnen planten van sagopalmen, het maken van een loofhut en nog enkele oeroude overgeleverde bezigheden. In landen met vruchtbaren bodem en klein boerenbedrijf kunnen de inwoners honderden jaren in dezelfde verhoudingen blijven. Nieuwe kennis zoeken zij niet. M. a. w. hun kennis is precies, wat hun productieverhoudingen noodig maken. Is die voldoende voor hun verhoudingen, dan verlangen zij niet meer.

Een duidelijk voorbeeld, wij vergaten nog het te noemen, zijn ook die volken, die, daar zij landbouw beoefenden bij groote rivieren, die op gezette tijden overstroomden, hierdoor gedwongen waren tijdrekening te hebben, en daarvoor de hemellichamen te bestudeeren.

Het waren de inwoners van Egypte, van Mesopotamië en van China, die door den Nijl, den Euphraat en den Hoangho tot de sterrenkunde kwamen. Andere volken, die de noodzakelijkheid dier kennis niet hadden, kwamen er niet toe.

Het zijn dus de productieverhoudingen, die tot kennis dringen en de hoeveelheid en de soort van kennis bepalen.

Laat de arbeider, om de waarheid hiervan te zien, maar weder eens goed op zijn omgeving letten. Welke arbeiders zijn ijverig, weetgierig, vol van drang naar maatschappelijke ontwikkeling? Die arbeiders, die *door het productieproces* de rol van het proletariaat

leeren begrijpen, d. w. z. de arbeiders in de stad en in de groot-industrie. De techniek, de machine zelf, zegt hun, dat een socialistische maatschappij mogelijk zou zijn, het groote productieproces voor hun oogen leert hun, dat de oude productieverhoudingen te bekrompen zijn voor de krachten der machine. Er moeten nieuwe verhoudingen komen, als gelijken moet gij zelf die productiemiddelen bezitten, dat is de taal, die de moderne stad hun toeroept. En door die taal van het productieproces ontstaat hun drang naar kennis, veel sterker dan bij den landarbeider bv., die voorloopig de nieuwe productiekrachten nog niet zóó nabij ziet.

Opmerking.

Uit het voorbeeld der tropische streken, waar het productieproces niet, en der groote rivieren, waarbij het wél tot kennis dringt, ziet de aandachtige lezer, dat het historisch materialisme niet het productieproces *alleen* als oorzaak van ontwikkeling kent. Geografische (aardrijkskundige) factoren hebben groote beteekenis. Zoo zou, om nog een laatst groot voorbeeld te nemen, het productieproces zich in Europa nooit zoo geweldig en zoo snel ontwikkeld hebben, als het klimaat tropisch was en de grond haast zonder bewerking overvloed van vruchten gaf. Het zijn juist *ook* de gematigde temperatuur en de betrekkelijk arme bodem, die den mensch hier tot hard werk hebben gedrongen en daardoor tot het leeren kennen der natuur.

De beschuldiging, dat voor den sociaal-democraat het productieproces de eenige, onafhankelijke, drijfkracht is, treft dus niet. Wij zullen er behalve de natuurlijke gesteldheid van het land, het klimaat, de invloeden van bodem en atmosfeer, in den loop van ons betoog nog meerdere leeren kennen.

B. De uitvindingen.

Er bestaat intusschen een gebied der wetenschap, dat afzonderlijk nog iets uitvoeriger moet worden besproken. Het is het gebied der technische uitvindingen.

Wij hebben gezegd : op de techniek berusten de productieverhoudingen. Hebben wij daarmee niet erkend, dat de productieverhoudingen ook op den geest berusten ?

Zeker, dat hebben wij. De techniek is de bewuste uitvinding en aanwending van werktuigen door den denkenden mensch, en als de historisch-materialisten zeggen, dat de geheele maatschappij berust op de techniek, dan zeggen zij, dat de geheele maatschappij op stoffelijken en geestelijken arbeid berust.

Maar is dat niet in strijd met wat wij beweren ? Wordt hierdoor niet de geest weder de eerste drijfkracht der maatschappelijke ontwikkeling ?

Als toch de geest de techniek maakt en de techniek de maatschappij, dan is de geest de eerste schepper.

Zien wij hier nog eens wat scherper toe.

Het historisch materialisme ontkent volstrekt niet, dat de geest tot de techniek behoort. Hoe zou het dit kunnen ? De techniek is menschenwerk. Menschen zijn denkende wezens. Productieverhoudingen, eigendomsverhoudingen zijn verhoudingen van menschen ; er wordt dus in gedaan en gedacht. Techniek, eigendoms- en productieverhoudingen zijn én geestelijk én materieel.

Het is niet dit, dat wij ontkennen.

Wij ontkennen slechts het *zelfstandige*, het *eigenmachtige*, het *vrijwillige*, het *buitennatuurlijke*, het *onbegrijpelijke* van den geest en zijn daden. Wij zeggen : als de geest nieuwe wetenschap, nieuwe techniek vindt, *dan doet hij dit niet uit zichzelf alleen, maar door een maatschappelijken drang of behoefte.*

Hoe geschieden vroeger de meeste technische uitvindingen ?

Door menschen, die in het productieproces zelf bezig waren.

In hen, die daar zaten aan hun werktuig, leefde dan de drang : ach, ging dit werk maar beter, sneller, wat zou ik meer en beter produceeren, rijker worden, of hoe zouden wij allen te zamen rijker worden.

Hoe dan de maatschappij ook was, klein of groot, horde nog of stam, feodale of kapitalistische maatschappij, die drang was maatschappelijk, ontstond

door economische behoefte. In de maatschappijen met gemeenschappelijk bezit door socialen drang iets te doen voor de gemeenschap, in de klassenmaatschappijen met privaatbezit door den maatschappijliken drang iets te doen voor het maatschappelijk individu, den privaatbezitter zelf, of voor de klasse der privaatbezitters.

Geen wonder. Daar de mensch een maatschappelijk wezen en de arbeid der menschen maatschappelijk is, is ook de drang naar verbetering van arbeid niet iets, wat uit eigen-geest-van-den-mensch-alleen opkomt, maar uit zijne maatschappelijke verhoudingen. De drang naar verbeterde techniek, naar uitvindingen, is een maatschappelijke drang, ontstaat door maatschappelijke behoeften.

Dat is, wat de historisch materialisten zeggen: zij ontkennen de zelfstandigheid, de eigenmachtigheid, de oppermachtigheid van den geest, zij zeggen, dat maatschappelijke behoefte, wanneer zij bestaat, den geest dwingt in bepaalde banen en dat ook de behoefte geschapen wordt door bepaalde stoffelijke productieverhoudingen. Zij ontkennen dus ook hier, dat de geest absoluut heerscher is.

Deze zaak, de samenhang van techniek en wetenschap, is zóó belangrijk, dat wij er wel langer bij stil mogen staan, hetzelfde nog wel wat dieper mogen beschouwen.

Geven wij dus nog een paar uitvoerige voorbeelden.

Onderstellen wij een handwever in de middeleeuwen. Het handweefgetouw voldoet in 't algemeen aan de maatschappelijke behoeften. Handel, verkeer, buitenlandsche markt, zijn nog niet zoover ontwikkeld, dat nieuwe *groot*e productiekrachten noodig zijn. Daaraan wordt geen behoefte gevoeld. Maar de aandacht van een bijzonder scherpzinnig wever is toch op zijn werktuig gespannen, omdat hij weet, dat voor hem persoonlijk, sneller, gemakkelijker productie eenig voordeel beteekent. Hij vindt een kleine verbetering en brengt die aan. Binnen zijn kring wordt deze bekend en nagedaan. Daarbij blijft het. Een kleine, haast niet voortschrijdende verandering in het productieproces, die misschien tientallen, hon-

derdtallen van jaren de eenige verandering blijft. Ontstaan door de maatschappelijke behoefte van een enkeling.

Onderstel evenwel, dat verkeer en handel (b.v. in 15de, 16de en 17de eeuw) zeer zijn toegenomen, dat de buitenlandsche markt enorm is uitgebreid, dat koloniën zijn gesticht, die manufacturen uit het moederland verlangen, — dan wordt de maatschappelijke behoefte en drang naar verbeterde techniek, naar grooter voordeel, algemeen, dan peinst niet één, maar honderd man op verbetering, dan ontstaat door snel opgehoopte kleine veranderingen een nieuw werktuig.

Onderstellen wij een der vroegste uitvinders van het stoomwerktuig, een Papin bijvoorbeeld.

Hij is geboren met een byzonderen technischen aanleg. De dieren maken reeds woningen en gebruiken steenen en stokken. De mensch maakt werktuigen en er zit in talrijke menschen een byzondere aanleg en liefde voor de techniek, de millioenen jaren menschheidontwikkeling hebben ons dat overgeërfd, en in sommigen komen die liefde en aanleg, wanneer de productieverhoudingen meewerken, als groote vlammen te voorschijn. De maatschappij of klasse, waarin zij leven, heeft al een ontwikkelde techniek, zij zinnen op verbetering, die de maatschappelijke productie nog beter zou maken. Hun in die richting gespannen, maatschappelijk denken, wordt getroffen door de kracht van samengeperste waterdamp. Zij bedenken op de basis van oude werktuigen, die door menschen, dieren, water of wind bewogen werden een nieuw toestel. Hun sociaal gevoel is zoo groot, hun genot en verlangen om zoo iets te produceeren zoo sterk, dat zij tijd, gezondheid, fortuin opofferen, om het te volmaken en in te voeren.

Maar de *algemeene* behoefte bestaat nog niet, *deze* vooruitgang der techniek is te groot, de kosten misschien te hoog. De uitvinding wordt niet aangenomen, de proeven moeten gestaakt worden, en raken in het vergeetboek. De uitvinder sterft dikwijls als een te gronde gericht man. *Hij* had wel de sociale behoefte gevoeld, maar de maatschappij deze nog niet of althans niet voldoende, hij was iets te vroeg geweest.

Nemen wij een groot uitvinder van onzen tijd, een Edison. Hij is ook een technicus van geboorte, zijn leven is denken aan techniek. Maar hij is geen eerste zwaluw, die denkt aan wat nog niet kan. Zijn geheele maatschappij, althans de geheele bezittende klasse, wil wat hij wil. Voor duizenden kapitalisten is verbeterde techniek enorme verhooging van winst. Elke uitvinding, die sneller, goedkooper productie mogelijk maakt, wordt dadelijk geaccepteerd. Dat versterkt zijn werkkraft en maakt dat hij zich zelf zijn problemen kan opgeven, dat hij niet meer van het toeval maar van zijn eigen wil afhankelijk wordt.

De uitvindingsdrang van een Edison is een sociale drang, zijn liefde voor techniek een maatschappelijke, door en in de maatschappij ontstane liefde, de basis waarop hij werkt maatschappelijk, zijn welslagen en dat hij zich bewust, van te voren, zijn doel stellen kan, aan deze maatschappij te danken.

Zoo komt het tegenwoordig veel voor, dat uitvindingen worden gedaan, maar de nieuwe machines niet worden ingevoerd, omdat zij te duur zijn. Voor den landbouw b.v. bestaan de prachtigste machines, die in ons land in 't geheel of bijna niet gebruikt worden. De productieverhoudingen zijn nog te eng voor die nieuwe krachten, maar de uitvinders hebben ze toch gemaakt door de algemeene sociale behoefte, die in hun kapitalistischen tijd bestond. Ontstaat dus een uitvinding in 't algemeen, door in het individu gevoelde maatschappelijke behoefte, op grond van reeds bestaande techniek — alleen die worden aangenomen, aan welke de maatschappij practisch behoefte heeft en die zij in haar bepaalde verhoudingen invoeren kan. Dus zoowel oorsprong als ontwikkeling van het werktuig is maatschappelijk. Om ze te vinden moet men niet in den geest van één, doch in de maatschappij zoeken.

Ten slotte een voorbeeld uit den tijd, toen de mensch pas zijn eerste werktuigen te maken begon. Wij ontleenen het aan een boekje van onzen partijgenoot Kautsky : „Ethiek en materialistische geschiedenisbeschouwing”. Daarin lezen wij :

„Zoodra de mensch de lans bezat, was hij in staat op grootere dieren te jagen. Had tot dusver zijn voedsel

voornamelijk uit boomvruchten en insekten, en waarschijnlijk vogeleieren en jonge vogels bestaan, nu kon hij groote dieren doden, het vleesch werd van nu af belangrijker voor zijn voedsel. De meeste groote dieren houden zich echter op den grond, niet in de boomen op; de jacht bracht dus den mensch van uit de takken (waar hij vroeger woonde) op den grond.

Meer nog. De het best te jagen dieren, de herkauwers, zijn in het oerwoud maar schaarsch; zij geven de voorkeur aan groote grasvelden, prairiën. Hoe meer de mensch een jager werd, des te eer kon hij uit het tropisch bosch, waarin de oermensch nog bevangen was.

Deze voorstelling is zuiver op vermoedens gegrond. De gang der ontwikkeling kan ook omgekeerd geweest zijn. Evengoed als de uitvinding van het werktuig en van het wapen den mensch er toe brengen kan, uit het bosch naar de vlakte te verhuizen, evengoed kunnen oorzaken, die den oermensch uit zijn oorspronkelijke woonplaats verdrongen, de aanleiding tot uitvinding van wapens en werktuigen zijn geweest. Nemen wij bv. aan, dat de menigte van menschen grooter werd dan het voedsel toeliet. . . . of dat eene toenemende droogte de oerwouden deed sterven. . . . In al deze gevallen werd de oermensch gedwongen zijn leven in de boomen vaarwel te zeggen en kon hij zich niet meer zoo veel van boomvruchten voeden. De nieuwe levenswijze bracht hem er toe, meermalen steenen en stokken te gebruiken en bracht hem zoo dicht tot de uitvinding der eerste werktuigen en wapens.

Welken ontwikkelingsgang men ook moge aannemen, den eersten of den tweeden — en beide kunnen op verschillende plaatsen onafhankelijk van elkaar hebben plaats gevonden — uit elk van beide wordt duidelijk zichtbaar de wisselwerking, die tusschen nieuwe productiemiddelen en nieuwe levenswijze en behoeften, bestaat. Elk van deze factoren brengt met natuurlijke noodzakelijkheid den anderen teweeg, elke wordt noodzakelijk de oorzaak van veranderingen, die dan op hun beurt weder nieuwe veranderingen in hun schoot bergen. *Zoo brengt elke uitvinding onvermijdelijk werkingen voort, die den aanstoot geven tot andere uitvindingen, en daarmee weer tot nieuwe behoeften, die weder*

nieuwe uitvindingen te voorschijn roepen, enz. — een keten van oneindige ontwikkeling, die te veelvoudiger en sneller wordt, naar mate zij verder vordert, en hoe meer daardoor de mogelijkheid en gemakkelijkerheid van nieuwe uitvindingen groeit."

Kautsky verhaalt dan verder, hoe, toen de mensch eenmaal in de vlakte was gekomen, hij daar tot landbouw, het bouwen van woningen, het gebruik van vuur en tot veeteelt kwam, en hoe dus „het geheele leven van den mensch, zijne behoeften, zijne woonplaatsen, zijne middelen tot levensonderhoud veranderd werden, en *hoe de eene uitvinding talrijke andere uitvindingen met zich bracht, zoodra die ééne van speer en bijl gelukt was.*

Opmerking.

De uitvinding der nieuwe techniek, waarop, zooals wij zagen, de wetenschap berust, geschiedt dus door maatschappelijken drang en door maatschappelijke behoefte in het individu, en slaagt eerst volkomen, als de behoefte algemeen-maatschappelijk is. De *gevolgen* evenwel, die de uitvinding zou hebben, konden tot dusver door den geest van den uitvinder gewoonlijk niet worden voorzien.

Zagen de uitvinders der stoommachine, ja, zien de uitvinders der geweldige techniek van onzen tijd nu zelfs, den klassenstrijd tusschen arbeid en kapitaal, die hunne uitvinding aldoor breeder ontketent en scherper toespitst? Zien zij de socialistische maatschappij, die ook door hun vinding verrijzen moet? Immers neen: De mensch, zelfs de geniaalste, leefde tot nu toe blind voor het worden der maatschappij. Hij werd gedrongen tot zijn daden door maatschappelijke behoeften. Dikwijls kende hij onder het kapitalisme deze maar duister, doch nooit wist hij onder het kapitalisme, waarheen de bevrediging der behoefte de maatschappij zou voeren. De maatschappelijke krachten overheerschten hem. Hij leefde in het rijk der noodzakelijkheid.

Eerst in eene socialistische maatschappij, als de productiemiddelen in het bezit der gemeenschap zijn, bewust aangewend en beheerscht worden, dan zal de mensch niet alleen de maatschappelijke krachten en be-

hoeften kennen door welke hij tot zijn handelen gedwongen wordt, maar ook het doel waartoe zijn handelen hem voert, de gevolgen, die uit zijn handelen voortkomen. Alle verbetering van techniek zal grooter geluk, meer vrijheid voor geestelijke en lichamelijke ontwikkeling tengevolge hebben. Geen nieuwe vinding zal onvoorziene heillooze rampen brengen, maar elke zal den individuen tot vollediger ontwikkeling de vrijheid geven, en daarmee de voorwaarde voor het geluk van allen aldoor volkomener maken.

O zeker, de productiekrachten, de materieele productieverhoudingen dringen ons naar het socialisme, en ook *in* de socialistische maatschappij zullen wij van de productiekrachten, van de socialistische productiewijze afhankelijk zijn. In zoover, in dien zin, zal ook dan, zal altijd het maatschappelijk zijn den geest beheerschen, zullen wij nimmer vrij zijn. Maar wanneer wij dit niet meer blind ondergaan, wanneer wij niet meer door de teugellooze beweging van machines en producten worden meegesleept, niet meer als arme „verstrooide atomen” produceeren, doch bewust als één geheel, *wanneer wij de gevolgen van onze maatschappelijke daden kennen*, dan zijn wij in vergelijking van nu *vrij*, dan zijn wij uit het sombere rijk van het blinde noodlot in het heerlijke licht der vrijheid gestapt. Dan hebben wij de absolute vrijheid niet — die bestaat slechts in het brein van anarchisten en mystieke klerikalen of liberalen, — maar wij hebben de van de productiekrachten afhangerende vrijheid om deze te gebruiken naar onzen gemeenschappelijken wil, voor onsgemeenschappelijk heil. En dat is al wat wij begeeren.

Tweede opmerking.

Het spreekt van zelf, dat wanneer eenmaal een wetenschap door maatschappelijke behoefte is ontstaan, zij, wanneer ze tot een zekeren trap van ontwikkeling is gekomen, zelfstandig, zonder *onmiddellijk* verband met de maatschappelijke behoefte kan doorgroeien. Hoewel het begin der sterrenkunde uit maatschappelijken nood ontstond, is zij nu ook uitgebreid buiten *direct* verband met de behoeften van het maatschappelijk leven. De samenhang tusschen zelfstandig

geworden wetenschap en techniek en behoefte is evenwel altijd te vinden, als men slechts niet bij de uiterste takken of bloemen blijft, maar den wortel der wetenschap zoekt.

C. Het Recht.

Het recht handelt over het mijn en dijn. Het recht is de algemeene opvatting eener maatschappij over wat van u, van hem en van mij mag zijn. Zoolang productiekrachten en productieverhoudingen vast zijn, zijn ook die begrippen over het eigendom vast, maar wanneer gene beginnen te wankelen, wankelen ook deze. Geen wonder. Productieverhoudingen zijn immers tegelijk eigendomsverhoudingen, zooals wij boven duidelijk hebben aangetoond.

Wij zullen eenige groote voorbeelden van die verandering uit onzen tijd geven, die aan iedereen bekend zijn.

Het is nog niet heel lang geleden, dat in een groot stad als Amsterdam de algemeene opvatting was, dat levering van licht en water, en de zorg voor vervoer van personen, een zaak was waarmee particulieren geld moesten verdienen, dat gasfabrieken, waterleidingen en omnibussen het eigendom van particulieren moesten zijn. Nu is dit veranderd. De vrij algemeen aangenomen opinie is, dat zij, en nog menige andere bedrijfstak, het eigendom der gemeente moeten zijn. Dit is een groote verandering in het begrip van recht, in dat departement van den geest, dat over het mijn en dijn een gedachte, een overtuiging, een vooroordeel heeft.

Waar komt die verandering vandaan?

Het is niet moeilijk aan te toonen, dat zij rechtstreeks komt van de wijziging der productiekrachten.

Toen ons land meer en meer kwam onder den invloed der grootindustrie en van den wereldhandel, werd de toestand van middenstand en arbeidersklasse slechter. Dit verergerde vooral na 1870. Die klassen der bevolking zonnen door dien nood op middelen tot hulp. De radikale partij ontstond daardoor, een middenstands-partij, waarbij arbeiders zich aansloten. Zoodra zij konden, voerden zij het gemeentelijk bedrijf in, om niet langer zóó erg door de particuliere gasfabriek-, waterleiding- en omnibusmaatschappij te worden gevild.

De nieuwe economische verhouding van groot-kapitaal tegenover klein bedrijf en handwerkersbestaan, die eigenlijk de verhouding is van groote machine tegen klein werktuig, bracht bij een deel der maatschappij, sommige klassen, nieuwen nood. Er ontstond behoefte aan nieuwe eigendomsverhoudingen, waardoor de nieuwe productiekrachten niet zóó verderfelijk zouden werken. De lijdende klassen wisten macht te krijgen en voerden de nieuwe eigendomsverhoudingen in.

Dit is een betrekkelijk klein voorbeeld. Want hoewel gemeente- (en ook staatsbedrijf) wel een geheel andere vorm van eigendom is dan particulier bedrijf van een of meerdere kapitalisten, elkeen weet dat de gemeente of de staat tegenwoordig toch kapitalistische gemeente en staat zijn, en dat dus de voordeelen, voor den kleinen man, van gemeente- of staatseigendom en -bedrijf nooit zoo heel groot kunnen zijn. Al is het villen der kleinen niet meer zóó brutaal als door de concessionarissen, uitgekleet, geplukt, geschoren wordt men toch door den staat en de gemeente ook.

Een grooter en beter voorbeeld is onze eigen beweging.

Het socialisme wil het gemeenschappelijk eigendom der productiemiddelen, er zijn reeds millioenen socialisten, waar er voor enkele tientallen jaren nog bijna geene waren. Hoe heeft een zoo groote revolutie in het denken, in het bewustzijn van zoovelen plaats gehad? Hoe is het begrip van wat *recht* is, zoo veranderd?

Het antwoord is hier nog veel duidelijker dan in het eerste voorbeeld.

De groot-industrie heeft millioenen proletariërs gemaakt, die nooit tot bezit en welvaart kunnen komen, zoolang het privaat-bezit der productiemiddelen blijft bestaan. Maar als dit privaatbezit wordt veranderd in gemeenschappelijk bezit, dan kunnen zij wel tot welvaart komen. Daarom zijn zij socialisten geworden.

Bovendien hebben crisissen en overproductie en, in den laatsten tijd, de trust met haar alles opslokkende concurrentie en beperking der productie, die ook alle onmiddellijk uit het privaat-eigendom aan de tegenwoordige productiemiddelen volgen,

zulk een heillooze werking ook in den middenstand, dat ook dààr velen als eenige oplossing in den nood het gemeenschappelijk bezit zien en ook socialisten worden.

In het socialisme ligt het onmiddellijk verband tusschen verandering van productiekrachten en productieverhoudingen eenerzijds, en verandering in het denken anderzijds, klaar voor de hand.

Is het een God, die onsonze sociaaldemocratie in het hoofd heeft gebracht? Is het een mystieke vonk, een heilige geest? Een licht dat God ons heeft getoond, zooals zekere socialistens ons willen doen gelooven?

Is het onze eigen vrije geest, die deze heerlijke gedachte ons uit zijn eigen voortreffelijkheid heeft gebaard? Is het onze extra-verheven deugd, een geheimzinnige kracht in ons, de kategorische imperatief van Kant?

Of is het de duivel, die ons de begeerte naar gemeenschappelijk bezit heeft ingegeven? Dat laatste beweren andere Christenen dan de zoo even genoemden.

Het is niets van dat alles. Het is de Nood, de maatschappelijke Nood.

Die nood is ontstaan, omdat de oude eigendomsverhoudingen (die van het vroegere kleinbedrijf) te eng zijn voor de nieuwe productiekrachten, die daarbinnen bij arbeiders en kleine burgers een verwoesting aarichten. En de oplossing van het socialisme is gevonden, omdat ieder arbeider en menig kleine burger voelen en begrijpen kan, dat als wij maar gezamenlijk de productiemiddelen bezaten, die verwoesting onder ons zou ophouden. Immers de arbeid is reeds gemeenschappelijk. De oplossing van de moeilijkheden door gemeenschappelijk bezit ligt dus voor de hand.

En nu zegge men niet, dat toch ook in vroeger eeuwen aan socialisme werd gedacht en dat hieruit dus volgt, dat het socialisme niet veroorzaakt wordt door de productiekrachten die nu heerschen, maar dat het beginsel van algemeene gelijkheid der menschen een eeuwig ideaal is, dat den menschen altijd heeft voorgezweefd.

Het socialisme, dat de eerste christenen zich voorstelden, verschilde evenveel van het socialisme dat de

arbeidersklasse nu wil, als de productiekrachten en klasseverhoudingen uit die tijden van die van ons. De eerste Christenen wilden gemeenschappelijke consumptie, de rijken zouden hun overvloed van *verbruiksmiddelen* deelen met de armen. Men zou niet den grond en de arbeidsmiddelen gemeenschappelijk hebben, maar de *producten*. Eigenlijk dus een bedelaars-socialisme, de armen zouden de producten met de rijken deelen door de goedheid der rijken.

Zoo predikt ook Jezus nooit iets anders dan dat de rijken moeten afstaan hunnen rijkdom. De rijken moeten de armen als broeders *liefhebben*, en vice versa.

De sociaal-democratie daarentegen leert, dat de niet-bezittenden de bezitters moeten *bestrijden* en hun de productiemiddelen moeten *ontnemen*, en zij wil niet de *producten* gemeenschappelijk bezitten — (integendeel, wat ieder aan product, aan verbruiksmiddelen krijgt, dat zal van hem zijn, dat behoeft hij niet te deelen) — maar de *productiemiddelen*.

De productieverhoudingen van de eerste eeuwen van het Christendom konden onze sociaal-democratische gedachte niet laten opkomen, evenmin als onze productiekrachten ons het Christelijk ideaal kunnen doen nastreven. In den tijd toen de productiekrachten nog zò gering waren, zoo versplinterd en verstrooid, dat een groote gemeenschap ze niet beheerschen kon, was liefdadigheid de eenige, wel zeer miserabele en voor geen duizendste deel voldoende, oplossing der ellende. In een tijd waarin de arbeid aldoor meer maatschappelijk wordt, is maatschappelijk bezit het eenige, maar nu ook afdoende middel tegen de misère.

Een ander groot voorbeeld doet zich in het strafrecht op. Ook hier heeft een omwenteling in de geesten van velen plaats : De socialistische arbeiders gelooven niet meer in de persoonlijke schuld van een misdadiger. Zij gelooven, dat de oorzaken van de misdaad maatschappelijke, niet persoonlijke zijn.

Hoe zijn zij tot die nieuwe gedachte gekomen, tot welke noch het klerikale, noch het liberale Christendom zich heeft kunnen opwerken ?

Door den strijd tegen het kapitalisme, die, zooals wij

zagen, zelf op het productieproces berust. De socialistische schrijvers zijn door den strijd, door hun kritiek op de bestaande maatschappelijke orde, gedwongen geworden de oorzaken der misdaad op te sporen, en zij hebben gevonden, dat die in de maatschappij liggen. Door het productieproces, door den klassenstrijd, zijn zij tot die kennis gedwongen.

Dat bewustzijn dringt langzaam door in de hoofden der socialistisch geschoolde arbeiders.

Wij kunnen er hier in het bestek van dit geschriftje niet dieper op ingaan, maar het is wel een bewijs, welk een revolutie in het denken zich door de veranderde productieverhoudingen ook hier voltrekt. Want welk een verschil! Niet lang geleden geloofde ieder nog in zondenval, persoonlijke schuld, vrijen wil, wraak van God en mensch, straf, — thans zien de socialisten — maar ook zij alléén — dat, als de „anti-sociale broedplaats der misdaad, de kapitalistische maatschappij vernietigd, en aan ieder de maatschappelijke ruimte voor zijn wezenlijke levensuiting gegeven is,” de sociale misdaad zal verdwijnen.

Opmerking.

En hier bij het bespreken van deze voorbeelden van de verandering van denken over recht en eigendom zien wij nu voor het eerst zeer duidelijk eene wet der ontwikkeling van het menschelijk denken, waarop wij tot dusver de aandacht nog niet scherp konden vestigen.

Voldoende zagen wij nu reeds, dat de productiekrachten drijfveer, oorzaak zijn, *dat* de ontwikkeling in het denken plaats heeft. Nu zien wij *hoe* zij plaats heeft. De ontwikkeling in het denken heeft plaats in strijd, *in den klassenstrijd*.

Zeer duidelijk toonen wij dit aan met dezelfde voorbeelden van gemeentebedrijf en socialistische opvatting van eigendom en recht, die wij zoo even gebruikten.

De groot-industrie maakte de positie van kleine burgers en arbeiders hachelijk. De monopolisten van gas en water, tot dusver geduld, werden ondragelijker, naarmate de groot-industrie toenam. De arbeiders en kleine burgers voelden hen als hun vijanden, het werd

hun een levensbehoefte ze van zich af te schudden. In hun hoofden ontstond de gedachte : het is onrecht, wat die menschen doen, recht, hooger recht is dat de gemeente die bedrijfstakken heeft. *Wij, arbeidende klassen, moeten die parasieten bestrijden.* Maar de parasieten dachten : het is ons recht deze fabrieken te bezitten, wij als klasse zouden al onze winst gaan verliezen, als men ons het eene winstgevendende bedrijf na het ander ontnam. *Wij moeten die lagere klassen bestrijden.*

In strijd ontwikkelde zich dus het nieuwe rechtsbegrip. De ontwikkeling der productiekrachten bracht nieuwen klassenstrijd en die strijd verbreidde het nieuwe rechtsbesef.

En het proletariaat, dat zich door de groot-industrie geestelijk, zedelijk en lichamelijk voelt te gronde gaan, voelde de kapitalisten als zijn vijanden. Het dacht eerst: wij, arbeiders van deze fabriek, worden uitgeplunderd, wij gaan te gronde, onze kapitalist is onze vijand, het is onrecht, dat hij alle winst krijgt en wij niets. *Wij moeten hem bestrijden.* En daarna dacht het proletariaat in één stad, in één vak datzelfde. En daarna het proletariaat van één vak in een geheel land. En daarna het proletariaat van een geheel land. En daarna het bewuste proletariaat der geheele wereld. En het dacht: *wij, als klasse, moeten de kapitalisten-klasse bestrijden.* Het is *recht*, dat de productiemiddelen *alle* komen in onze handen. Laat ons *strijden* voor ons *Recht*.

Maar de kapitalisten dachten, eerst ook afzonderlijk, daarna samen, georganiseerd en als Staat, precies andersom. Het is recht, dat wij houden, wat ons eigendom is. Laat ons verpletteren al die revolutionaire gedachten. *Laat ons samen als klasse strijden voor ons Recht.*

En in dezelfde mate, dat de techniek zich ontwikkelde, de productiekrachten en de rijkdommen aldoor grooter maakte in de handen der kapitalisten en de ellende dieper, veelvoudiger, zwaarder gevoeld onder het steeds talrijker proletariaat, in dezelfde mate werden de *behoefte* van de bezitters om hun grooteren rijkdom te houden en de *behoefte* der niet-bezitters, om zich de productiemiddelen toe te eigenen, grooter, en dus ook de strijd tusschen die twee klassen, en dus ook

de sterkte van die idee van Recht en Onrecht bij die twee klassen.

Zoodat men aan dit voorbeeld zeer duidelijk ziet, dat de begrippen van recht en onrecht zich in en door den klassenstrijd ontwikkelen, en dat een klasse onrecht kan gaan vinden wat haar vroeger billijk voorkwam, en steeds heftiger iets als onrecht of recht kan gaan voelen naarmate haar klassebelang het meebrengt.

De materieele strijd om de productiemiddelen is dus tegelijk een geestelijke over recht en onrecht. De laatste is de geestelijke weerspiegeling van de eerste.

Tweede opmerking.

Het zal hier wel niet noodig zijn aan te toonen, dat in dien geestelijken en stoffelijken strijd ten slotte die klasse wint, die door de ontwikkeling van het productieproces tot de talrijkste, de machtigste, de het meest in het bezit van geestelijke kracht en waarheid wordt gemaakt, de klasse die door de uit haar toestand geboren behoeften geroepen is de tegenstrijdigheden, waartoe de nieuwe productiekrachten met de oude productieverhoudingen komen, op te lossen. Wij zullen daar trouwens aan het eind van ons betoog op terugkomen. Hier zij een andere opmerking geplaatst, die tegenover een argument onzer tegenstanders dienst kan doen.

Er loopen leden der bezittende klassen wel eens over tot de niet-bezittende. Is dit niet een bewijs, dat niet het maatschappelijk zijn over het denken, maar iets hoog geestelijks, iets mysterieus ethisch misschien, over onze maatschappelijke daden beslist?

Een overlooper uit de kapitalistische sterkte naar het proletarische kamp kan dit doen uit tweeërlei redenen (die ook gemengd kunnen voorkomen). Uit verstandelijke. Hij kan ingezien hebben, dat de toekomst is aan het proletariaat. Dan zal niemand ontkennen, dat het productieproces, de economische verhoudingen hem die kennis hebben bijgebracht, en dat dus niet in „vrijheid” van geest, maar in het maatschappelijk zijn de drijfveer der daad moet worden gezocht. Of hij kan overloopen uit gevoelsredenen, om-

dat hij b.v. liever bij de zwakken dan bij de onderdrukkers is. Wij zullen bij de bespreking der *zedelijkheid* aantonen, dat hij ook dan door gevoelens wordt bepaald, wier oorsprong ligt in het sociaal-economisch leven der menschen en geenszins door iets mysterieus, bovennatuurlijks of absoluut-geestelijks.

D. De Politiek.

Geven aldus de socialistische begrippen over eigendom en straf een duidelijk voorbeeld, hoe de productiekrachten het denken beïnvloeden, hoe geestelijke strijd van klassen ontstaat en tot oplossing komen moet, nog veel duidelijker voorbeelden vinden wij in de politiek.

En ook hier moeten wij dat, wat de socialisten denken, tot voorbeeld nemen, want in hun hoofden werken de nieuwe productiekrachten het sterkst.

Ook bij den groot-industrieel, den grooten bankier of koopman, den reeder, etc., werken de nieuwe productiekrachten zeer sterk op den geest. Hij denkt aan grootsche ondernemingen, enorme winst, kartelvorming, aan buitenlandsche markt, aan koloniën, schepping van een nationale vloot en machtig leger om zijn invloed, rijkdom, macht te vergrooten. Maar hoe onderscheiden ook *in graad* van het denken der kapitalisten, en heerschers in 't algemeen, van vroegere eeuwen, in *soort* is zijn denken daarvan niet verschillend.

De koppen van den middenstand denken ook anders dan vroeger. De zwelling der productiekrachten heeft hen naar een gevaarlijken kant gebracht, vanwaar zij vallen kunnen in het proletariaat. Hoe daaraan te ontkomen, door crediet, door staatshulp, door coöperatie, daar peinen zij over, — heel anders dan hun vaderen dachten. Het ziet er in die hoofden thans anders uit dan b.v. in de achttiende eeuw. Maar ook dit denken gaat in de oude richting: Winst, winst, particuliere winst!

Des niet-socialistischen arbeiders geest is ook met een anderen voorraad gevuld dan van zijn collega b.v. uit de eerste helft der negentiende eeuw in ons land. Beter loon, korter arbeidstijd, staatshulp, beter leven, dat murmelt in zijn hoofd; 't lijkt wel een bijenstal of een

molenrad in die Christelijke, niet-socialistische organisaties. Het mompelt en het broemt er en je hoort aldoor dezelfde woorden : organisatie, beter leven. Maar ook deze menschen gaan nog de oude paden : zij willen meer voordeel van het kapitaal, van het privaat bezit — op den grondslag van het privaat bezit.

Maar in de socialisten, daar leeft wat anders, daar leeft iets geheel nieuws, dat zóó nimmer op de wereld was. Zij willen, zelf staande op den algemeenen bodem van het privaat bezit, de opheffing van het privaat bezit, zij willen, zelf levend in den kapitalistischen staat, de omverwerping van den kapitalistischen staat. Hun gedachten, geboren en gevoed in het hulsel van het kapitalisme, willen dat hulsel wèg, hun gedachten *zelf* willen *andere* gedachten worden. De arbeidersklasse wil den oorsprong, waaruit ze zelf ontsprong, vernietigen: het kapitaal en het privaat bezit. Dat is een geheel andere uitwerking der productiekrachten dan bij de andere klassen, veel grooter, veel dieper, veel radicaler, en daarom is het socialistische denken het beste voorbeeld van den invloed der techniek op den geest.

En hier, in de politiek, komt het verband tusschen maatschappelijk zijn en denken ook dáárom zoo verhelderd aan den dag, omdat de politiek, het willen, begeeren, streven, denken, handelen in den staat, het geheele moderne staatsleven aller klassen omvat, omdat de staatsburger, die in onzen staat zijn rechten heeft, het geheele maatschappelijk leven kan raken, over de geheele maatschappij en haar onderdeelen moet denken en dus letterlijk in zijn geheel geestesleven door de veranderingen der maatschappij wordt getroffen.

Welk vraagstuk der politiek is nu het grootste, algemeenste, en kan ons daarom het best tot voorbeeld dienen ?

Het is *het sociale vraagstuk*, het vraagstuk van den strijd van arbeid tegen kapitaal.

Dat vraagstuk zelf is door het kapitaal, dat is dus door de ontwikkeling der productiekrachten ontstaan.

En in het oordeel over de beantwoording van dat vraagstuk kan men het best zien, hoe de groei der techniek de menschen tot anders denken dwingt.

Waren er voor een zestig jaar in ons land velen, die

er aan dachten bij de wet een arbeidsdag voor de proletariërs in te voeren, of vrouwen- en kinderscherming of een pensioen of ongevallenverzekering? Slechts enkelen, uiterst weinigen. En die er aan dachten, hadden uit grootere kapitalistische landen van zulke arbeidersbescherming gehoord. En voor honderd jaar dacht in ons land waarschijnlijk niemand er nog aan.

Hoe is die schoone gedachte, dat het proletariaat beschermd moet worden door de gemeenschap, in de geesten gekomen?

Christelijke zin kan het toch bezwaarlijk geweest zijn, want ook vóórdat de geesten aldus veranderden, stierven in Nederland duizenden en duizenden arbeiders door overarbeid, ziekte, gebrek, ongevallen, en hadden duizenden en duizenden een ellendigen ouderdom. Men leze daarover eens het boekje van Henriëtte Holst: *Kapitaal en Arbeid in Nederland*; er bestaat in ons land al eeuwen een groot ellendig levend proletariaat. En ook Christenen waren er genoeg. Dat men toen niet, later wel aan staatshulp dacht, moet dus een andere oorzaak hebben.

En deze is niet moeilijk te vinden. Het proletariaat had nog geen *macht* in die dagen en kon de bezitters dus nog tot niets dwingen, dan tot wat particuliere liefdadigheid en wat armenzorg.

En dat het nog geen macht had, dat kwam door het productieproces. Het productieproces had de arbeiders nog niet *georganiseerd*. Er waren er wel reeds betrekkelijk velen — het kapitaal, dat uit onvergoeden arbeid ontstaat, heeft van zijn begin af arbeiders geschapen en met zijn eigen groei er steeds meer geteeld — maar ze waren in kleine bedrijven verspreid. Daardoor ging er weinig kracht van ze uit.

Maar toen het productieproces ze vereenigd had in dezelfde steden en dezelfde gebouwen bij honderden, toen begonnen ze begrip van hun kracht te krijgen, en zich, evenals ze tot arbeid georganiseerd waren, ook tot strijd te organiseeren. En die dus uit het productieproces voortgekomen strijd, dat optreden, heeft de klassen der bevolking aan het denken gebracht, heeft een revolutie in hun geest teweeggebracht.

Eerst natuurlijk in Engeland en Frankrijk, waar het

nieuwe productieproces het eerst kwam. Die buitenlandsche voorbeelden laten wij voor het oogenblik weg, er alleen even op wijzend, dat dáár, onder den drang der nieuwe verhoudingen, het utopisch socialisme van St. Simon, Fourier en Robert Owen ontstond, en dat door de kennis van Engelsche productieverhoudingen Friedrich Engels, van Fransche en Engelsche politiek Karl Marx tot de sociaaldemocratische theoriën, dat wil dus zeggen tot hun denken kwamen.

Maar ons eigen land is een voorbeeld van de waarheid van wat wij van politiek zeggen.

De burgerlijke staat had nooit iets voor de arbeidersklasse gedaan.

Maar tusschen 1860 en 1870 begonnen de *arbeiders zelf* kleine vereenigingen te vormen, kleine vakorganisaties, van typografen, smeden, en dergelijke. Kleine secties der Internationale werden gesticht.

De bourgeoisie begon toen te denken, dat er iets voor de arbeiders gedaan moest worden.

De staatkundige partijen begonnen te praten van staatshulp.

Daarna begon de socialistische actie: De Klassenstrijd werd gepredikt. De eerste propagandisten van professie gingen het land op, Domela e.a. Men eischte het algemeen kiesrecht.

De bourgeoisie zag de mogelijkheid, dat de geheele arbeidersklasse één vijandige massa werd. De bourgeoisie begon iets te doen. Het eerste heel onnoozele wetje op vrouwen- en kinderarbeid kwam in de maak. Een eerste miniem veiligheidswetje. Een deel der bourgeoisie begon aan uitbreiding van kiesrecht te denken. Papieren sociale programs kwamen als paddestoelen op.

De beweging voor algemeen stemrecht groeide enorm onder hen, die geen stemrecht hadden.

Er kwam uitbreiding van stemrecht, vooral voor den middenstand.

De teleurgestelde arbeiders liepen in grooten getale naar het anarchisme.

De burgerlijke staat deed weer niets.

De sociaal-democratische partij werd weer sterker, de arbeiders kwamen tot haar terug. Troelstra, Schaper, van Kol kwamen in de Kamer.

De bourgeoisie gaf de ongevallenwet, de woningwet.

De S. D. A. P. groeide en groeide.

Pensioen en ziekteverzekering kwamen in ontwerpen voor den dag.

Welk een reusachtige verandering van denken! In een geheel land, bij alle klassen der bevolking! Alle klassen namen stelling ten opzichte van het sociale vraagstuk, d. w. z. in den klassenstrijd.

En hoe duidelijk hangt dit samen met de ontwikkeling der techniek! De statistieken leeren ons, dat juist na '70, na den Fransch-Duitschen oorlog, industrie en handel zich nieuw ontwikkelden, aldoor sterker werden, juist, precies, in den tijd, dat het socialisme groeide en de politiek veranderde. Het is haast mogelijk, de cijfers van den handel en de productie, het groeiende aantal bewustwordende arbeiders, en de politieke denkbeelden der bezittende klassen in drie parallelle lijnen naast elkaar te leggen. De stijging van de eersten is stijging der beide anderen, de strijd der klassen komt zichtbaar uit de ontwikkeling der techniek voort.

En hoe helder vertoont zich *de wijze* waarop wij zeiden, dat de ontwikkeling gaat: *de strijd*. Niet uit Christenzin, maar evenmin uit vrijen wil, of uit eigenmachtige, oorspronkelijke werking der rede, en evenmin door den drang van een of anderen mystieken tijdgeest of vrijheidszin kwamen de Tak van Poortvliet's, de van Houten's, de Kuyper's, etc. tot de wijziging van hun denkbeelden. Het waren de arbeiders zelf, die, gesteund door hun arbeid, hun werktuigen, — door hun organisatie, hun propaganda, hun *strijd*, de bourgeoisie dwongen den inhoud van hun geest te wijzigen.

Alle mystiek kan hier overboord geworpen worden. Het ware verband dezer dingen ligt zóó open voor ons als de bewegingen van het zonnestelsel. Wij begrijpen ze.

In Nederland is deze ontwikkeling der geesten der arbeiders gekomen door de ontwikkeling der techniek. En deze ontwikkeling der geesten der bourgeoisie is ontstaan door den drang, dien de in daden omgezette gedachten der arbeiders op hen hebben geoefend.

(Wij behoeven er zeker niet bij te voegen, dat dat

zoo moet blijven, tot de arbeiders hun doel hebben bereikt. Strijd is het eenige middel om de gedachten en daden der heerschers te doen veranderen.)

Op gevaar af door uitvoerigheid en herhaling vervelend te worden — het onderwerp wezenlijk te *begrijpen* is voor den arbeider zóó belangrijk, dat wij graag het gevaar loopen voor langwijlig te worden gescholden — gaan wij nog wat dieper op de kwestie in.

Wij hebben de bezittende klassen over één kam geschoren, wij hebben hen tegenover het proletariaat als één massa beschouwd. Maar zij zijn inderdaad verschillend, en de ontwikkeling der techniek werkt niet op alle bezitters gelijk. Op dat verschil moeten wij nog even ingaan.

De materieele toestand en de politieke gedachten der klassen worden door de ontwikkeling der techniek op zeer verschillende wijze ontwikkeld. Als voorbeeld nemen wij nu aan den eenen kant het militarisme en het imperialisme, aan den anderen kant de sociale wetgeving.

De zware internationale concurrentie dwingt de groote kapitalisten van alle landen, dus ook van Nederland, tot koloniale politiek. Heeft een land een koloniaal gebied zelf in de macht, dan kunnen de kapitalisten van dat land daar veel meer rijkdom halen, dan in aan vreemden toebehoorende kolonieën. Men komt er, vooral in den aanvang, gemakkelijker in, de eigen staat steunt, stuwt, en beschermt het best. Een kolonie is een terrein voor uitbuiting vooral voor het moederland. De winsten in de kolonieën, waar de arbeidskracht goedkoop, en geweld en knevelarij geoorloofd is, zijn vaak enorm. Het kapitaal, in het moederland te veel, kan daar zeer hoog rentegevend belegd. De Nederlandsche groot-kapitalisten dringen dus naar uitbreiding van onze koloniale macht.

Daarvoor zijn leger en vloot noodig, ergo zij eischen miljoenen voor leger en vloot ginds.

Ook Nederland zelf moet verdedigd worden, want het is, met zijn koloniën, het beste terrein voor de winstmaking der Nederlandsche bourgeoisie. Zij eischt

daarom tientallen millioenen voor leger en vloot ook hier.

Al dat geld, waar moet het vandaan komen? Zoo weinig mogelijk van de groote bezitters, zoo veel mogelijk van de lagere klassen. Daarom een belastingstelsel, door de groote heeren ingevoerd, dat bijna alle belasting door indirecte heffing neemt van den kleinen man.

Sociale wetgeving, pensioen, ziekteverzekering, enz. zou veel kosten, als ze goed was.

Daarom moet ze slecht zijn, en zooveel mogelijk door de arbeiders zelf worden betaald; geheel ontwijken kan men ze uit angst voor het proletariaat niet, maar zoo weinig mogelijk offert men zelf.

Dit is in het kort de gedachtengang, de inhoud der hoofden van de groote kapitalisten: der fabrikanten in Brabant en Twente, in Amsterdam en Rotterdam, aan de rivieren, der bankiers door het heele land, der koloniale kapitalisten van de petroleumbronnen en goudmijnen, der tabak- en suikerplantages, der stoomvaartmaatschappijen.

En elk, die zijn verstand gebruikt, kan begrijpen, dat de wil van deze klasse om meer schepen en soldaten, meer koloniale macht, de onwil om goede sociale hervorming te hebben, beide sterker worden, naarmate de belangen dezer klasse grooter worden. En sterk imperialisme en militarisme beteekent dus geen of zoo goed als geen sociale hervorming.

Anders staat de middenklasse in deze vraagstukken.

Zij heeft lang zulke groote belangen niet bij leger en vloot en vooral niet bij de kolonieën, — de handel met Indie is voor ons land maar een klein deel van den geheelen handel. De groote heeren halen wel schatten daarvandaan, maar het aantal dier heeren is relatief niet groot. De middenklasse kan ambtenaren leveren voor de bureaucratie, officieren, administrateurs en beambten voor ondernemingen, onderwijzers en dergelijke. Maar ook hun aantal is betrekkelijk gering.

Maar toch volgt het grootste deel van de middenklassen de politiek der groote heeren en zien wij in ons parlement de vertegenwoordigers van boeren en winkeliers, de katholieken, de anti-revolutionairen, de

vrijzinnig-democraten gewoonlijk stemmen voor oorlogschepen, vestingbegrotingen, Indische uitgaven, enz. enz.

Hoe zit dat? hebben wij hier niet een tegenspraak met wat wij zeiden, dat de ontwikkeling der productiekrachten de behoeften der menschen, der klassen doet veranderen, en daarmee hun politiek?

De behoefte van een Hollandschen boer of timmermansbaas aan Indië is toch niet zóó groot, dat hij daarvoor zoo zware belastingen slikt?

Om deze moeilijkheid op te lossen moeten wij goed onderscheiden: Een groot deel van den middenstand hangt geheel en al van het kapitaal af. Niet alleen heeft de middenstand de staatsbetrekkingen grootendeels en de betrekkingen bij de kapitalisten in handen, maar een zeer groot deel van den middenstand leeft van *crediet*. Vooral de boeren en de winkeliers. Overvloedig voorradig kapitaal beteekent voor hen goedkoop crediet; bloeiende nijverheid en handel brengen overvloed van kapitaal. Ergo voor dat deel van den middenstand geldt de taktiek: alles doen, wat dat schijnt te bevorderen, wat staat en kapitaal machtig schijnt te maken: leger, vloot, koloniën. — Een groot deel van den middenstand leeft bovendien direct van de uitbuiting van arbeiders: de kleinere industrieelen, de boeren met knechts, vele winkeliers. Uitbuiting van de arbeidersklasse, dat voelen zij, hebben zij gemeen met de groote kapitalisten, hoogere belasting voor sociale hervorming zou ook hun bestaan verzwaren, ergo: strijd tegen de arbeiders.

Direct heeft een zeer groot deel der middenklassen dus *geen* belang bij militarisme en imperialisme, indirect *een zeer groot* belang. En eveneens een direct belang bij de uitbuiting van arbeiders.

Ligt het dus zoo met dat gedeelte der middenklassen, dat grooter vóór- dan nadeel van het kapitalisme heeft, anders staat het met dat gedeelte, dat nadert tot het proletariaat. De kleine boer, de kleine pachter, de kleine winkelier, de lage beambte met gering inkomen, zij hangen ook wel van het kapitaal af, maar zij worden er door verpletterd. Crediet hebben zij niet, daarentegen is het proletariaat hun ver-

want, en moeten zij dikwijls van het proletariaat, als hun klanten, leven. Dat deel is dus tegen imperialisme en militarisme, en, zij het dan ook dikwijls niet zóó vurig als de arbeidersklasse, vóór sociale hervorming.

En naarmate de ontwikkeling der techniek het proletariaat vergroot, het gevaar toeneemt voor de arme middenklasse om zelf proletarisch te worden, en de druk van het kapitaal en den staat grooter wordt, naar die mate verandert ook het denken van dit gedeelte der middenklasse en worden de leden van dit gedeelte in hun willen meer en meer tegen het kapitaal.

Direct heeft dit gedeelte bij sociale hervorming voor het proletariaat geen belang, wel indirect.

Omdat het hogere deel der middenklasse dus geen direct belang bij den bloei van het groot-kapitaal, het lagere niet bij de sociale hervorming heeft, is het politieke denken der geheele maatschappelijke middenstof eenigszins onzeker, en kan het gebeuren, dat het hogere deel zich soms iets meer naar het arbeidersbelang, het lagere wat meer naar het kapitalistisch belang neigt, een radikale partij b.v. zich wat meer voor het proletariaat, een calvinistisch-democratische partij zich voor het groot-kapitaal interesseert. Dit kan weder omdraaien. Beide worden ook gemakkelijk het werktuig van eerzuchtigen en intriganten.

Helder spiegelt zich hierin de werking der productie- en eigendomsverhoudingen af. — De arbeidersklasse, wij behoeven het haast niet te zeggen, heeft noch direct, noch indirect belang bij imperialisme, koloniale politiek en militarisme. Want deze zuigen den arbeider uit en maken zijn organisatie en sociale hervorming moeilijk of onmogelijk. En de oorlog en nationale naijver breken de internationale solidariteit der arbeiders, het groote wapen waarmee zij ten slotte het kapitaal zullen overwinnen, zooals wij verder nog zullen aantonen.

Imperialisme en koloniale politiek zijn de troetelkinderen der groote bourgeoisie, de doodsvijanden van het proletariaat. De middenklasse hangt tusschen liefde en haat, en het grootste deel van haar loopt met de machtigsten mee.

Radikale sociale hervorming is het spook voor de groote bezitters, de springplank naar de macht voor de arbeiders. De middenklasse schippert en knoeit er een beetje tusschen door.

Zoo spiegelen zich in de politieke ideeën der drie groote klassen de productie- en de eigendomsverhoudingen. Want de moderne techniek brengt het groot kapitaal het monopolie en het groot bezit, maakt de middenklasse in bezit daarvan afhankelijk of tusschen bezit en niet-bezit zwevend, maar berooft de proletariërs van alle persoonlijke macht, van alle persoonlijk bezit.

Het politieke denken der klassen is de geestelijke spiegel van het productieproces met zijn eigendomsverhoudingen.

Tegenwerping.

Het schijnt zeer mechanisch, dat geheele klassen van denkende menschen allen gedwongen worden hetzelfde te denken. Dit is dan ook, wat de tegenstanders opmerken.

Intusschen, wie even bedenkt, dat de klassen door hun *belang* worden gedreven, dat hun klassebelang voor hen een kwestie is van te zijn of niet te zijn als klasse, hij zal zich niet verwonderen en om deze tegenwerping niet veel geven. *Want het is hun bestaan zelf, dat de klassen verdedigen.* Als één mensch reeds alles verdragen, alles doen, alles uitdenken wil om zijn bestaan te behouden, hoeveel te meer een klasse, die door haar samenwerking en maatschappelijke organisatie duizenden malen sterker is dan hare leden.

Maar elk mensch ten slotte strijdt den politieken klassenstrijd naar zijn gaven. De arbeider behoeft slechts weer in zijn omgeving rond te zien, om te ontwaren, dat de vlugge vurige kop en het gevoelige hart eerder den roep der ontwikkelde techniek volgt dan de slaapkop, de flauwhartige en het hazenhart. De revolutie der techniek gaat snel, de menschen komen iets langzamer na. Maar eindelijk komt de massa, eindelijk allen. De macht der maatschappelijke productiekrachten is allesbeheerschend.

Men ziet immers duidelijk de millioenen proletariërs

langzaam, maar sneller en sneller, den roep der moderne techniek volgen en bij scharen sociaal-democraten worden?

Het *individu* heeft dus wel groote beteekenis in de ontwikkeling der maatschappij, de energieke, de vurige, de gevoelige, de geniale, de ijverige verhaasten den gang eener klasse, t erwijl de dommen, tragen en onverschilligen hem verlangzamen, maar geen mensch, hoe geniaal, ijverig of vurig ook, kan, tegen de ontwikkeling der techniek in, de maatschappij een richting doen inslaan, en geen domkop of luiaard of voor het maatschappelijke onverschillige kan den stroom tegenhouden. Het maatschappelijk zijn is oppermachtig, het individu, dat weerstaat, wordt verpletterd, en zelfs zijn weerstand is door het maatschappelijk zijn bepaald.

E. De zede en de zedelijkheid.

Wij hebben nu de zoogenaamde lagere gebieden van den geest afgehandeld en komen nu tot de zoogenaamd hogere: de zede, de zedelijkheid, de godsdienst, de wijsbegeerte, de kunst. Deze gebieden worden door de heerschende klassen hooger gesteld dan de eerste, omdat de eerste nog te veel met de materie samenhangen, terwijl de laatste boven al het stoffelijke schijnen te zweven. Het recht, de politiek, de wetenschap, hoe geestelijk ook, behandelen toch maar het aardsche, — stoffelijke, dikwijls leelijke dingen en verhoudingen, — filosofie, godsdienst, moraal schijnen zuiver geestelijk, schoon en hemelsch. Een advocaat, een lid van de kamer, een professor of leeraar lijken minder hoog dan een kunstenaar, een priester en een wijsgeer.

Wij zouden niet graag met die verdeeling meegaan. Maar wel is het waar, dat ook voor ons de kunst, de wijsbegeerte, de godsdienst en de moraal *moeilijker* gebieden zijn. Juist doordat de heerschende klassen van deze terreinen bovennatuurlijke departementen hebben gemaakt, zonder samenhang met de aarde, met de maatschappij, zuiver geestelijk, en doordat die meening als een vooroordeel in alle geesten is gekropen, valt het aantoonen van verband tusschen

denken en maatschappelijk-zijn ook hier, zwaarder. Wij zullen dubbel duidelijk moeten zijn en trachten te zijn, het geldt hier in dubbele mate het arbeidersbelang. Het zien van de waarheid hier maakt krachtige strijders.

Wij beginnen met het, van deze vier gebieden, eenvoudigste: de zede. Men moet hier wel onderscheiden tusschen zede en zedelijkheid. Een zede is een voorschrift voor een bepaald geval, zedelijkheid is iets algemeen. Zede is b.v., bij de beschaafde volken, niet naakt te loopen, zedelijkheid den naaste lief te hebben als zich zelf. Het minder eenvoudige, de zedelijkheid, de moraal, zullen wij na de zede behandelen.

Twee sterke, zeer algemeene voorbeelden uit onzen eigen tijd, uit wat de arbeider dagelijks voor zijn oogen ziet, bewijzen, hoe sterk de zede door de wijziging der productieverhoudingen wordt gewijzigd.

Het was vroeger zede, dat de arbeidersklasse zich niet bemoeide met de publieke zaak. De arbeiders hadden niet alleen niet de minste macht op of in de regeering, maar hun gedachten hielden er zich ook niet mee bezig. Alleen in tijden van groote spanning, oorlog met het buitenland, strijd tusschen de heerschers, vorsten, adel, geestelijkheid, bourgeoisie onderling, dan werd hun aandacht gewekt, dan poogde men hen aan zijn kant te krijgen, dan waren er oogenblikken, dat zij voelden, dat hun belang geraakt werd, dan deden zij mee of lieten zich gebruiken. Maar van een voortdurend politiek leven was voor hen geen sprake.

Tegenwoordig totaal anders. Zeer vele arbeiders leven niet alleen het politiek leven mee, maar in de landen, waar de sociaal-democratie het proletariaat heeft geschoold, daar maakt een groot deel van het proletariaat het proletariaat tot de klasse, die het sterkst deelneemt aan de politiek.

Vroeger was het goede zede, dat de arbeider 's avonds thuis was, tegenwoordig is het zede en het wordt zede meer en meer, dat de arbeiders 's avonds naar een vergadering gaan van hun vakbond, hun partij, of een vereeniging, die hen als proletariërs ontwikkelt.

[De zede ontstaat door het klassebelang, het klassebelang door de eigendomsverhouding. Het was het

klassebelang der heerschers vroeger, dat de arbeiders thuis waren 's avonds, spaarzaam, rustig, bescheiden, onderdanig, zich niet dan bij bijzondere gelegenheden bemoeiend met de politiek. En omdat de arbeidersklasse toen, door de toenmalige techniek, zwak was, liet zij zich dit door de heerschers opdringen. De dominé's en priesters, de dienaren der heerschers, preekten hun dat in het gemoed.

Het is nu het klassebelang der arbeiders, niet meer zoo te doen; de techniek heeft dit gewijzigd en de arbeiders meteen sterk genoeg gemaakt om hierin niet meer naar de heeren te luisteren. En nu is door het klassebelang de zede aldus geworden: De thuiszitter is nu een slaapkop, een doffe, onverschillige, een slechte arbeider; de ijverige organisatieman is de goede arbeider.

Want — het is duidelijk niet waar? — al naar de zede noemt men iemand goed of slecht.

In een tijd, toen het noodzakelijk moest uitloopen op hun onderdrukking met geweld, met moord en doodslag, wàs het ook geen goede zede om de arbeiders op te ruïen. De heerschers hadden gelijk: het was goed, maatschappelijk goed, als de arbeiders niet voor zich streden, het zou schadelijk geweest zijn voor de maatschappij, die voor een revolutionaire arbeidersklasse nog niet rijp was. Thuiszitten, spaarzaamheid, politieke bescheidenheid, etc. wàs toen goede zede, voor de arbeiders en voor de maatschappij.

Maar nu is het omgekeerde goed. Er uit, de straat op, allen naar de meeting of vergadering, *dat* is nu goed. Want de techniek belooft *nu* aan de arbeidersklasse de overwinning en de overwinning der arbeiders is goed voor hen en goed voor de heele maatschappij. Ergo is het goede zede, het is *goed* 's avonds uit te loopen met dat doel.

Onze partijgenoot, Henriëtte Roland Holst is zeer hard gevallen, toen zij zeide, dat de begrippen van goed en kwaad stuivertje wisselen, maar wanneer men niet zoo maar in 't algemeen verontwaardigd is over dit beweren, maar zelf kalm de feiten onderzoekt, dan zal men vinden, dat dezelfde dingen door verschillende volken en klassen, of door hetzelfde volk of dezelfde klasse op verschillende tijden, goed en kwaad zijn

genoemd. Er zijn voorbeelden bij honderden te vinden, de geheele geschiedenis is er vol van, wij wijzen hier slechts op de zeden, die de verhouding der beide seksen, het huwelijk, enz. regelen, en die bij verschillende volken en klassen, of op verschillende tijden verschillend zijn.

Wij nemen nu nog een ander zeer algemeen voorbeeld uit onzen eigen tijd. Behalve de arbeidersklasse die omhoog streeft, is er nog een groot deel der menscheid, die de vrije maatschappelijke beweging zoekt: de vrouwen. — Hoe komt het, dat zij, die zoo kort geleden nog alleen voor het huiselijk werk en het huwelijk werden opgevoed, nu bij honderden nog een ander doel hebben: werk in de maatschappij.

Bij de proletarische vrouw is dit door de grootindustrie gekomen. Het werk aan de machine is vaak zoo licht (al wordt het door het *lange* werken zwaar), dat vrouw en meisje het doen kunnen. Het loon van den vader was niet hoog genoeg, het aanbod van te gronde gerichte klein-industrieelen of boeren was te groot, vrouwen en kinderen moesten de fabriek in om het loon voor het huisgezin voldoende te maken. Zoo kwamen de proletarische vrouwen in het bedrijf, hun aantal nam steeds meer toe.

En daardoor veranderde de inhoud van den geest dier vrouw. De socialistische gedachte is ook in haar hoofd gedrongen, bloem van het *werk* dat zij doet. De proletarische vrouwen zijn in enkele landen (als Duitschland) reeds een goed stuk weegs op den weg der socialistische organisatie, in alle kapitalistische landen zijn zij begonnen dien weg te gaan. De arbeidersvrouw, het arbeidersmeisje, de medestrijdster van den man in de politieke partij en in de vakvereeniging; welk een verschil met vroeger, toen de vrouw kleeren versterkte en wiesch, en de kinderen verzorgde en niets meer!

En in het hoofd der socialistische arbeidersvrouw leeft ook de gedachte aan een tijd, waarin het meisje en de vrouw maatschappelijk *geheel* zelfstandig, als producente *geheel* vrij zal staan. In de toekomstige maatschappij zal niemand, noch vrouw, noch man, een meester hebben, noch in het huwelijk, noch in het

werk, in niets. Als vrijen en gelijken zullen de individuen naast elkander staan.

Ook die gedachte is aan de vrouw door het productieproces gegeven.

De burgerlijke vrouw streeft ook naar eenige bevrijding. En ook bij haar wordt die gedachte door het productieproces veroorzaakt.

Want toen de groot-industrie gekomen was, werd ten eerste het werk voor de vrouw in de huishouding minder. De groot-industrie produceerde allerlei : licht, warmte, manufacturen, levensmiddelen, zóó goedkoop, dat men het niet meer thuis wilde maken ; ten tweede werd de concurrentie zóó hevig, dat het meisje en de vrouw uit den kleinen burgerstand mee moest gaan verdienen en als onderwijzeres, kantoorklerk, telephoniste, apothekeres enz. een plaats zocht ; ten derde namen onder de bourgeoisie de huwelijken af door den heftigen strijd om het bestaan, de hoogere levens-eischen, de zucht naar genot en weelde. Alles gevolgen van de moderne productiewijze.

De geest van het burgerlijk meisje is daardoor gericht op grooter maatschappelijke bewegingsvrijheid ; haar denken is veranderd ; vergeleken bij haar grootmoeder is zij een nieuw mensch.

Terwijl de proletarische vrouw, door de plaats, die zij in het maatschappelijk productieproces inneemt, de bevrijding van het proletariaat en daarmee van de geheele menschheid in haar hoofd heeft, heeft de burgerlijke feministe de bevrijding der *burgerlijke* vrouw in de gedachte. Zij wil deze tot macht brengen in de kapitalistische maatschappij, zij wil haar kapitalistische macht geven, iets wat natuurlijk alleen mogelijk is, als zij de arbeiders even hard, economisch en politiek, onderdrukt als de mannelijke bourgeois dit nu doen.

De feministe wil de vrouw „niet van het eigendom bevrijden, maar haar de vrijheid van het eigendom verschaffen, haar niet van het vuil van het geldverdienen bevrijden, maar haar de vrijheid van concurreeren geven.” De arbeidersvrouw wil zich en alle vrouwen en alle mannen bevrijden van het eigendom en de concurrentie, en daardoor alle menschen werkelijk vrij maken.

Hoewel de inhoud van beider hoofden dus zeer verschillen — zooals een nachtlampje van het volle zonlicht —, komen beider gedachten uit het productieproces voort; ze verschillen slechts door het verschil van eigendomsverhoudingen, waarin de beide „zusters” zijn geplaatst.

De totale bevrijding der vrouw, de bevrijding van den arbeider, de bevrijding van den mensch, welk een gloeiende gevoelens geven zij ons. Welk een hartstocht en een daadkracht doen zij bij miljoenen ontstaan, welk een bronnen van energie roepen zij bij ons wakker. En welk een heerlijke gouden en rozeroode droomen geven zij ons in uren van rust na strijd. Dan kan het wel lijken of de geest der menschen eigenmachtig al die energie, die woedende strijdlust en die verrukkelijke droomen wakker riep! Maar laat ons nooit vergeten, vrienden, dat die enorme wil van het proletariaat, die zaligheid bij overwinning en die gestaalde hoop bij nederlaag, — dat reusachtige idealisme der arbeiders, — de hoogste, meest omvangrijke en heerlijkste, o verreweg! wijl meest bewuste en dus diepst-idealistische geestesuiting die de wereld ooit kende, — dat die schoonste geestelijke verschijningen vastzitten aan den Arbeid, het Werktuig, die op hun beurt weer vast in de Aarde staan.

Deze twee voorbeelden bewijzen aan de twee grootste veranderingen in de zeden van onzen tijd, hoe waar ons historisch materialisme is. Wij gaan nu over tot de algemeene *zedelijkheid*. Intusschen nemen wij, om den overgang daarheen gemakkelijker en dus het geheele onderwerp begrijpelijker te maken, eerst nog een voorbeeld, dat niet meer behoort tot de zede van het dagelijksche werk, als het naar vergaderingen loopen der arbeiders, en het telefoneeren of in de apotheek staan der vrouwen, — maar dat toch ook nog niet tot dat gebied der zedelijkheid behoort, dat volgens de heerschende klassen het allerhoogste is, de naastenliefde, de waarheidsliefde, enz.

Als overgang nemen wij de vaderlandsliefde.

Ook in dat gevoel, in die gedachte zien wij in onzen eigen tijd een enorme verandering plaats hebben, en

wel voornamelijk weer, het allermeest, bij de arbeiders.

In vroeger tijd toen de arbeidersklasse nog zoo goed als geen zelfstandige maatschappelijke macht was, was zij vaderlandslievend, d. w. z. zij wist niet anders te doen, dan bij den strijd, dien de heerschende klassen van haar land tegen buitenlandsche machten hadden te voeren, deze te volgen. Het is wel niet waarschijnlijk, dat de toenmalige proletariërs en kinderen uit den kleinen boeren- en burgerstand, die zich voor leger of vloot lieten werven, dit uit gloeiende liefde voor het vaderland deden, bij de meesten was het de nood, het gebrek aan andere betere verdienste, — maar de arbeidende klassen wisten toen wel niet beter of het behoorde, althans het moest zoo. Een gedachte, dat zij zich als zelfstandige macht tegen een oorlog konden verklaren en hem verhinderen, ook als de regeerende klassen hem wilden, kwam niet bij hen op, immers zij waren politiek en economisch een aanhangsel van die klassen. Noch in aantal, noch in organisatie, waren zij sterk genoeg een eigen gedachte op dit punt te hebben, laat staan haar in een daad om te zetten. Ook wanneer zij voor het behoud van den vrede streden, deden zij dit gewoonlijk als aanhangsel van een gedeelte der heerschende klassen, dat meer voordeel in vrede zag, en onder de leuze, dat dit goed voor het vaderland, deze gedachte en deze daad de echte vaderlandsliefde waren.

In werkelijkheid was oorlog, en was zulke vaderlandsliefde in het algemeen, dikwijls zeker niet nuttig of voordeelig voor de arbeidende klassen. Ook toen, even als nu, zullen zij dikwijls het gelag hebben betaald met hun bloed, hun leven, hun weinig bezit dat in zware belastingen hun werd ontnomen of door den oorlog verwoest. Maar desondanks volgden zij in hun ideeën de heerschers, en namen de leuzen, die deze hun voorpreekten, van liefde voor de onafhankelijkheid der staten, voor het vaderland, of voor Oranje, aan, zonder daar iets anders definitiefs tegenover te stellen.

Hoe is dat veranderd! In alle landen, ook in ons land, neemt het aantal arbeiders men kan zeggen bij den dag toe, die inzien, dat oorlogen tegen beschaafde en tegen onbeschaafde volken alleen gevoerd worden ten voordeele der bourgeoisie, dat de bourgeoisie

vaderlandsliefde alleen aan de arbeiders voorpreekt om hen als gewillige oorlogswerktuigen te hebben, dat doel en resultaat van alle oorlogen is de arbeidersklasse nog meer te plunderen en nog meer arbeiders uit te buiten, dat internationale strijd der volken voor de arbeiders van winnend en van verliezend land een gevaar is.

„De bourgeois”, zoo denkt de moderne arbeider „heeft *belang* bij den oorlog. De productie en het te beleggen kapitaal zijn zóó groot geworden, dat *hij* naar markten en terrein voor belegging zoekt en door oorlog anderen wil verdringen of weghouden. Maar dat kan hij slechts bereiken door nog zwaarder belasting op te leggen, door minder loon te geven en intenser of langer te laten werken, en door mij geen of slechte arbeidswetten te geven. *Ik* daarentegen heb er belang bij, dat ik hoge loonen, korten arbeidstijd, goede sociale wetten, geen belasting of invoerrecht op verbruiksmiddelen heb. Ik moet dus wel tegen den oorlog zijn. Ja, ik heb er ook belang bij, dat mijn kameraad over de grenzen dezelfde voordeelen heeft, want dan kan aan de industrie van mijn land geen schandelijke concurrentie door hongerloozen worden aangedaan, dan wordt de vakbond dier buitenlandsche arbeiders sterk, en kan ik op hun voorbeeld den mijnen sterk maken, ja hem met den hunnen tot een internationalen bond verbinden. En als ginds de politieke arbeiderspartij sterk is, dan is dat een zweepslag voor onze mannen, ook de onze sterk te maken, en wij kunnen komen tot eene internationale aaneensluiting aller politieke arbeiderspartijen met éénzelfde doel en tot onderlingen steun. Maar wanneer oorlog uitbreekt, dan wordt de economische kracht van ons en van hen vernietigd, en wordt er door de bourgeoisie haat tusschen ons gezaaid.”

Het zijn de ontwikkeling der industrie en van den wereldhandel, die de arbeiders tot een zelfstandige macht hebben gemaakt, die *alleen* haar doeleinden bereiken kan. Maar zij zijn het ook, die, doordat zij het kapitaal tot een macht hebben gemaakt, die in alle landen heerscht, en overweldigend reusachtig is, veroorzaken, dat de arbeiders het kapitaal alleen internationaal kunnen overwinnen. Men kan zich niet denken, dat de

arbeiders van één land over de kapitalisten zouden zegevieren, zonder dat de kapitalisten van andere landen alles deden om hun klassegenooten te helpen. Dit komt reeds nu duidelijk in de internationale patroonsverenigingen voor den dag. En om al die redenen en dáárdoor hebben de socialistische arbeiders ingezien, dat vaderlandsliefde geen leus voor hen meer is, maar dat de internationale solidariteit der arbeiders hun leuze zijn moet.

De techniek, het productieproces op zijn tegenwoordige hoogte, maakt het voor de kapitalisten van een land noodzakelijk de markten der koloniën of te monopoliseeren of er een zoo groot mogelijk stuk van te krijgen.

De techniek, het productieproces op zijn tegenwoordige hoogte, maakt het voor de arbeiders van een land noodzakelijk zich hiertegen te verzetten, omdat oorlog en koloniale politiek altijd gepaard gaan met uitzuiging van het proletariaat.

De techniek heeft de belangen van alle kapitalisten, hoewel zij over de markt met elkaar vechten, gelijk gemaakt op dit punt: onderdrukking der arbeiders.

De techniek heeft de arbeiders van alle landen georganiseerd en hun laten zien, dat hun aller belang gelijk is op dit punt: solidariteit aller arbeiders.

De bezitters zijn dus vóór oorlog en arbeidersonderdrukking, de arbeiders vóór internationale arbeiderswelvaart en internationale arbeidersvereniging.

De arbeidersklasse is dus zeker niet vaderlandslievend in den zin der bourgeoisie, in den zin, die onder het kapitalisme altijd gehecht is aan dit woord, en die beteekent: liefde voor het eigen, geringschatting of afkeer of haat tegen het vreemde land.

Het moderne kapitalisme is uitsluitend vaderlandslievend uit winstbejag. Het acht vaderlandsliefde niet werkelijk een deugd, het vaderland niet heilig, want het ontnemt het vaderland aan de Transvalers, de Philippijnen, de inwoners van Engelsch en Nederlandsch-Indië, de Chineezzen, de Marokkanen, enz. enz. Het voert Polen, Galliciërs, Kroaten, Chi-

neezen in, om de loonen der eigen landgenooten, kinderen van hetzelfde vaderland, te drukken.

Het vraagt vaderlandsliefde, die het zelf niet gevoelt, van de onderdrukte klasse. De vaderlandsliefde der bourgeoisie is winstbejag en huichelarij.

Een dergelijke vaderlandsliefde is aan het socialistisch proletariaat zeker volkomen vreemd.

< In den grond is alle vaderlandsliefde, in den zin dien de bourgeoisie aan het woord hecht, den arbeider vreemd.

Vanzelf wil de arbeider zijn taal behouden, de eenige, waarmee hij werk vinden kan. Maar dat is niet de vaderlandsliefde, die de bourgeoisie van hem wil. Ook de arbeider heeft misschien de natuur, het klimaat, de atmosfeer van zijn land lief, waaraan hij gewoon is, die hij van af zijn jeugd genoot. Maar ook dat is niet de vaderlandsliefde, die de bourgeoisie van hem vraagt. De vaderlandsliefde, die de bourgeois den arbeider wil opdringen, is, dat hij zich gewillig door haar als oorlogswerktuig laat gebruiken, zich voor haar laat slachten, wanneer zij haar winstmakerij verdedigt of winst van andere kapitalisten of bezit van weerlooze volken te rooven tracht. Dat is de burgerlijke vaderlandsliefde en daaraan is de socialistische arbeider totaal vreemd. In den zin der bourgeoisie heeft de arbeider geen vaderland.

De arbeider vraagt bij alle internationale verwickelingen: wat is het arbeidersbelang, en daarnaar, daarnaar alleen, oordeelt hij.

En zeker zal dat klassebelang der arbeiders in het algemeen wel het behoud van den vrede zijn, *en is dus de politiek der arbeiders wel het beste middel om alle vaderlanden te laten bestaan*. Want als de vrede bleef, en de arbeidersklasse komt in alle landen aan de macht, dan is er geen mogelijkheid meer, dat het eene land het andere aan zich onderwerpt, dan kan alleen van een langzaam verdwijnen van grenzen en verschillen, langs organischen weg, zonder geweld, sprake zijn. In zoverre is de internationale sociaal-democratie de eenige handhaver van het bestaan der landen en naties.

En ook in die nog maar schaars denkbare gevallen, waarin het proletariaat zou toestemmen in een oorlog,

b.v. om een despotisme als in Rusland te vernietigen, daar zou het niet door de vaderlandsliefde der bourgeoisie, maar door de liefde voor het internationale proletariaat worden gedreven.

De arbeidersklasse, die tot het socialisme is doorgedrongen, kan rustig haar doel : internationale éénheid der arbeiders en daardoor der menschen, eeuwigen vrede van alle volken, stellen tegenover de chauvinistische vuil-winstgierige liefde voor het vaderland der bourgeoisie en haar priesters, en tegenover hun huicheachtige vredescomedies. Het doel der bourgeoisie is bekrompen, zooals een land of landje beperkt is tegenover de aarde ; maar bovendien is het valsch en onbereikbaar, want de kapitalistische heerschers der volken, die vechten om den buit, zullen met elkaar vechten, zoolang er buit is. Het doel der sociaal-democratie is verheven en smetteloos-heerlijk, maar bovendien is het waarachtig bereikbaar, de arbeidersklasse kan niet anders willen dan vrede tusschen de arbeiders, hij is haar belang, ja meer nog, de voorwaarde van haar overwinning.

Welk eene verandering bij vroeger ! De arbeider toen een slaafsch denker van de beperkte gedachten van zijn meesters. Nu : de wereld, de geheele menscheid omvattend, onafhankelijk van, strijdend met zijn meesters.

En die geheele verandering is veroorzaakt door, te danken aan de machine, die proletariërs bij millioenen heeft geschapen en ze heeft georganiseerd.

Opmerking.

Wij toonden straks aan, dat vroeger de vaderlandsliefde der arbeidende klassen niet direct uit hun eigen belang voortkwam, maar uit het belang der heerschende klassen, van wie zij afhankelijk waren. Dit zal men altijd vinden : zoolang eene klasse geen kracht heeft haar wezenlijke eigen belangen te verdedigen, het belang van een andere klasse nog haar belang is, zal zij ook in haar denken de heerschers volgen, en aannemen en gelooven, zich inbeelden, wat deze haar voorpraten. Daarvan was de vaderlandsliefde vroeger, en is zij bij velen ook nu nog, een duidelijk voorbeeld. „De heer-

schende ideeën van een tijd," zegt Marx, „waren steeds de ideeën der heerschende klasse." Maar naarmate eene klasse langzamerhand sterker wordt, zoodat zij haar eigen belangen verdedigen kan, komt zij krachtiger, en eindelijk geheel openlijk, zonder valsche schaamte, stoutmoedig voor haar gevoels- en gedachteleven uit.

Wij gaan nu over naar de „hoogere" gebieden der zedelijkheid. De zucht van den arbeider naar ontwikkeling, van de vrouw naar maatschappelijke gelijkheid met den man, de vaderlandsliefde, het zijn alle slechts lagere gevoelens vergeleken met: onzelfzuchtigheid, liefde tot den naaste, zelfopoffering, trouw, eerlijkheid, rechtvaardigheid.

Deze deugden behooren tot de hoogere zedelijkheid, zij zijn de zedelijkheid zelf.

Hoe staat het met deze? Van waar komen zij? Zijn zij eeuwig, altijd dezelfde in de menschelijke borst, of zijn zij even veranderlijk als al de andere geestelijke dingen, die wij hebben leeren kennen?

Deze vragen zijn eeuwen lang, sinds de Grieksche wijsgeer Sokrates en zijn tijdgenooten begonnen met ze te stellen, onoplosbaar gebleven voor de menschen.

Zij hebben ook een eigenaardige moeilijkheid.

Er is namelijk een stem in ons, die, in vele gevallen, ons *onmiddellijk* zegt, wat goed, wat kwaad is.

Daden van naastenliefde, van zelfopoffering worden gedaan spontaan, *vanzelf*, op een roep van die stem. Waarheidsliefde, trouw, eerlijkheid, zij schrijft ons ze gebiedend en *vanzelf* voor. *Ons geweten* knaagt als wij naar die stem niet hebben geluisterd. *Schaamte* vervult ons, als wij, ook al weet niemand het, niet goed hebben gedaan. De geboden der *plicht*, de *zedewet* leven in ons, zonder dat opvoeding en het eigen lustgevoel ze voldoende kunnen verklaren.

Dat gebiedende en dat van *vanzelf* ontstaande, dat is iets aan de ethiek, de zedeleer, eigen. Geen ander gebied van den geest heeft het, noch de wetenschap, noch het recht, noch de politiek, noch de godsdienst, noch de wijsbegeerte, die alle worden aangeleerd en ook alle anders konden zijn.

Men heeft gepoogd de zedewet uit de ervaring van

het individu zelf af te leiden, uit zijn opvoeding, zijn gewoonten, zijn trachten naar geluk, uit een geroffineerd eigen belang, uit sympathie voor anderen. Maar men is er *op deze wijze* nooit in geslaagd den oorsprong van het gebiedende in de stem, die ons tot naastenliefde roept, te verklaren, noch het wonderbaarlijke, dat een mensch zijn eigen bestaan wegwerpt om dat van anderen te redden.

Daar men de moraal dus niet uit de werkelijkheid kon afleiden, bleef er niets over dan te gaan naar het gewone toevluchtsoord der onwetendheid: den godsdienst. Daar de zedelijkheid niet uit het aardse leven kon worden verklaard, moest haar oorsprong in het bovennatuurlijke liggen. God had den mensch den zin voor, het begrip van het goede ingeschapen, het slechte kwam uit 's menschen vleeschelijke natuur, uit de stoffelijke wereld, uit de zonde voort.

De onbegrijpelijkheid van den oorsprong van „goed en kwaad”, is een der oorzaken van den godsdienst. De wijsgeeren Plato en Kant hebben daarop eene bovenzinnelijke wereld gebouwd. En ook nu nog, nu de natuur zooveel beter verstaan wordt, nu het wezen der maatschappij zooveel duidelijker open ligt voor de menschen, nu is nog altijd de zedelijkheid, de drang naar „het goede”, de afkeer van „het slechte” voor vele menschen nog zoo iets wonderbaarlijks, dat zij het alleen met hulp van een „Godheid” kunnen uitleggen. Hoe talrijk zijn de „modernen”, die voor een verklaring der natuurverschijnselen of van de geschiedenis geen God meer behoeven, — maar die beweren voor de „voldoening hunner ethische behoeften” er een noodig te hebben. En zij hebben gelijk, zij begrijpen oorsprong noch wezen der groote zedelijke geboden, en wat men niet begrijpt, maar toch het allerhoogste acht, dat vergoddelijkt men.

En toch zijn die hoogste zedelijke geboden sinds een vijftig jaren in hun wezen, in hun werking, verklaard. Door twee geleerden, een, die den mensch in zijn bestaan als dier bestudeerde, en een, die hem onderzocht in zijn maatschappelijk zijn — Darwin en Marx.

Darwin heeft aangetoond, dat alle organismen een strijd om het bestaan tegen de geheele hen omringende

natuur voeren, dat alleen die organismen in stand blijven, die zich de doelmatigste byzondere organen tot *bescherming* en tot *voeding* verwerven, wier organen de beste *arbeidsverdeeling* vertoonen, die zich het best *aanpassen* aan de buitenwereld. Hij heeft aangetoond, dat van de organische wereld een groote groep, de dieren, *eigen bewegingen en kenvermogen* door en in den strijd om het bestaan hebben ontwikkeld, tot welk laatste *waarneming* van de byzonderheden der omgeving, *denken* van het overeenkomstige en verschillende daarin, en *herinneren* van het vroeger doorleefde behooren. Hij heeft aangetoond, dat de driften van het *zelfbehoud* en de *voortplanting*, evenals de arbeidsverdeeling, de eigenbeweging en het denken, door den strijd om het bestaan in sommige diersoorten sterker en sterker zijn geworden. Dat de drift der *moederliefde* hiermee is gegroeid. Hij heeft ten slotte aangetoond, dat bij die dieren, die, om den strijd om het bestaan te kunnen voeren, samen in kleinere of grootere maatschappijen moeten leven, zooals sommige roofdieren, vele plantetende dieren, zooals herkauwers, vele soorten van apen, DE SOCIALE DRIFTEN worden ontwikkeld. Hij heeft aangetoond, dat tot die soorten ook de mensch behoort, dat ook de mensch zich alleen maatschappelijk, in verbinding met troepen of horden van soortgenooten heeft kunnen staande houden in de natuur, en dat daardoor ook bij hem de sociale driften zijn ontwikkeld.

Wat zijn evenwel die sociale driften, die door den strijd om het bestaan zich bij mensch en dier hebben gevormd, en door de natuurlijke teeltkeus steeds sterker zijn geworden? Zij kunnen al naar de verschillende levensomstandigheden der verschillende soorten verschillend zijn, maar een rij van driften zijn de voorwaarden tot het gedijen van *iedere* maatschappij. Er zijn driften zonder welke geen maatschappij bestaan blijven kan, en deze moeten dus bij elke soort, die om te bestaan maatschappelijk leven moest (zooals de mensch) zich hebben ontwikkeld. Welke zijn dit?

„Vóór alles de onzelfzuchtigheid, het zich geven voor de gemeenschap.” Was deze drift niet ontstaan, was elk slechts voor zich blijven leven, en had men niet de gemeenschap boven zich zelf gesteld, de maatschap-

pij ware ondergegaan onder de aanvallen der omringende natuurkrachten of der naburige dieren. Als niet, om een voorbeeld te noemen, van een troep samenlevende buffels, elk individu zich geeft voor de gemeenschap, door, als de tijger op het punt, waar hij in den cirkel van zijn makkers staat, aanvalt, stand te houden, — als elk individu vlucht voor eigen levensbehoud, zonder om de gemeenschap te denken, dan gaat die maatschappij te gronde. Daarom is zelfopoffering de eerste sociale drift, die bij dergelijke soort van dieren moest ontstaan.

Dan verder „*de dapperheid* in de verdediging der gemeenschappelijke belangen; de *trouw* tegenover de gemeenschap; het zich schikken onder den wil der gemeenschap, dus gehoorzaamheid of *discipline*; *waarheidsliefde* tegenover de gemeenschap, welker veiligheid men op het spel zet of welker krachten men verspilt als men haar misleidt, b.v. door valsche signalen. Eindelijk *eerzucht*, de ontvankelijkheid voor lof en blaam der gemeenschap.

Dat alles zijn sociale driften, die wij reeds in de maatschappijen der dieren ontwikkeld vinden, dikwijls in hoogen graad.

Deze sociale driften zijn evenwel niets anders dan de verheven deugden zelf, — hun geheel is niets anders dan de zedewet. Hoogstens ontbreekt onder hen nog de rechtvaardigheid, dat wil zeggen de drang naar gelijkheid. Voor de ontwikkeling daarvan is in de maatschappijen der dieren geen plaats, omdat zij alleen natuurlijke, individueele, geen door maatschappelijke verhoudingen veroorzaakte, sociale ongelijkheid kennen. De rechtvaardigheid, de drang naar sociale gelijkheid is daarom iets byzonders van den mensch.” *)

*) Wij kunnen den lezer, vooral als hij tot de arbeidende klasse behoort, niet genoeg aanraden het boek van Karl Kautsky, Ethiek en Materialistische Geschiedenisbeschouwing (in het Holl. vertaald door den schrijver dezer brochure) te lezen. De zedeleer is het laatste bolwerk, waarachter zij, die met behulp van den godsdienst den arbeider onmondig willen houden, zich verschansen. Wanneer men den aardischen oorsprong der hoogste zedelijke geboden heeft

De zedewet is van dierlijken oorsprong, zij was al in den mensch toen hij nog slechts een hordedier was, zij is oeroud, zij heeft zoolang de mensch een maatschappelijk wezen is, dat wil dus zeggen, zoolang hij bestaat, in den mensch geleefd.

Alleen door elkaar te helpen hebben de menschen de natuur kunnen overwinnen. Aan dien zedelijken drang tot helpen, aan de zedewet, aan de sociale driften hebben de menschen dus alles te danken.

— Van hun oorsprong af sprak de zedewet in hen.

„Vandaar dus ook haar geheimzinnige aard, het mysterieuze van deze stem in ons, die met geen uiterlijke reden, geen zichtbaar eigenbelang samenhangt. Zeker een geheimzinnige drang, maar niet geheimzinniger dan de geslachtsliefde, de moederliefde, de drang tot zelfbehoud, de eigen beweging, het wezen van het organisme in het geheel en zoovele andere dingen, die niemand als producten eener bovenzinnelijke wereld zal aanzien.

Omdat de zedewet een dierlijke drift is, gelijkwaardig aan de driften van het zelfbehoud en de voortplanting, vandaar haar spontane drang, dien wij (evenals van die andere driften) zonder beraad gehoorzamen; vandaar onze dadelijke beslissing in afzonderlijke gevallen, of een daad kwaad of goed, deugdzaam of ondeugdzaam is; vandaar de beslistheid en de energie van ons zedelijk oordeel en vandaar de moeilijkheid het te argumenteeren, wanneer het verstand begint de daden te ontleden en naar hunnen grond te vragen.”

Wij zien nu ook duidelijk, wat het gevoel van *plicht*, wat het *geweten* is. Het is de stem der sociale driften die ons roept. Soms klinkt dan tegelijkertijd de stem van de drift tot zelfbehoud of die der voortplanting, en dan gebeurt het vaak, dat deze laatste in strijd zijn met de stem der sociale drift. Zijn voortplantingsdrift en drift tot zelfbehoud dan na eenigen tijd tot zwijgen gekomen, doordat aan hen is voldaan, dan klinkt de sociale drift dikwijls nog door, maar nu als *berouw*.

doorzien, dan zullen vele andere geestelijke kluisters wegvallen. Het versterkt ook de solidariteit, als men ziet, hoe deze wortelt in de alleroudste gevoelens van het menschelijk geslacht.

„Niets verkeerder dan in het geweten de stem van vrees voor de makkers, hun opinie, of nog wel voor hun fysieke dwang te zien. Het geweten werkt ook, wij zeiden het reeds, in betrekking tot handelingen, die niemand te weten komt, zelfs na daden, die aan de omgeving lofwaardig toeschijnen, ja, het kan werken als afschuw voor daden, die men uit vrees voor de kameraden en hun „publieke opinie” ondernomen heeft.

De publieke opinie, lof en smaad zijn zeker zeer sterke factoren. Maar dat zij werken, onderstelt reeds eene bepaalde sociale drift, de eerezucht; zij kunnen de sociale driften niet teweeg brengen.”

Zoo ziet men hoe eenvoudig dit schijnbaar zoo wonderbaarlijke gebied van den geest, de hoogste geboden der zedelijkheid bevattend, kan worden verklaard, hoe verkeerd het is, daarvoor naar het bovenzinnelijke te gaan, hoe duidelijk de oorzaken der zedelijkheid in ons eigen menschelijk, dierlijk, aardisch leven liggen.

Dit is dus het *wezen* der zedelijkheid; het inzicht hierin danken wij aan Darwin. Maar hoe komt het, dat die groote deugden zoo veranderlijk zijn, bij verschillende volken, in verschillende tijden? Hoe is de *werking* dier sociale driften telkens zoo anders?

Dat heeft Darwin niet onderzocht. Het begrip daarvan hebben wij vooral aan Marx te danken.

Het is Marx geweest, die de voornaamste oorzaken van de *verandering* in de werkingen der sociale driften heeft opgespoord, voor de eeuwen der geschreven geschiedenis, voor den tijd van het privaatbezit, voor den tijd der warenproductie.

Marx heeft aangetoond, dat door het privaatbezit (dat zelf weer een product is van de ontwikkeling der techniek, van de groeiende arbeidsverdeeling, waardoor handwerken zich losmaakten van den landbouw) *klassen* zijn ontstaan, bezittende en niet bezittende, wier leden met elkaar, van hun oorsprong af tot op den huidigen dag, een *strijd* voeren om de producten en de productiemiddelen. Marx heeft aangetoond, dat uit de zich steeds verder ontwikkelende techniek een zich steeds verder ontwikkelende *strijd* voortkomt. Hij

heeft daarmee aangewezen de voor den modernen tijd grootste oorzaak van de veranderingen in de *werking* der zedelijke geboden.

Want — ten eerste ontstaat tusschen de privaatzitters, ook al behooren zij tot de zelfde klasse, de concurrentiestrijd. En deze werkt moordend op het — hoogste zedelijk gebod, dat zegt, dat men elkander bijstaan, ja zich voor een ander opofferen moet. Dat gebod wordt in een maatschappij, die op concurrentie berust, een doode letter. Het wordt in eene dergelijke maatschappij een abstracte leer, met een niet aardschen doch slechts hemelschen oorsprong, die schitterend mooi is maar niet wordt toegepast, een leer eigenlijk — alleen voor Zondags als de handel en de fabriek toch stil staat, de kerk alleen open is. Het is niet *mogelijk* tegelijk elkaar de markt, de betrekking, den arbeid in concurrentie te ontnemen, en tegelijk te gehoorzamen aan de innerlijke stem, die ons van uit den oertijd toefluistert met onzen medemensch te staan, omdat twee sterker zijn dan een. Het is onmogelijk; elke leer, die zegt, dat het kan of moet, komt tot huichelarij.

In zijn analyse der waren, der kapitaalproductie heeft Marx blootgelegd, hoe het karakter der menschen, die onafhankelijk van elkaar hun product als waar produceeren, noodzakelijk moet worden. Elkaar vijandig, van elkaar vervreemd, niet meer in een verhouding van menschen tot elkaar, maar als dingen, als stukken linnen, balen koffie, tonnen erts, hoopen geld, zoo heeft hij de wezenlijke verhouding der menschen tot elkaar laten zien, de feitelijke, niet die alleen in de fantasie der dichters of in de preeken der priesters bestaat.

Maar ten tweede heeft de ontwikkeling der techniek en de arbeidsverdeeling groepen van menschen geschapen, wier leden, hoewel onder elkaar vaak in concurrentiestrijd, toch tegenover andere groepen dezelfde belangen hebben, met andere woorden de maatschappelijke klassen. Grondbezitters hebben dezelfde belangen tegenover industrieelen en vice versa, ondernemers tegenover arbeiders. Zij mogen elkaar afbreuk doen op de markt, in den strijd voor invoerrechten op graan hebben alle leden der eerstgenoemde klasse

één belang, in den strijd voor beschermende rechten op industrieproducten die der tweede, in den strijd tegen goede arbeidswetten die der derde klasse.

De klassestrijd vermoordt dus ook een goed deel der zedelijkheid, want het zedelijk gebod kan niet gelden tegenover de klasse, die de onze tracht te vernietigen of krachteloos te maken, en ook die klasse kan tegen de onze niet zelfopofferend of trouw gevoelen. Alleen binnen de klasse kan nog van eenig zedelijk gebod sprake zijn, tegenover de andere klasse geldt het hoogste zedelijk gebod evenmin als tegenover den vijand. Zoo min als men in den oorlog er aan denkt zich voor den vijand op te offeren, zoo weinig denkt men er aan den tegenstander der klasse, als klassetegenstander, bij te staan. Evenals bij sommige dieren het zedelijk gebod slechts geldt tegenover de leden derzelfde kudde, evenals het bij de oude stammen der menschen slechts gold voor de stamgenooten, zoo in de klassemaatschappij slechts tegenover de klassegenooten en dan nog alleen zoover als de concurrentie toelaat.

Door den technischen vooruitgang, door de ophooping aan de eene zijde van reusachtige rijkdommen, aan den anderen kant van drommen bezitlooze proletariërs wordt in onzen tijd de klassestrijd tusschen bezitters en niet-bezitters, kapitalisten en arbeiders steeds scherper en heftiger. Er is dus in onze dagen hoe langer zoo minder sprake van toepassing der hoogste zedelijkheid tusschen de klassen onderling. Integendeel, de *andere* groote driften, die van zelfbehoud en van zorg voor de nakomelingschap hebben nu in de klassen over de oude sociale deugden ver de overhand. Het is het instinct van zelfbehoud, dat de kapitalistische klassen al scherper en scherper het noodige doet weigeren aan de arbeiders. Zij gevoelen, dat zij alles zullen moeten overgeven binnen niet meer al te langen tijd, al hun bezit, al hun macht, en uit vrees één stap op dien weg te doen, worden zij steeds onwilliger ook maar iets te geven. En geen liefde voor den naaste voelt de arbeider tegenover den kapitalist, want de driften van zelfbehoud en liefde voor het kroost drijven hem aan om den kapitalist, als kapitalist, ten onder te brengen en zoo voor zijn kinderen een heerlijke gelukkige toekomst te veroveren.

Het is zoover gekomen met de ontwikkeling der techniek, met den maatschappelijken rijkdom, met de arbeidsverdeeling, de bezittende en de niet-bezittende klassen zijn zóó ver van elkaar gescheiden, dat de klassestrijd de voornaamste, algemeenste, duurzaamste vorm van den strijd om het bestaan der individuen in de maatschappij geworden is.

Met de toenemende concurrentie is ons sociaal gevoel, ons gevoel tegenover de medeleden onzer maatschappij, d. w. z. onze zedelijkheid, in kracht afgenomen. Met den klassestrijd is ons sociaal gevoel tegenover de leden van andere klassen, d.w.z. onze zedelijkheid tegenover hen, insgelijks verminderd; maar des te krachtiger geworden tegenover de leden onzer eigen klasse.

Ja, zoover is het met den klassestrijd reeds gekomen, dat het welzijn hunner klasse voor de leden der belangrijkste klassen gelijk is geworden aan het algemeen welzijn, aan het welzijn der geheele maatschappij. Ter wille van het geheel steunt men alleen de klassegenooten en trekt tegen de vreemde klasse vastbera- den ten strijd.

Is dus het *wezen* der hoogste zedelijkheid in onzelf-zuchtigheid, dapperheid, trouw, tucht, waarheids- liefde, rechtvaardigheid, en zucht naar lof en eer der menschen gelegen, de *werking* dezer deugden of driften wordt aldoor door gewijzigd. Gewijzigd door eigendom, oorlog, concurrentie en klassestrijd.

Passen wij nu, om de zaak zoo helder mogelijk te maken, dit van Darwin en Marx geleerde, op een indi- vidueel voorbeeld uit onzen eigen tijd, onze eigen onmiddellijke omgeving toe.

Onderstellen wij een ondernemer, eigenaar van een fabriek, die hij in heftige concurrentie tegen klasse- genooten drijft. Kan deze man tegenover deze klasse- genooten, de eigenaren der concurreerende fabrieken, de hoogste, volgens de bourgeoisie eeuwige, geboden der zedelijkheid opvolgen? Neen, hij moet trachten de markt voor zich te houden of te krijgen. Hij kan dat met beter of slechter middelen doen, maar hij *moet* het doen. Misschien heeft hij van nature veel sociaal gevoel — het doet er niet toe, het wordt overwonnen

door zijn drift naar zelfbehoud en zijn zorg voor zijn nakomelingschap. Het is in de concurrentie een levenskwestie om de markt voor zich te houden, de clientèle uit te breiden. Stilstand is daar het begin van achteruitgang.

Naarmate de concurrentie heftiger wordt, dat wil zeggen, naar mate de techniek en de wereldmarkt zich ontwikkelen, in die mate wordt deze fabrikant minder sociaal-gevoelend, heviger op zelfbehoud, dat wil zeggen: grootst mogelijke winst bedacht. Want hoe scherper concurrentie, te grooter het gevaar voor ondergang.

Kan deze patroon de hoogste geboden der zedelijkheid opvolgen tegenover zijn werklieden? De vraag is belachelijk. Hij moge van nature een goed man zijn, zelfs met buitengewoon sterk sympathisch gevoel voor lijdenden. Toch zal hij zijn arbeiders een loon moeten geven zóó klein, dat zijn fabriek een groote winst maakt. Geen of kleine winst is stilstand. Uitbreiding van bedrijf, hernieuwing moet plaats hebben, anders is men binnen een paar jaar ten achter, na tien jaar buiten mededinging. De uitbuiting moet dus plaats hebben en zelfs de zachtste, voor de arbeiders beste, maatregelen moeten nog zóó zijn, dat zij per slot van rekening niet minder werk, minder winst leveren. Wij nemen opzettelijk een patroon, die nog wat voor zijn volk voelt, de meesten zijn niet zoo, bij de meesten wordt het sociaal gevoel door de winstmakerij al vroeg gedood, en zij, die de beste maatregelen nemen, doen dit dikwijls nog uit slimheid, uit welbegrepen eigenbelang, om den arbeider des te vaster te binden aan de fabriek, hem een nóg winstgevender slaaf te maken.

Onderstel nu, dat de *klasse* der arbeiders tegen dien patroon en zijn klasse begint te strijden, dat er vakverenigingen komen, stakingen, telkens heftiger eischen van nu dit dan dat, dan verdwijnt langzamerhand alle sociaal gevoel voor dat deel zijner medemenschen die zijn arbeiders zijn, uit den patroon en zijn klasse, dan komt tegenover de arbeiders *klassehaat* in hen, en tegenover de medepatroons (buiten de concurrentie, die blijft doorgaan) *klassemobiliteit*, waar het den strijd tegen de arbeiders geldt.

En ook dit wijzigt zich, deze geestelijke sfeer wordt anders geladen, naarmate de techniek zich ontwikkelt en daardoor de klassestrijd heviger wordt.

Onderstel nu, dat die patroon lid wordt van een syndicaat, trust of kartel. Ook dit *moet* hij vaak doen uit zelfbehoud. Dan komt die man als despoot tegenover zijn arbeiders, die bij hem, omdat zijn trust een monopolie heeft, alleen te recht kunnen, en dus geheel van hem afhangen. Die patroon gaat dan met zijn arbeiders doen wat voor het syndicaat noodig is. Is inkrimping der productie noodig, dan wordt de slaaf werkeloos, komt er uitbreiding van zaken, hij wordt weer in de fabriek geroepen: van zelfopoffering, naastenliefde is geen sprake, de wereldmarkt beslist. Op het oogenblik, dat wij dit schrijven, heeft misschien het ontslag van arbeiders in de grootste massa's plaats dat nog ooit is geschied. Bij honderdduizenden zenden de Amerikaansche trusts hen de straat op. Het sociaal gevoel tegenover die arbeiders leeft niet in de massa dier kapitalisten.

Onderstel nu in de tweede plaats een staatsman, aan wien de kapitalistische klassen hun belangen hebben toevertrouwd in een parlement. Kan die man de hoogste, zoogenaamd eeuwige zedelijkheid tegenover de arbeidende klasse in acht nemen? Neen, zelfs niet als hij zou willen. Want een gebod der hoogste zedelijkheid is de rechtvaardigheid, het geven van gelijk recht aan allen. Maar de kapitalistische klasse gaat als zoodanig te gronde, wanneer zij gelijkheid van rechten aan de arbeiders geeft. Gelijkheid van recht, dat is 1e. gelijk politiek recht, 2e. gemeenschappelijk bezit van den grond en de productiemiddelen. Zoolang die niet bestaan, is er geen hoogste recht, geen hoogste rechtvaardigheid. Kan een burgerlijke staatsman daartoe komen? Neen, want dat is zelfmoord van zijn klasse. Hij moet dat weigeren.

En naar mate de klassestrijd door de ontwikkeling der techniek feller wordt, naar mate de arbeiders talrijker, sterker, beter georganiseerd aandringen, naar mate de mogelijkheid van hun overmacht duidelijker blijkt, naar die mate moet de burgerlijke politicus krachtiger weigeren, om dien kant uit te gaan,

om al vast wat van eenige beteekenis voor de arbeiders te doen. De burgerlijke politici moeten hun sociaal gevoel voor de arbeiders doen verstommen, maar alleen luisteren naar de roepstem van het zelfbehoud. Het is toch evenals bij den enkelen patroon, voor de klasse een vraag van leven of dood.

Maar in dezelfde mate, waarin het sociaal gevoel verstomt voor de arbeiders, ontstaat in dien burgerlijken politicus, vertegenwoordiger, onderstellen wij, van een der bezittende klassen een gevoel van solidariteit met de andere bezittende klassen tegenover de niet-bezitters, terwijl de strijd en de politieke concurrentie op andere punten met hen blijft bestaan.

En zoowel die klassehaat, als die klasseliefde worden in dien staatsman sterker, naarmate, door de techniek, de tegenstelling tusschen bezittende en niet-bezittende klassen feller wordt.

Zoo verklaart het zich, dat staatslieden, die vóór dat zij in de praktijk van de politiek waren (b.v. in een oppositiepartij, of in een jonge burgerlijke partij), vol waren van sociaal gevoel voor de arbeiders, dit verliezen zoodra zij den praktischen strijd tegen de arbeiders moeten beginnen. De praktijk doet dan dit gevoel sterven, de classesolidariteit met de bezitters opleven. Sterke voorbeelden daarvan zijn Kuyper in ons land, Millerand en Briand in Frankrijk. *)

*) Twee geestesrichtingen zijn mogelijk voor den burgerlijken patroon of staatsman, die door de ontwikkeling der techniek en den productiewijze tegenover de arbeidersklasse komt te staan. Of hij *erkent*, dat hij tegenover haar de geboden der hoogste zedelijkheid niet volgen kan en niet volgt. Dan wordt hij cynisch, hij smoort de stem, die hem zegt, wat hij zelf weet dat „goed” zou zijn met een: het kan niet. Of hij zegt dat hij de hoogste zedelijkheid wél erkent, dat hij haar volgt. Dan wordt hij een huichelaar, iemand wiens woorden en daden met elkaar in scherpe tegenstelling zijn, die zijn onsociale daden verbergt onder klinkende woorden. Daarvan was in ons land van Marken een sprekend voorbeeld. En bijzonder walgelijk wordt de huichelarij als zij zooals bij Kuyper, met godsdienst en vroomheid gepaard gaat. — Zulke uitingen zijn evenwel niet persoonlijke zonde, maar, zooals wij aantoonden, een noodzakelijk gevolg van de ontwikkeling der productieverhoudingen.

Nemen wij nu hiertegenover als derde voorbeeld een arbeider.

Kan deze tegenover den patroon, diens klasse en diens staat het hooge gebod der zelfopoffering nakomen? Neen, dat zou beteekenen, dat hij zich doodwerkte, dat zijn vrouw en kinderen van ellende ziek werden, dat de ouderdom, de ziekte, de werkeloosheid hem en zijn klasse te gronde richtten. Daar komen ook bij hem de machtige instinkten van zelfbehoud en de voortplantingsdrift met al hare aangrenzende oerkrachtige gevoelens van kinder- en ouderliefde tegen op. Hij mag niet zelfopofferend zijn voor den patroon, den staat, want die brengen hem als hij ze ongebreideld laat gaan, ten onder, zij maken hem tot slaaf, zij maken hem vroeg dood. De geschiedenis leert, dat, als de arbeider niet strijdt voor beter lot, de kapitalistenklasse de arbeiders brengt op de grens, waar zij noch leven, noch sterven kunnen, en dat zelfs de kleinste verbetering jaren van bloed en inspanning kost. Het bestaan van den arbeider is vaak zoo zwart, de werkeloosheid, vrouwen- en kinderarbeid, de onderhevigheid aan ziekte, de concurrentie onder de arbeiders zijn zoo groot en breiden zich vaak zoo uit, het proletariaat is zoo talrijk, in het beste geval is zijn bestaan zoo vreugdeloos en ver van al het geestelijk en lichamelijk genot, wat toch zoo vlakbij is, — dat zelfopoffering voor de kapitalistische klasse en haar staat beteekent het afspringen van dien nauwen rand, waarop men staat, het afspringen in den dood. Daardoor komt de arbeider tegenover de kapitalistische klasse tot het tegenovergestelde van de hooge zedewet (die de Christenen noemen: heb uw naaste lief als u zelf): hij komt tot bevechting der heerschende klasse.

En naar mate de weerstand der kapitalisten en hun organisatie in patroonsbonden, trusts en politieke partijen, door de ontwikkeling der techniek, sterker wordt, naar die mate wordt in het hart van den arbeider ook zijn sociale drift tegenover de patroonsklasse al kleiner, en verandert, evenals bij deze, in klassehaat.

Onderstellen wij nu verder, dat deze arbeider de productie- en klasseverhoudingen zoo diep gaat begrijpen, dat hij socialist wordt, dan zullen in dezelfde

mate waarin zijn hoogste zedelijke driften ophouden te leven voor de patroonsklasse en hun maatschappij, deze steeds warmer worden en groeien voor de klasse der niet-bezittenden. Als hij van nature reeds een mensch met hooge zedelijke gevoelens was, dan zullen die door het inzicht versterkt worden, dat hij en zijn kinderen en al zijn kameraden slechts tot geluk kunnen komen, als de geheele klasse, en dus hij zelf ook, ten opzichte van elkander luistert naar de stem, die roept tot trouw, waarheidsliefde, dapperheid, zelfopoffering, rechtvaardigheid.

En hoe hooger de nood der klassen stijgt, dat wil zeggen, hoe sterker, door de ontwikkeling der techniek, de behoefte aan een socialistische maatschappij bij de arbeiders, het verzet daartegen bij de bezitters wordt, des te sterker zal de solidariteit worden, des te sterker zal de zedelijkheid in het proletariaat spreken, des te beter zal het ernaar luisteren. De werking der zedelijkheid zal zich hier dus ook voortdurend wijzigen.

En onderstellen wij ten slotte, dat bedoelde arbeider zijn geest zoover weet te brengen, dat hij zeer goed voelt, welk een geluk de communistische maatschappij zal brengen aan alle menschen, welk een ellende door haar voor allen zal verdwijnen, dan gaat die arbeider te midden van, dwars door zijn haat tegen de bezitters en zijn solidariteit met de bezitlozen, gevoelen een weg voor zijn hoogste zedelijk gevoel. Hij voelt, dat, wanneer de arbeiders zegevieren, en de communistische maatschappij bestaat, dat dan eerst de zedewet voor allen in ons zal kunnen bestaan. En daardoor voelt hij in zijn eigen poging, die zijner klasse, om *privaatbezit*, concurrentie en klassestrijd te doen verdwijnen, in diepste instantie, ook al was het maar een *afglans*, een eersten dageraad van de hoogste zedewet in zijn hart jegens *alle* menschen. Immers, als de socialistische maatschappij een zegen voor allen is, dan is ook in de poging haar te brengen, iets van algemeene internationale menschenliefde.*)

*) Evenals bij de kapitalisten en hunne politieke vertegenwoordigers, zijn ook bij de arbeiders en hunne representanten twee geestesrichtingen mogelijk. Of de arbeider let

Zoo ziet men uit deze voorbeelden, die in de werkelijkheid aan elk arbeider, uit zijn onmiddellijke omgeving, bekend zijn, heel helder, hoe ook de werking, de inhoud, de wijze van bestaan in onze hoofden en harten, ook van de zoogenaamd hoogste en eeuwige zedelijkheid of moraal, zich wijzigt al naar mate de klassestrijd, de klasseverhoudingen, dat is de productieverhoudingen, dat wil dus in laatste instantie zeggen de productie en de techniek, zich wijzigen. Onveranderlijk is dus ook de hoogste zedelijkheid niet, zij leeft, dat wil zeggen, zij wijzigt zich.

Tegenwerping.

Menig lezer dezer brochure zal zich herinneren, wij wezen er reeds op, met welk een woedende wellust de tegenstanders der sociaal-democratie op het gezegde van Henriette Roland Holst: dat de begrippen van goed en kwaad stuivertje wisselen, zijn aangevallen. Onze partijgenootte bedoelde daarmee, dat, evenals kinderen bij het stuivertje wisselen van boomen wisselen, zoo in de geschiedenis de begrippen goed en kwaad niet altijd staan bij dezelfde daden, maar dat men *goed* kan vinden bij een boom, waar vroeger *kwaad* stond.

Bewijzen, dat zij ongelijk had, hebben wij toen noch in de liberale, noch in de klerikale pers gevonden. Alleen wat goedkoope verontwaardiging, die, zooals bekend, niets bewijst.

Daarentegen hebben wij nu ruime en groote *bewijzen* aangebracht voor de waarheid van wat mevr. Holst zeide. De nieuwe vrouwendeugden, de nieuwe arbeidersdeugden, de vaderlandsliefde, de internationale zin, zij wijzigen zich, wat vroeger goed was wordt slecht en omgekeerd.

alleen op den dagelijkschen strijd. Dan beperkt zijn zedelijk gevoel zich tot kleinen kring, b.v. alleen tot zijn vakgenooten. Of hij let vooral op het einddoel, het socialisme. Dan verbreedt zich zijn zedelijk gevoel tot het geheele proletariaat, en kan daardoor heen voor de geheele menschheid in beweging raken. Cynisme en huichelarij zijn twee noodzakelijke algemeene verschijnselen onder de heerschende, nuchtere beperktheid en revolutionair enthousiasme onder de beheerschte klasse. — Vele tusschensoorten bestaan natuurlijk in beide.

Onze tegenstanders brullen ons toe : er bestaat een eeuwige onveranderlijke moraal, haar hoogste geboden zijn eeuwig dezelfde.

Wij antwoorden rustig: bewijs het. Niet met pathos, rhetoriek, eigenmachtige verheffing van u zelf en klinkende verdoemenis van ons, maar historisch, met feiten, die ieder kan weten of onderzoeken.

Zij kunnen dit niet.

Wij daarentegen hebben ten eerste (met hulp van Darwin) aangetoond, dat er wel in de menschenborst een drang schuilt tot hulp aan anderen, een zedelijk gebod (van zuiver aardschen, ja dierlijken oorsprong), maar dat ten tweede door den strijd om het eigendom, de concurrentie en den klassenstrijd de uiting van die zedenwet aldoor anders is, en dat b.v. tegenover klassegenoooten de zedewet een geheel andere is dan tegenover klasses tegenstanders.

Iedereen weet, dat dit zoo is, ieder kan het dagelijks in zich zelf en anderen waarnemen. Wij hebben dus feiten tegenover *holle betoogingen* gesteld.

Uit onze bewijzen blijkt ook duidelijk, dat tegenover den vijand, hetzij van den stam, van het land of van de klasse, de hooge geboden der moraal niet gelden, dat integendeel de moraal, die ons gebiedt onze genooten te helpen, ons daardoor tevens dwingt om den vijand, die hen belaagt, te vernietigen. Dat dus de geboden van zelfopoffering, solidariteit, eerlijkheid, trouw, tegenover den vijand der klasse *niet* gelden.

Ook dit vinden onze tegenstanders vreeselijk, dat wij dit zeggen, en zij *beschimp* er ons om. Maar rustig kunnen wij er weer op wijzen, dat juist zij zelve, conservatieven, liberalen, klerikalen en democraten voortdurend niets anders *doen*. Want zij onthouden dag in dag uit, jaar in jaar uit, aan de vijanden *hunner* klasse, de arbeiders, al het noodigste, zij offeren niets van het bezit hunner klasse op dan door angst voor de macht der arbeiders gedrongen, zij toonen niet de minste solidariteit met hen, maar leggen hen aan boeien als zij zich trachten te roeren, en maken hen tot slachtoffers als bij de Hollandsche

spoorwegstaking; zij zijn niet eerlijk en trouw tegenover hen, maar doen hun geregeld bij de stembus beloften, die zij niet houden. En onderwijl prediken zij de liefde tot den naaste, tot alle naasten!

Wij daarentegen, wij erkennen uit de geschiedenis, dat *nooit* als de eigen klasse of het eigen volk daardoor werden geholpen, de hooge geboden der moraal tegen den vijand hebben gegolden, en wij erkennen voluit, dat ook wij niet opofferend, niet solidair, niet trouw en niet eerlijk zullen zijn tegenover de vijandige klasse, als het waarachtig heil onzer klasse ons dit voorschrijft. *)

Ook hier beslisse de arbeider nu zelf aan welken kant hij zich plaatsen wil, aan den kant der kapitalisten, of der socialisten.

Er is hier echter nog één opheldering te geven en dan is dit moeilijke punt afgehandeld.

Zweeft er, zoo zegt misschien een aandachtig lezer, toch niet aan alle menschen een zelfde hoog zedelijk ideaal voor oogen, en, al is de zedelijkheid in haar werking dan niet altijd dezelfde, en niet eeuwig, is dan misschien dat *ideaal* van gelijkheid, algemeene naastenliefde en geluk en rechtvaardigheid bij allen hetzelfde?

Hierop antwoordt het Marxisme: het schijnt wel zoo, dat is waar, men vindt altijd dezelfde woorden in de menschengeschiedenis terug. Vrijheid, Gelijkheid, Recht, Broederschap. Dat lijkt dus wel of het Ideaal altijd hetzelfde was.

Maar bij nader toezien vinden wij, dat dit alleen veroorzaakt wordt, doordat sinds er een klassemaatschappij is, *alle* heerschende klassen de onvrijheid, de ongelijkheid en het onrecht hebben beschermd, *allen*, die overheerscht en verdrukt werden, zoodra zij tot bewust-

*) Onze tegenstanders leiden hieruit wel eens af, dat wij tegenover de kapitalisten *altijd* alles geoorloofd vinden. Dit is onjuist. Zooals wij hierboven zeiden, alleen dan als het wezenlijk heil onzer klasse erdoor bevorderd wordt. Bedrog, leugens, vernietiging van machinerie en eigendom, geweld kunnen zeer dikwijls heilloos zijn voor onze klasse. Dan ware het juist tegen de moraal, die ons gebiedt onze klasse vooruit te helpen, ze aan te wenden.

heid en het begin van kracht kwamen, recht, gelijkheid en vrijheid wilden. Doordat er altijd verdrukking was, was er ook altijd vrijheid- en gelijkheidszin. Maar als wij onder de leuzen, onder de woorden gaan kijken, dan vinden wij, dat de gelijkheid en vrijheid die de eenen eischen, een geheel andere was dan die de anderen vroegen, en dat het verschil veroorzaakt werd door de klasse- of productieverhoudingen, waarin de verschillende onderdrukten waren. Wat wij reeds vroeger met het voorbeeld van het christendom, de Fransche revolutie en de sociaal-democratie hebben aangetoond en dus hier niet nogeens behoeven te bewijzen.

Ook het zedelijk ideaal van verschillende tijden en klassen is anders. Ook dit leeft en ontwikkelt zich, zooals alle ideeën. De *geheele* zedelijkheid is dus, evenals de politiek, het recht, en andere geestelijke bloeiwijzen, een *natuurlijke* verschijning, die wij zeer goed kunnen begrijpen en volgen in haar ontwikkeling.

Opmerking.

De zedelijkheid is niet een departement van den geest, geheel afgesloten van de andere. De mensch is niet apart een politiek wezen, apart een rechtskundig wezen, apart een zedelijk, apart een godsdienstig wezen. De mensch is een geheel, dat wij alleen maar *voor ons begrip* in verschillende deelen snijden, om elk afzonderlijk des te beter te kunnen bezien. In werkelijkheid loopen politieke, zedelijke, rechtskundige, godsdienstige opvattingen in en door elkaar en vormen samen één geestesinhoud. Het is dan ook geen wonder, dat zij alle op elkaar *terugwerken*. De politieke overtuiging, eenmaal gevormd, krijgt een eigen kracht en werkt weder in op de rechtskundige gedachten en zedelijke gevoelens, de zedelijke gevoelens, eenmaal gevormd, werken terug op de politieke en andere overtuigingen.

Wij willen dat weer met een voorbeeld aantonen.

Het is bekend, dat de ellende, die uit het kapitalistisch stelsel voortkomt, velen brengt tot het misbruik van alcohol. Het kapitalisme brengt evenwel ook de

ellendigen *tot organisatie* en strijd, en kweekt daardoor zedelijkheid in hen: solidaire gevoelens, grooter zedelijk weerstandsvermogen, dapperheid, trots, enz. Die zedelijkheid, die sociale driften leiden tot onthouding of matigheid, en deze maken, dat de politieke overtuigingen vaak helderder worden en de politieke kracht in den vroeger zoo ellendige veel grooter. De zedelijkheid heeft dan teruggewerkt op het weten, het denken, op de ideeën over recht, eigendom, klassestrijd.

Het blijft dus wel even waar, dat de verandering in de zedelijkheid uit de ontwikkeling der productiekrachten voortkomt (immers zonder deze zou de ongelukkige nooit tot organisatie en krachtsbesef gekomen zijn), maar er bestaat een terugwerking, een wisselwerking tusschen al die geestelijke gebieden, die, alle wortelend in den maarschappelijken arbeid, alle elkaar beïnvloeden.

Onze tegenstanders willen ons dikwijls vangen door op de werking van geestelijke oorzaken, als godsdienst, zedelijkheid, wetenschap te wijzen. De sociaal-democraat zal zich daardoor niet in de war laten brengen. Hij zal gaarne de *werking* van de geestelijke krachten erkennen (waarvoor zou hij zelf de geesten zoo in beroering brengen, als hij dacht, dat zij niets vermochten?) maar hij zal ook onderzoeken, hoe die geestelijke kracht, voordat zij werking uitoefende, in beweging kwam. En dan zal hij als oorzaak in laatste instantie de ontwikkeling der productie en der productieverhoudingen vinden.

F. Godsdienst en Wijsbegeerte.

Elke godsdienst (er bestaan en hebben bestaan duizende soorten), elke godsdienstige secte houdt zich zelf voor de ware. En toch is niets zoo afhankelijk van de ontwikkeling der techniek als de godsdienst, niets verandert zoo met haar. Wij zullen dit in een kort overzicht aantonen.

Toen de techniek de natuurkrachten nog niet meester was, maar *de natuur* den mensch in alles de baas, toen hij als werktuigen nog gebruiken moest, wat hij in de natuur vond, zooals steenen en stokken,

en hij nog maar weinig zelf kon vervaardigen, aanbad hij *de natuurkrachten*: de zon, den hemel, den bliksem, het vuur, de bergen, de boomen, de rivieren, de dieren, al naar zij voor den stam de gewichtigste dingen waren. Zoo is het ook nu nog met de zoogenaamde natuurlvolken: de inwoners van Nieuw-Guinea, dat de Hollanders nu bezig zijn voor het kapitalisme te openen, aanbidden den sagopalm als hun god, zij meenen, dat zij van den sagopalm afstammen.

Maar zoodra de techniek verder ontwikkeld was, landbouw was ontstaan, krijgslieden en priesters macht en bezit aan zich hadden gebracht, heerschers en beheerschten, m. a. w. klassen waren opgekomen, toen men dus niet meer zoo geheel aan de natuur onderworpen was, maar *de mensch, en vooral de hooggeplaatste mensch* macht uitoefende, — toen verdwenen de echte natuurgoden en werden omgeschapen in wezens die men zich als machtige *menschen* dacht. De goden, wier gestalten men bij den ouden Griekschen dichter Homerus vindt, zijn machtige vorsten en vorstinnen, de een de vergoddelijkte Moed, een ander de vergoddelijkte Wijsheid, Schoonheid, Liefde. Het zijn natuurgoden tot heerlijke menschen geworden. De techniek had den mensch machtig gemaakt, de Goden werden machtige menschen.

Maar toen de Grieken door aldoor betere techniek hun landen met verkeerswegen, de zee met schepen, de kust vooral met steden hadden overdekt, handel en nijverheid bloeiden, toen, met een woord, de warenmaatschappij was ontstaan, waarin alles, land, producten, werktuigen, schepen en wagens, koopwaren waren geworden, toen was voor die maatschappij noch de zon, noch het vuur, noch de zee of de berg of de boom meer het wonderlijke, allerbelangrijkste, overmachtige, geheimzinnig goddelijke, men had daarvoor de natuurdingen reeds te goed in zijn macht — ook niet de menschelijke kracht, of de menschelijke vlugheid of moed, of schoonheid zooals in den tijd van Homerus, die lichamelijke eigenschappen beteekenden in de concurrentie-maatschappij al niet zoo veel meer — toen kwam er wat anders, dat, in die maatschappij, het allerbelangrijkste, allesbeheer-

schende, allerwonderbaarlijkste scheen en was. Dat was *de Geest, de menschelijke geest*,

In de warenmaatschappij is de geest de belangrijkste factor. Die berekent, die doet uitvindingen, die wikt en weegt, die verkoopt, die maakt winst, die onderwerpt, die overheerscht dingen en menschen. De geest komt in de waren-maatschappij in het middenpunt van het leven, zooals de sagopalm bij de Papoea's en de schoone lichaamskracht bij Homerus. Hij is het machtige.

De eerste groote wijsgeeren van de Grieksche warenmaatschappij, Sokrates en Plato, zeggen het openlijk, dat de natuur hun geen belang inboezemt, alleen de verschijnselen van het denken, van de ziel.

Die overgang is een duidelijk gevolg van de ontwikkeling der techniek, die immers de waren-maatschappij schiep.

Er waren in den geest vele wonderbaarlijke verschijnselen, die men niet begreep. Wat waren die algemeene begrippen, die men in den geest aantrof, vanwaar kwamen zij? Wat was het denken, dat zoo gemakkelijk en wonderlijk met die algemeene denkbeelden opereerde, voor een wonderlijke macht? Vanwaar kwam het?

Uit de aarde kon het niet komen, want op aarde vindt men alleen byzondere, geen algemeene dingen? En wat waren die zedelijke gevoelens, die begrippen van goed en kwaad, die men in den geest aantreft en die in de warenmaatschappij zoo moeilijk toepasselijk zijn? Immers daar is wat voor den een goed is, slecht voor den ander, des eenen dood des anderen brood, en het voordeel voor den privaatpersoon is daar vaak het nadeel voor het algemeen.

Dat waren alles raadsels, die toen onoplosbaar waren voor de groote denkers Plato, Sokrates, Aristoteles, Zeno en zooveel anderen, die uit de natuur en de ervaring niet verklaard konden worden en die hen er toe moesten leiden om te zeggen: de geest is van goddelijken oorsprong.

In de warenmaatschappij heerscht de geestelijke over de handenarbeid. Regeling, bestuur van bedrijf

en staat komt aan den hoofdarbeider, de handwerker is de ondergeschikte, als hij geen slaaf is. Ook dat moest er toe leiden in den geest het goddelijke, God als een geest te zien.

Ook niet weinig droeg daartoe bij, dat in de waren produceerende maatschappij elk mensch een individu op zich zelf wordt, in concurrentiestrijd met anderen. Elk mensch wordt daar het allerbelangrijkste object voor zichzelf, en, omdat hij alles in zijn geest voelt, overdenkt, beslist, zijn geest het allerbelangrijkste stuk van dat object. Dat moest die menschen van die maatschappij ook wel heel geschikt maken om den geest als Goddelijk en God als een individualistischen, op zich zelf bestaanden Geest aan te zien.

De techniek had den mensch al zoo ver gebracht, om niet meer een stier, of een kat, of een ibis, of een boom, en ook geen menschelijke lichaamskracht meer te vergoddelijken, maar nog niet zoo ver dat hij het wezen van het denken en de begrippen van goed en kwaad begrijpen kon. Daardoor werd toen dat, in die maatschappij oppermachtige, maar onbegrijpelijke voor goddelijk verklaard. En dat is in de warenmaatschappij tot op den huidigen dag zoo gebleven. „God is een Geest” zegt men ook nu nog, en de zedelijke begrippen hebben ook nu nog voor de meesten een bovennatuurlijken oorsprong.

Zoolang nu de toen bekende wereld nog niet één economisch en politiek geheel, één groote warenmaatschappij was, bleef er daar natuurlijk nog ruimte voor meerdere, ook nog voor natuurgoden. Maar toen eerst onder de overmacht der Grieken, toen door Alexander van Macedonië, eindelijk door de Romeinen om de Middellandsche zee een warenproduceerend wereldrijk ontstond, was één Geestelijke God, één Goddelijke Geest, voldoende om de heele bekende wereld en alle moeilijkheden daarin te verklaren, en alle natuurgoden daaruit te doen verdwijnen. De overal doorringende Romeinsche techniek, Romeinsche handel en verkeer, Romeinsche warenmaatschappij drongen overal de natuurgoden terug. En zoo vindt men het ééngodendom dan ook in de twee wijsgeerige wereld-

beschouwingen, die ten slotte in dat groote wereldrijk hebben gezegevierd. *)

„En toen één bepaald soort van ééngodendom, dat byzonder paste bij de maatschappelijke verhoudingen in het Romeinsche rijk in den keizertijd, bij het algemeene reusachtige economische verval, het Christelijke ééngodendom, in dat gebied doordrong, vond het overal den bodem bereid en had het het Grieksche ééngodendom slechts als een element in zich op te nemen.”

De geheele maatschappij om de Middellandsche zee was één warenproduceerende maatschappij geworden, met overal dezelfde raadsels, tegenstrijdigheden, met overal gelijksoortige warenproduceerende individuen. Overal de geest het machtige, wonderbaarlijke, mysterieuse. Overal de geest : God.

En naarmate de vreemde natuervolken, als de Galliërs en Germanen, in de warenmaatschappij werden opgenomen, verloren ook zij hun oorspronkelijken godsdienst gaandeweg en werden ook zij rijp voor het Christendom, dat aan één Geest alle macht toeschrijft. *)

Maar de Christelijke godsdienst is niet gebleven wat hij, pas voortgekomen uit de Joodsche en Grieksch-Romeinsche warenmaatschappij, in de eerste eeuwen was. Toen was één geest, één God voldoende tot verklaring van het heelal. Maar naar mate de midden-eeuwsche maatschappij zich ontwikkelde, veranderde weder de inhoud van den godsdienst. De midden-eeuwsche maatschappij was de maatschappij van het grondbezit, waarin de menschen trapsgewijs van elkaar afhankelijk waren en waarin de afhankelijken het product van hun handenarbeid leverden aan den heer, niet verkochten. De lijfeigenen, de hoorigen gaven natuurproducten aan hun adellijke en geestelijke heeren. Aan den top der wereldlijke maatschappij stond de keizer, onder hem vorsten, onder deze leenheeren, onder deze weer lagere edelen, en onder deze de groote massa van hoorigen en lijfeigenen. In de kerk, die ook

*) De leer van Plato en het Stoïcisme.

*) Ook nu nog worden natuervolken, bij wie de warenmaatschappij doordringt, tot het ééngodendom „bekeerd”.

een reusachtig grondbezit had, was de toestand een dergelijke. De kerk had zich van de oude armoedige gemeente, die communistisch consumeerde, tot een onmetelijke uitbuitings-inrichting ontwikkeld. Aan haar top stond de Paus, onder hem allerlei geestelijke hooge heeren, trapsgewijs van elkaar afhankelijk: Kardinalen, Aartsbisschoppen, Bisschoppen, abten en abdissen, lagere geestelijken, monniken en nonnen van allerlei slag, ten slotte de groote massa, de gemeente. Te zamen vormden kerkelijke en wereldlijke machten dus één groote hierarchische maatschappij, steunend op de levering van natuurproducten door de onderdrukten in de eerste plaats. En *naar het beeld van die maatschappij met die productiewijze* had de christelijke godsdienst zich ook gevormd. Niet één God alleen woonde meer in den hemel, maar een geheel volk van geestelijke machten. Boven allen troonde God, één met zijn zoon en den heiligen geest, alles omgevend en doordringend. Maar onder hem trapsgewijze allerlei soorten van Engelen met verschillende functies, ook gevallen engelen of duivels, die voor het booze hadden te zorgen. En verder heiligen, die, daar de maatschappij grootendeels op levering van natuurproducten, niet van koopwaren steunde, en dus van de natuur, van het weer b.v. afhing, ook weer een soort van nieuwe ondergeschikte natuurgoden waren, die ook alle hun eigen functie hadden, als een heilige voor den wijnbouw, een voor den hooioogst, een die hielp in barensood etc.. God dus, met die omgeving, een beeld van den Keizer of den Paus met hun ondergeschikte wereldlijke en geestelijke machten. En onder al die engelen en heiligen de menschen, levenden en dooden: een beeld der aardsche gemeenten en van het aardsche volk. De productie- en eigendomsverhoudingen op aarde, de persoonlijke afhankelijkheid van vorsten, edelen, bisschoppen, abten, lijfeigenen en volk werden door de heerschende klassen voorgesteld, en door de naïeve geloovigen, in hun drang om de maatschappij, den geheimzinnigen menschegeest, en het „goede” en „kwade” te begrijpen, aangenomen, eenvoudig als de werking, de schepping van net zoo een hemelsche maatschappij, die ook

wel onbegrijpelijk was, maar die juist om haar goddelijken aard ook niet begrepen behoefde te worden.

Nooit, in geen enkelen mij bekenden tijd, is de godsdienst zoo duidelijk de luchtspiegeling der maatschappij geweest. De geest produceerde een hemelsch beeld der aardsche productiewijze.

Dit veranderde evenwel weder, toen de steden al sterker en sterker werden.

De stadsburger in Italië, Zuid-Duitschland, de Hanzesteden, Frankrijk, Vlaanderen, Engeland, de Nederlanden werd door handel en nijverheid machtig en *zelfstandig*. Hij bevrijdde zich van den knellenden band, waarin de adel hem hield.

Het bezit van kapitaal, dat hem alleen toebehoorde, waarmee hij kon doen wat hij wilde, maakte hem een vrij, onafhankelijk *individu*, die niet meer van de genade van Heeren afhing. *Hij stond anders tegenover de maatschappij* dan de hoorige, uit wiens stand hij vaak voortgekomen was, anders dan de edele, dan de geestelijke.

Omdat hij zich anders voelde in de maatschappij, voelde hij zich anders tegenover de wereld. En daarom had hij een anderen godsdienst noodig, want in den godsdienst drukten de menschen hun gevoel van hun verhouding tot de wereld uit.

Omdat hij, door zijn kapitaal, dat hij met zijn nijverheid, techniek en handel verkregen had, in de wereld kon doen wat hij wou, omdat hij economisch geen machten boven zich erkende (ook politiek had hij zich vrijer gemaakt), omdat hij als individu, kapitalist, handelman, vrij tegenover de heele wereld stond, wilde hij, evenmin als een tusschenpersoon tusschen zich en de wereld, meer een tusschenpersoon tusschen zich en God. Hij *protesteerde* tegen een dergelijken slavenstoestand.

Hij schafte den paus en den santenkraam af, hij werd zijn eigen priester. Elk heeft zijn eigen priester in zich, elk staat direct tegenover God. Dat leerden Luther en Calvijn.

Dat was de protestantsche godsdienst, het burgerlijk zelfbewustzijn, dat met de opkomst der *moderne, kapitalistische* warenproductie opgroeide en zich in de

landen, die zich burgerlijk ontwikkelden, Frankrijk, Zwitserland, Duitschland, Holland, Engeland, Schotland voortplante. ¹⁾

Ook hier weder de godsdienst een beeld van het maatschappelijk leven. Zoo individualistisch-produceerend als de burger zoo individualistisch zijn religie, zoo eenzaam als hij zijn God.

Naar mate, vooral sinds de ontdekking van Amerika en Indië, het kapitalisme al sterker en sterker wordt, handel en industrie steeds sneller toenemen en sterker groeien, op het land de productie voor het eigen gebruik af-, voor den verkoop toeneemt, naar mate alle producten waren, en alle menschen warenproducenten en -verkoopers worden, naar mate de maatschappelijke strijd van allen tegen allen onder het kapitalisme door steeds beter werktuigen en verkeersmiddelen algemeener en zwaarder wordt, naar die mate wordt de mensch in het economische leven en dus ook in zijn geest meer en meer vereenzaamd. De menschen komen met de ontwikkeling van het moderne kapitalisme meer en meer onder de beheersching van hun producten, de producten krijgen als het ware mensche-lijke macht over hen, zij zelf worden, alsof ze dingen waren, beheerscht, en alles krijgt boven de gebruiks- waarde die de producten voor de menschen hebben eene abstracte ruilwaarde. De menschen in zulk een maatschappij moeten, zegt Marx, elkaar als abstracties gaan zien, hun God moet een abstract begrip worden.

Daarenboven wordt de ellende, naar mate het kapitalisme toeneemt, grooter, de maatschappij steeds ingewikkelder en moeilijker te begrijpen, wat wezenlijk goed, wat wezenlijk kwaad is voor allen, steeds onmogelijker op te sporen. Inkeer tot zich zelf, bespiegeling, vergeestelijking, worden de eenige middelen om te midden van den strijd en het woedende jachten van warenproductie en handel zekerheid, vastheid, geluk te vinden.

¹⁾ Alleen de Italiaansche steden bleven katholiek. Ook door economische oorzaken. De heerschappij van den paus beteekende de heerschappij van Italië over de Christelijke wereld.

Zoo zien wij ook het beeld van God aldoor meer vereenzamen, vergeestelijken, abstract worden. Bij de groote wijsgeeren der zeventiende eeuw, Descartes, Spinoza en Leibnitz is God één reusachtig wezen geworden in wien alles, buiten wien niets is. Bij Spinoza, die misschien wel het volmaaktste wijsgeerig systeem heeft ontworpen (het is wel eens vergeleken met een volkomen geslepen diamant, zonder gebreken of vlekje,) bij Spinoza is God een reusachtig Lichaam met een reusachtigen Geest, buiten wien niets is, en die maar aldoor, op zich zelf, aan het zich bewegen en denken is. Een beeld van den individualistischen, burgerlijken mensch.

Maar bovendien werd, naarmate de techniek en het kapitalisme zich ontwikkelden, de kennis der natuur ook aldoor grooter, de natuur werd in haar werkelijken wettigen samenhang in de zeventiende eeuw al zóó ver begrepen, dat het onbegrijpelijke, het goddelijke er uit verdween. De geest daarentegen, het begrijpen zelf, de algemeene begrippen, vooral ook van goed en kwaad, en de zoogenaamde geestelijke wetenschappen werden nog niet doorzien. Daardoor raakte in den Godsdienst de natuur, de stof, meer en meer op den achtergrond. God werd meer en meer een schimmige, abstracte Geest ver van de realiteit. Hiertoe werkte de oude christelijke verachting voor „het vleesch” niet weinig mede. En ook de scheiding, die, naar mate de techniek ingewikkelder, en de arbeidsverdeeling grooter werd, aldoor zich verbreedde tusschen handen- en hoofd-arbeid, waarbij de hoofd-arbeid bij de bezittende klassen, de handenarbeid aan het proletariaat kwam, ook deze scheiding maakte, evenals in de Grieksche wereld, dat in den godsdienst de stof geheel werd weggecijferd. Door al die oorzaken noemde de wijsgeer Kant alle tijdelijke en ruimtelijke dingen slechts verschijningen, waaraan geen werkelijk bestaan toekwam. De wijsgeer Fichte erkende alleen een geestelijk Subject of Ik, de wijsgeer Hegel zag een absoluten Geest, die als uiting van zich zelf de wereld stelt, welke wereld ten slotte tot zelfbewustzijn komt en in het absolute geestelijk zijn terugkeert.

Zoo ver had de kapitalistische maatschappij het

burgerlijk individu vereenzaamd, vergeestelijkt en voor zich zelf onbegrijpelijk gemaakt, dat de filosofen der 18e en 19e eeuw zich zulk een eenzamen, abstracten en onbegrijpelijken God schiepen ! 1)

Maar de uitvinding der stoommachine deed de productiekrachten, de verkeersmiddelen en daardoor het kapitaal enorm toenemen. De nieuwe techniek stelde weder tot grooter onderzoek der natuur in staat en had dit noodig. De natuur ging weer meer open voor het oog van den mensch, de wettelijke samenhang van alle natuurverschijnselen werd nog verder ontdekt, een bovennatuurlijk wezen werd weder al verder en verder uit de natuur teruggedrongen, verdween geheel.

En nu voor het eerst werd ook de kennis der maatschappij dieper. De voorhistorische tijd werd onderzocht, de tijd der geschreven geschiedenis werd beter begrepen, de statistiek kwam op, men begon het wettelijke in de daden der menschen te doorzien zoo goed als in de verschijnselen der natuur. En naar mate het natuurlijke in den mensch beter werd begrepen, verdween, evenals uit de natuur, de behoefte aan het bovennatuurlijke uit den mensch en de maatschappij.

Het waren de techniek, de verkeersmiddelen, de productiewijze, het reusachtig kapitaal, dat opgehoopt werd, dat aanspoorde en in staat stelde tot onderzoek der natuur. Het waren de geweldige, uit het productieproces ontstaande sociale vraagstukken, die de gedachten der menschen prikkelden om de maatschappij te doorgronden. Het was de techniek, die in staat stelde de diepe aardlagen te doorwroeten, verre reizen te maken naar primitieve volken, gegevens te verzamelen voor geschiedenis en statistiek. De productiewijze, die de behoeften schiep, schiep ook de middelen tot voldoening der behoefte.

En die klasse, die vooral de nieuwe wetenschappen noodig had om haar techniek en haar winst uit te breiden, en de oude reactionaire klassen: grondbezitters, adel en geestelijkheid, te overwinnen: dat wil dus zeggen de

1) Het bestek van dit geschrift laat natuurlijk niet toe alle filosofische richtingen te behandelen.

industriëelen en handelskapitalisten, die men in de politiek de liberalen noemde, — die klasse ging hoe langer zoo meer het wettige en natuurlijke van alle verschijnselen in natuur en maatschappij inzien, bij haar verdween de godsdienst zoo goed als geheel. „Er kon toch nog wel een God zijn,” die gedachte, ergens heel op den achtergrond van hun bewustzijn levend, voor de praktijk van geen waarde, dat was wat bij hen van den godsdienst overbleef.

De moderneren of vrijzinnigen (in den godsdienst wat men in de politiek liberalen noemde) gebruiken God alleen nog maar om „goed” en „kwaad” te verklaren, te voldoen, zooals men het noemt, aan hun „zedelijke” behoeften, om den geest, wiens wezen hun ook nog een raadsel is, uit een bovennatuurlijke bron te kunnen doen ontspringen. Voor de natuur en een goed stuk van het menschen- en maatschappelijk leven hebben zij God al niet meer noodig, de op de techniek gesteunde wetenschap heeft hen daarover al genoeg ingelicht.

Zoo heeft het moderne kapitalisme sinds de dagen van Luther en Calvijn den godsdienst, doordat het de wereld aldoor beter begrijpen deed, steeds fijner, rafijner, vager, verder afgelegen, onwezenlijker gemaakt. Men heeft in reactionnaire, vrijzinnige, ja zelfs socialistische kringen het mij zeer kwalijk genomen, toen ik eens schreef, dat de godsdienst als een laffe schim met gebogen hoofd van de aarde vlucht. Het was echter niets dan het constateeren van een feit: de godsdienstige voorstellingen worden aldoor schimmiger, alleen ten ondergaande klassen, als kleine burgers en boeren, en reactionnaire klassen, als grootgrondbezitters, leven, met hun ideologen, nog met overtuiging in voorstellingen van vroeger eeuwen, 't meerendeel der bezittende klassen en hun intellectueelen hebben nog slechts een schim van godsdienst over, of huichelen om andere redenen overtuiging, of gebruiken den godsdienst als kluister voor het proletariaat. De kennis, die door de ontwikkeling der kapitalistische productie is gebracht, heeft den godsdienst vleesch en been genomen, hem alleen nog een spookachtig ethisch bestaan gelaten.

Maar dezelfde economische ontwikkeling, die aan de

liberale bourgeoisie een groot deel van den godsdienst heeft ontnomen, ontnemt hem geheel aan het proletariaat.

Het is toch ook niets dan het constateeren van een feit, als wij zeggen, dat het proletariaat meer en meer ongodsdienstig wordt.

Ook dat is even maatschappelijk-natuurlijk als alle veranderingen in het godsdienstig denken, die wij tot nu toe besproken hebben.

Wij zagen, dat beheerscht worden door machten die men niet begrijpt, in het algemeen de oorzaak van den godsdienst is. De natuurkrachten, de maatschappelijke krachten, die men niet begrijpt, en door welke men toch voelt, dat men beheerscht wordt, worden vergoddelijkt.

Hoe staat het daarin met den modernen proletariër, den industrieelen arbeider uit de stad vooral, die midden in het kapitalistisch grootbedrijf leeft?

Dat de natuurkrachten geen onbegrijpelijke macht hebben ziet hij in de fabriek voor zich. De mensch kent en beheerscht ze daar, speelt met deze, ongetemd, gevaarlijkste krachten. Al kent de arbeider ze theoretisch niet, praktisch temt zijn hand ze, en hij weet, dat ze gekend worden.

De maatschappelijke krachten daarentegen, die de oorzaak zijn van zijn ellende, kent de moderne proletariër door en door. De kapitalistische productiewijze heeft den klassestrijd doen ontstaan, waaraan hij deelneemt, en de klassestrijd heeft hem de kapitalistische uitbuiting en het privaatbezit als de oorzaken van zijn toestand doen kennen en het socialisme als zijn redding. Zoo is er voor hem noch in natuur, noch in maatschappij iets bovennatuurlijks. Hij voelt, dat er niets is in natuur of maatschappij, wat hij niet kan begrijpen, al geeft de maatschappij hem voorloopig nog te weinig gelegenheid. Hij gevoelt ook, dat wat nu nog overmachtige oorzaak van ellende voor hem en zijn klasse is, dit niet altijd zal blijven. Hij weet, dat de klassestrijd en de organisatie van het proletariaat er een eind aan maken zal. Bij afwezigheid dus van gevoel van onbegrepen overmacht komt de godsdienst niet bij hem op, of, als hij hem vroeger gehad heeft,

sterft hij weg. De socialistische arbeider is dan ook niet anti-godsdienstig, hij is ongodsdienstig, atheïst.

Geldt dat nu al voor den „gewonen” arbeider, die niet veel tijd of lust of gelegenheid voor studie heeft, hoeveel te meer nog voor hem, die door den klassestrijd tot eigen onderzoek wordt aangespoord! Hij kan, juist doordat hij arbeider is, doordat de nood van het proletariaat hem dwingt tot onderzoek, de maatschappij beter leeren begrijpen dan b.v. een burgerlijk democratisch professor in de economie. De bourgeois kan de waarheid niet zien, hij kan niet toegeven, dat zijn klasse ondergaat, hij kan zelfs den klassestrijd niet erkennen, waarin zijn klasse de nederlaag lijden moet. De geest van den arbeider daarentegen, die alles van de toekomst te hopen heeft, is op de waarheid gescherpt als de jachthond op het wild.

En welk een bronnen heeft de arbeider! Nu meer dan zestig jaren geleden legde Marx aan het proletariaat uit, hoe kapitaal ontstaat uit onbetaalden arbeid. 1) Zestig jaren geleden openbaarden hij en Engels aan de arbeidersklasse het wezen van den klassestrijd 2). En daarna ontvouwde Marx in „het Kapitaal” het wezen van het geheele kapitalistisch Productieproces, dat de arbeider ook inklaren korteren vorm in „De Economische Theorie van Karl Marx” en in „Het Erfurter Program” door Kautsky kan uitgelegd vinden. Dat zijn bronnen van kennis over de maatschappij, zooals de bourgeoisie niet heeft. De arbeider, die zijn dorst aan deze gelescht heeft, zal in de maatschappij niet alleen niets bovennatuurlijks meer zien, hij zal wat de maatschappij betreft, niet alleen *afwezigheid* van godsdienstgevoelen, maar er zal iets *positiefs*, een klare, vaste *wereldbeschouwing* in hem komen.

En in de werken van Marx, Engels, Mehring, Kautsky, Van der Goes, Roland Holst en andere uitstekende partijgenooten zal hij, als hij doorgaat met lezen en nadenken, *bewezen* vinden, hoe het geestesleven der menschen door het maatschappelijk zijn wordt bepaald, dat recht klasserecht, politiek klassepolitiek is,

1) *Loonarbeid en Kapitaal* door Karl Marx.

2) *Het Communistisch Manifest* door Karl Marx en Friedrich Engels.

dat goed en kwaad maatschappelijke veranderlijke begrippen zijn en al die andere groote waarheden, die wij in dit geschriftje in 't kort hebben trachten aan te toonen en die het historisch materialisme leert. Dan begrijpt hij ook de veranderingen, die in het denken plaats hebben, dan begrijpt hij zijn eigen denken. De man, die de maatschappij praktisch, met zijn handen; maakt, doorziet haar dan met zijn geest ook al meer en meer. Het klassedenken begrijpt hij, en weer valt er dan een stuk van den godsdienst, het metaphysisch denken, dat hij thuis en in de kerk leerde, weg.

En nog verder kan de proletariër, die niet genoeg heeft aan het oppervlakkig inzicht, dat de fabriek en de vak- en de politieke strijd hem biedt, doordringen!

Heeft, zelf op de socialistische wetenschap gesteund, zelf door Marx geleerd, Jozef Dietzgen, de wijsgeer van het proletariaat, zooals men hem terecht noemt, niet aan het proletariaat geleerd *wat de geest is?* Heeft hij dat raadsel, waarvoor de bourgeois nog verbaasd staat, niet aan de arbeiders uitgelegd: Het wezen van den geestesarbeid! Hij heeft bewezen, dat denken nooit iets anders is dan het verbinden van het bijzondere der ervaring tot het algemeene, nooit op eenig gebied iets anders, — dat dus de geest, alleen over het bijzondere, dat wil zeggen over de ervaring, over het waargenomene denken kan, — dat dat, en niets anders de werking, de eigenschap is van den geest, zooals de beweging van het lichaam — en dat dus denken aan, veronderstellen van iets bovennatuurlijks („Ding an sich”, God, absolute Vrijheid, Eeuwige Persoonlijkheid, absolute Geest, etc.) even onmogelijk, evenzeer in tegenspraak met het wezen van het denken is, als de gedachte aan „bovennatuurlijk blik”. Dat de geest, ja, wel iets buitengewoon heerlijk en machtigs en prachtigs is, maar niet raadselachtiger en mysterieuzer dan alle andere verschijnselen in het Heelal, die men niet vergoddelijkt. *Dietzgen heeft aangetoond, dat de geest begrijpelijk is, juist omdat het wezen van den geest begrijpen, dat is: zien van het algemeene is.* 1)

1) Marx had uitgelegd hoe de productieverhoudingen den inhoud van het denken wijzigen. Het denken zelf wordt

En dan, als de naar kennis hongerende en dorstende proletariër, uit de begeerte om zich en zijn klasse te bevrijden, dit begrepen heeft, dan kan men wel zeggen, dat er geen enkele plaats meer in zijn gedachte is, waar de godsdienst woont. Het kapitalistische productieproces, dat hem de ellende, den nood, de behoefte, den drang naar bevrijding en ten slotte de kennis gaf, heeft den godsdienst in hem doen afsterven. De gedachte er aan is voor goed verdwenen, men verlangt geen lamp meer in het volle zonlicht.

Wanneer de socialistische maatschappij er eenmaal zijn zal, zal de natuur nog veel meer bekend zijn. En de maatschappij zal men niet meer, als nu, met moeite en

evenwel door de burgerlijke wijsgeeren en theologen van goddelijken oorsprong verklaard. Daarom bleef ook na Marx' kritiek op den *inhoud van het denken* nog een stuk van de gedachtenwereld onverklaard over, dat de bourgeoisie tot verheffing van zich zelve en vernedering van het proletariaat kon gebruiken. Jozef Dietzgen heeft dat stuk onderzocht. Hij heeft, terwijl Marx aan den materieelen kant was begonnen, de zaak van den anderen, den ideëelen kant aangepakt. Waar Marx aantoonde wat de maatschappelijke materie doet aan den geest, toonde Dietzgen wat de geest zelf doet. — Men hoort de bourgeoisie vaak zeggen: „ja maar het wezen der dingen, dat kan toch niemand begrijpen, het wezen der dingen ligt boven of buiten het begrip.” Daarmee wil zij het bovennatuurlijke redden. Dietzgen heeft aangetoond dat het onverklaarbare voor de bourgeoisie niet in het wezen der dingen, maar in het begrijpen zit. De bourgeoisie, de burgerlijke filosofen en theologen begrijpen niet wat begrijpen is. Wat begrijpen is heeft Dietzgen aan de arbeiders duidelijk gemaakt, en zoo is door Marx' en zijn toedoen, terwijl de eene de veranderingen in het denken, de andere het wezen er van onderzocht, de *geheele* zaak van denken en maatschappelijk zijn duidelijk geworden.

Marx zelf had zijn kennis van de maatschappij uit den klassenstrijd van het proletariaat, dien hij in Engeland en Frankrijk voor zijn oogen zag. Dietzgen vormde zijn kennis van den geest uit Marx' kennis der maatschappij. Marx leerde hem het historisch materialisme en eerst daardoor kon Dietzgen komen tot zijn heldere leer over den geest. Beide hebben dus hun kennis uit den klassenstrijd van het proletariaat. Het proletariaat gaf hun door zijn werk, zijn eischen en zijn daden de ervaring, zij vormden de leer, de theorie. Men kan zeggen dat zij honderdvoudig aan het proletariaat hebben teruggegeven wat dit hun schonk.

zweet moeten bestudeeren. Klaar en doorzichtig zal zij voor het oog openliggen. Dus dan zal de gedachte aan godsdienst niet meer aan de kinderen gegeven worden.

En zoo hebben wij dus aangetoond, dat de begrippen over godsdienst, dat eens zoo belangrijke gebied van den menschelijken geest, met en door de productiewijzen veranderen. Welk een verschil, het geloof in een Fetisch, een Boom, een Rivier, een Beest, een Zon, een vergoddelijkt schoon, krachtig, moedig Mensch, een Geest, een Vader, een Heerscher, een schimachtige Abstractie, en eindelijk...Niets. En toch, al die veranderingen duidelijk veroorzaakt door de veranderingen in den maatschappelijken toestand van den mensch, door zijn veranderende verhoudingen tot de natuur en zijn medemenschen.

Eerste Tegenwerping.

Onze tegenstanders noemen de hier gegeven voorstellingen in strijd met het punt van het soc. dem. program : Godsdienst is privaatzaak. Zij zien in dat programpunt huichelarij, een list, om, met verberging van onze ware overtuiging, de geloovige arbeiders voor ons te winnen. Hoe hier geen huichelarij van ons, maar alleen wanbegrip onzer vijanden in het spel is, heeft onze vriend Anton Pannekoek eens zoo treffend juist geschreven, dat wij het hem zeker niet zouden kunnen verbeteren. Wij laten daarom, als weerlegging van die beschuldiging, zijn woorden hier volgen :

„Tot de hardnekkige wanbegrippen, die als wapen tegen ons worden gebezigd, behoort de beweerde vijandelijkheid van de sociaaldemokratie tegenover den godsdienst. Wij mogen nog zoo ondubbelzinnig den eisch stellen, dat godsdienst privaatzaak zal zijn, altijd opnieuw keert de oude beschuldiging terug. Het ligt voor de hand, dat daarvoor toch een reden moet zijn ; indien men hier slechts te doen had met een grondelooze bewering, zonder den geringsten glimp van redelijkheid, zou zij reeds lang een ondeugdelijk wapen zijn gebleken, en zijn verdwenen. Inderdaad ligt voor niet-verlichte hoofden een tegenspraak tusschen dezen praktischen eisch en het feit, dat met het groeien der sociaaldemokratie tegelijk de godsdienst

uit de arbeiderskringen meer en meer verdwijnt, en dat ook onze theorie, het historisch materialisme, in scherpe tegenstelling staat tot de godsdienstige leerstukken. Deze schijnbare tegenspraak, die ook reeds menigen partijgenoot in verwarring heeft gebracht, wordt door onze tegenstanders uitgebuit ten behoeve van de voorstelling, dat onze practische eisch, die ieder vrij laat in zijn godsdienst, slechts huichelarij is, een vermoffeling van onze werkelijke, den godsdienst vijandige, bedoelingen, met het opzet om de godsdienstige arbeiders in massa voor ons te winnen.

Wij eischen, dat de godsdienst als een partikuliere aangelegenheid van elk individu zal worden beschouwd waarin ieder voor zichzelf heeft te beslissen, zonder dat anderen daarbij wat hebben te vertellen of voor te schrijven. Deze eisch is een natuurlijk resultaat van onze praktijk. Zeker, het is waar, dat wij daardoor de niet-godsdienstige arbeiders van allerhande belijdenis voor ons willen winnen, d. w. z. hen willen vereenigen tot gemeenschappelijken strijd voor hun klasse-belangen. Het doel der sociaaldemokratische arbeidersbeweging is geen ander, dan een economische omvorming der maatschappij, de overbrenging der productiemiddelen in gemeenschappelijk bezit. Het spreekt immers vanzelf, dat men daarbij alles, wat met dit doel niets heeft te maken, en wat tusschen de arbeiders verdeeldheid zou kunnen brengen, ver houdt. Heel de egoïstische bekrompenheid der theologen is noodig om in plaats van dit open uitgesproken doel ons een ander, verzwegen, in de schoenen te schuiven : de vernietiging van den godsdienst. Wie al zijn verstand besteedt aan godsdienstige letterknechterij, en daarbij geen oog heeft voor den grooten nood en den grootschen strijd der proletariërs, bij dien valt het niet te verwonderen, dat hij in de groote wereldbevrijdende revolutie van de productiewijze en den daarmee samenhangenden geestelijken en godsdienstigen omkeer niets ziet dan het groeien van het ongeloof, en dat hij de oprichting uit de ellende, de onderdrukking, de knechtschap en de armoede onverschillig voorbijgaat.

Aan de behoefte van den praktischen strijd is ons

praktisch beginsel aangaande den godsdienst ontsproten; daaruit vloeit reeds voort, dat het ook in overeenstemming moet zijn met onze theorie, die het socialisme geheel stelt op den bodem der practijk van onzen dagelijkschen strijd. Het historisch materialisme ziet in de economische verhoudingen het fundament van heel het maatschappelijk leven; het ging altijd om materieele behoeften, om worstelingen tusschen klassen, om omwentelingen in de productiewijze, waar totnogtoe de openbare meening, en ook de strijders zelf slechts religieuze verschillen, godsdienstoorlogen zagen.

De godsdienstige meeningen zijn slechts een beeld, een weerschijn, een gevolg van de werkelijke levensverhoudingen der menschen, dus allereerst van de economische toestanden. Ook tegenwoordig gaat het om een economische omwenteling, maar voor het eerst in de geschiedenis is de klasse, die ze moet doorvoeren, zich klaar ervan bewust, dat het niet gaat om de overwinning van het een af andere ideologisch stelsel. Dit klare bewustzijn, dat zij put uit de theorie, spreekt zij uit in den praktischen eisch: godsdienst privaatzaak; deze eisch is dus evenzeer een uitvloeisel van de zuivere wetenschappelijke ervaring, als van de behoefte der practijk.

Uit deze opvatting van het historisch materialisme van den godsdienst volgt reeds, dat zij in geenen deele met het burgerlijk atheïsme in één pot kan worden geworpen. Dit stelde zich onmiddellijk vijandelijk tegenover den godsdienst, omdat het daarin de theorie der reactionaire klassen zag, en de eigenlijke belemmering van den vooruitgang. Het zag in den godsdienst niets dan domheid, gebrek aan kennis en ontwikkeling; daarom hoopte het, het spokengeloof van de domme boeren en kleine burgers door wetenschappelijke ontwikkeling, vooral door natuurwetenschap, te kunnen uitroeien.

Wij daarentegen zien in den godsdienst een noodzakelijk uitvloeisel der levensverhoudingen, die hoofdzakelijk van economischen aard zijn. De boer, wien de luimen van het weer een goeden of een slechten oogst bezorgen, de kleine burger, wien de verhoudingen van

markt en konkurrentie armoede of rijkdom kunnen brengen, gevoelen zich afhankelijk van hoogere, geheim-volle machten. Tegen dit spontaan gevoel helpt niet de boekenwijsheid, dat het weer door natuurlijke krachten wordt bepaald en dat de wonderen van den bijbel verdichtsel, sage zijn. Boeren en burgers staan zelfs wantrouwend, onwillig tegenover die geleerdheid, daar zij komt van de onderdrukkende klasse, en zij zelf, als ondergaande klassen, daarin geen wapen, geen redding, en zelfs geen troost kunnen vinden.

Geheel anders staat het met den klassebewusten proletariër ; de oorzaak zijner ellende ligt duidelijk voor hem in het wezen der kapitalistische voortbrenging en uitbuiting, die voor hem niets bovennatuurlijks heeft. En daar hem een hoopvolle toekomst wenkt, daar hij voelt, dat hij kennis van noode heeft om zijn ketenen te kunnen breken, legt hij zich met de borst toe op de studie van het maatschappelijk leven. Zoo is geheel zijn wereldbeschouwing, ook indien hij niets weet van Darwin en Copernicus, een ongodsdienstige ; hij voelt de krachten, waarmede hij te maken, te worstelen heeft, als nuchtere, wereldsche feiten. Zoo is dus de godsdienstloosheid van het proletariaat niet een gevolg van bepaalde leerstellingen, die hem zijn gepredikt, maar van het spontaan besef van zijn toestand. Integendeel, eerst deze geestestoestand, die vanzelf ontstaat uit de deelneming aan de maatschappelijke worstelingen, is oorzaak, dat de arbeiders gretig grijpen naar alle anti-theologische ontwikkelingswerken, naar Büchner en Häckel, om door kennis der natuurwetenschappen aan hun besef een wetenschappelijken grondslag te geven. Deze oorsprong van het proletarische atheïsme brengt mede, dat het proletariaat dit nooit bezigt om ermee te strijden tegen andersdenkenden ; het strijdt alleen voor zijn opvattingen van de maatschappij, voor zijn maatschappelijk doel, die het wezen vormen van zijn wereldbeschouwing. De proletariërs , die als klassegenooten leven in dezelfde verdrukking als hij, zijn zijn natuurlijke strijdmakkers, ook indien bij hen door hun particuliere omstandigheden de verschijnselen uit-

blijven, waarop wij wezen. Zulke partikuliere omstandigheden zijn er inderdaad, afgezien nog van de overal werkzame kracht der traditie, die eerst op den duur kan worden overwonnen. Proletariërs die werken onder toestanden, waarin de machtige, huiveringwekkende, onberekenbare natuurmachten hen bedreigen met dood en verderf, bijv. mijnwerkers en zeelieden, zullen daardoor vaak een sterk godsdienstig gevoel houden, terwijl zij toch tevens krachtige strijders tegen het kapitalisme kunnen zijn. De praktische gedragslijn, die voor ons uit dien toestand volgt, wordt nog vaak miskend, ook door partijgenooten, die meenen dat onze opvattingen als „een hogere godsdienst” tegenover de christelijke moeten worden gesteld.

Met de verhouding van socialisme en godsdienst staat het dus juist andersom als onze theologische vijanden het voorstellen. Wij maken de arbeiders niet afvallig van hun vroeger geloof door hun onze theorie, het historisch materialisme te prediken; maar zij verliezen hun geloof reeds door het oplettend nagaan van de maatschappelijke verhoudingen, die hun de verdwijning der ellende leeren kennen als een tastbaar te verwezenlijken doel. De behoefte om deze verhoudingen steeds grondiger te begrijpen, brengt hen tot de studie van de historisch-materialistische geschriften van onze groote theoretici. Dezen werken dan niet vijandig tegen den godsdienst, want het geloof is reeds weg; integendeel, zij bewerken de waardeering van den godsdienst, als een verschijnsel dat zijn historisch recht van bestaan had, en dat eerst zal verdwijnen onder de verhoudingen der toekomst. Deze leer behoedt ons dus ervoor, ideologische geschillen naar den voorgrond te dringen als het wezenlijke; zij brengt naar den voorgrond, als het alleen-wezenlijke, ons economisch doel; en dit spreekt zij uit in den praktischen eisch: „godsdienst is privaatzaak.”

Tweede Tegenwerping.

Hoe komt het evenwel, dat, wanneer oude productiewijzen voor nieuwe hebben plaats gemaakt, toch oude godsdiensten nog lang blijven bestaan?

Hierop moeten wij antwoorden, want onze tegenstanders gebruiken deze opmerking tegen ons. Het antwoord is gemakkelijk.

Ten eerste gaat een oude productiewijze nooit plotseling verloren. In vroegere eeuwen geschiedde dat uiterst langzaam, en zelfs nu, nu de groot-industrie zóó snel de oude techniek verdringt, zijn er toch ettelijke eeuwen mee gemoeid, voor het kleinbedrijf verdwenen is. Er blijft dus bodem genoeg voor den ouden godsdienst, nog langen tijd.

Ten tweede is de geest der menschen traag. Niet vlug neemt de gedachte nieuwe vormen aan, ook al is het lichaam in nieuwe arbeidsverhoudingen. De *traditie*, de overlevering drukt op de hersens der levenden. De arbeider kan dit zoo gemakkelijk in zijn eigen omgeving zien. Daar zijn twee mannen op dezelfde fabriek, met de zelfde misère, denzelfden nood. En toch is de een een stumper, die niet strijden wil en geen vrij denken kan leeren. In politiek, godsdienst, vakvereeniging volgt hij den pastoor. De ander is vol leven, hij is een en al strijdlust, altijd is hij aan 't praten, proselieten maken, opruien. Geen God en geen meester, dat is zijn gedachte.

Naast verschil van temperament is het hier de traditie, die werkt. Het Katholicisme, hoe smijdig ook voor nieuwe vormen, is een godsdienst, die paste in oude verhoudingen. Maar het houdt zich taai staande door de traagheid, die, zooals in de stof, ook in de gedachten is. Lang nadat een productiewijze vergaan is, kan men soms haar oude verdroogde bloemen vinden.

Ten derde zorgen de klassen, tegen wie nieuwe klassen opkomen, er voor, dat hun oude denkwijze nog lang blijft bestaan. Vroeger, toen de klassenstrijd nog in godsdienstige vormen, onder godsdienstige leuzen gestreden werd, had een opkomende klasse, die andere maatschappelijke verhoudingen wilde dan de regeerende, ook vaak een nieuwen godsdienst, die beantwoordde aan wat *zij* goed, rechtvaardig, waar achtte. Zoo b.v. was het protestantisme in den aanvang in ons land een godsdienst van oproerlingen. Maar wanneer dan eenmaal die opkomende klasse de oude had ver-

drongen en de heerschende geworden was, dan maakte zij ook haar godsdienst tot den heerschenden, dan drong zij dien aan allen op, maar dan veranderde zij den godsdienst ook van revolutionair in conservatief, dan drukte zij in dien godsdienst ook de *nieuwe* verhoudingen uit, waarin zij gekomen was. Zoo werd het Christendom, eerst de godsdienst van armen en slaven, en toen nog uiterst eenvoudig, een simpele godsdienst van liefde, toen het de officieele kerk werd, een zeer ingewikkeld stelsel met dogma's, ceremonieën, plaatsvervangers van God op aarde, hiërarchie en uitbuiting, in weinig meer gelijkend op het eerste christendom. De klasse, die aan de macht en in andere verhoudingen komt, verandert eenvoudig den godsdienst en maakt hem van een middel van strijd, op haar beurt tot een middel van onderdrukking.

En dat is het, wat wij ook in onze dagen zien.

Lijdzaamheid en deemoed, dulden, dat deel van Jezus' leer hebben de heerschende klassen, die voor zich zelf het genieten namen, sinds het christendom hun godsdienst werd, aan de onderdrukten ingeprent, tegen de onderdrukten gebruikt. Wanneer de bezittende klassen zelf revolutionair waren, zooals de Calvinisten en andere protestanten, dan preekten zij dat dulden aan zich zelf niet, doch strijd. Maar nu er een klasse opkomt, die niet wil dulden, maar vechten tot zij overwonnen heeft, nu wordt de oude religie van lijdzaamheid door alle secten, ook die vroeger revolutionair waren, weer gebruikt om ten minste een deel der opkomende klassen van den strijd af te houden.

Het is dus geen wonder, dat door de vereende krachten van het overschot van oude productieverhoudingen, traditie en klasse-overheersching een oude godsdienst zoo lang haar bestaan en kracht bewaart. Dat zij dan geen rijk innerlijk leven meer heeft, maar meer een steenachtig overblijfsel lijkt, kan ons niet verwonderen, nu wij weten, dat ook de godsdienst uit de maatschappij voortkwam.

g. De Kunst.

Over dit gebied van den geest moeten wij kort zijn. Want hiertoe dringt, helaas, de proletariër niet door.

Maar dat hier, hier vooral ook, onze leer gelden moet, kan uit een enkele overweging en een enkel voorbeeld duidelijk blijken.

De overweging is deze : Kunst is, in lijn, of kleur, of geluid, afgebeeld *gevoelsleven*. Waarvoor voelt de mensch meer dan voor menschen ? Voor niets meer. Dan moet *met* en *door* de wisseling der verhoudingen van mensch tot mensch ook de kunst veranderen.

Een voorbeeld is dit :

Het individu der burgerlijke maatschappij staat alleen en wordt door productie en producten beheerscht. Dat moet in zijn kunst aan den dag komen ; het komt, van af de Grieksche burgerlijke kunst uit de vijfde eeuw voor Christus tot op onze dagen, aan den dag.

Het individu der socialistische maatschappij voelt zich één met allen, heeft kracht door allen, en beheerscht met allen de productie en de producten. Dat moet eenmaal in zijn kunst aan den dag komen, het gevoel van heerschen, vrijheid, geluk *met allen* — moet en zal zich dan uiten, zoo zeker als drang tot uiting in den maatschappelijken mensch woont. Maar die kunst zal evenzeer, dat wil zeggen hemelsbreed, verschillen van de burgerlijke kunst, als het socialistische individu van het burgerlijke. En dat verschil zal veroorzaakt worden, behoeven wij het nog eens te herhalen?, door dat de productieverhoudingen nu die van *privaatbezit* en *loondienst*, dan van *gemeenschappelijk bezit* en *arbeid* zijn.

VI. *Besluit.*

Wij hebben hiermee de taak die wij ons gesteld hadden, ten einde gebracht. Overzien wij nu nog eenmaal, wat ons gebleken is.

Wij zagen : Wetenschap, Recht, Politiek, Zede, Godsdienst en Wijsbegeerte, Kunst wijzigen zich door de wijziging der productieverhoudingen, die zelf weer worden gewijzigd door de ontwikkeling der techniek.

Wij zagen dit uit een reeks van zeer eenvoudige, algemeen bekende, maar zeer uitgestrekte bewijzen, die geheele klassen en volken omvatten.

Natuurlijk konden wij niet een oneindige reeks

bewijzen geven, en zeker zijn er vele gedeelten uit de geschiedenis, die ons, als men ze ons voorlegde met den eisch ze historisch-materialistisch uit te leggen, in verlegenheid zouden brengen. Omdat wij te onwetend zijn om alles te explicereen, wat onze tegenstanders gelieven te bedenken. Maar daarom juist hebben wij zulke geweldige voorbeelden genomen, omdat, als zij juist zijn, in hun grooten omvang, de waarschijnlijkheid, dat de theorie juist is, zeer sterk toeneemt.

Bovendien zijn door onze partijgenooten, vooral in Duitschland, maar ook in ons land, op allerlei gebied der geschiedenis zoo vele toepassingen van het historisch materialisme gemaakt, met zulke schitterende uitkomsten, dat wij rustig kunnen zeggen: de ervaring heeft de juistheid van dit deel der leer van Marx bewezen.

Wij zagen verder, dat men vooral niet het historisch materialisme als een vorm moet nemen, waarin men de historische vraagstukken slechts te passen heeft: Men moet beginnen met studie. Wil men weten hoe het komt, dat eene klasse, een volk op een bepaalde wijze denkt, dan zegge men niet: „o, de productiewijze is zóó, die geeft van zelf een dergelijk denken.” Dan zou men zeer dikwijls bedrogen uitkomen, want dikwijls levert dezelfde techniek bij het eene volk een geheel ander denken dan bij het andere, zooals ook op dezelfde techniek bij verschillende volken verschillende productiewijzen kunnen steunen. Men onderzoek ook andere factoren, de politieke geschiedenis van het volk, het klimaat, de aardrijkskundige ligging, die, naast de techniek, ook hun invloed hebben op productiewijze en denken. Eerst als men die andere factoren kent, dan komt het historisch materialisme, de werking der productiekrachten en verhoudingen *in die omgeving* schitterend aan den dag.

Kan men die historische studie niet maken, dan zij men tevreden met onzen eigen tijd, met den strijd van kapitaal tegen arbeid, waarvan de weerspiegeling in de geesten, vooral voor den arbeider, klaar zichtbaar is, en waarvan de kennis hem, bij goede lectuur en het volgen van goede cursussen, zeer goed bereikbaar is.

Wij zagen verder ook, dat de afzonderlijke geestelijke departementen in onzen geest geen afgesloten hokken zijn. Samen zijn zij één geheel, alle werken zij op elkaar in: de politiek werkt in op economie, zede op politiek, techniek op wetenschap en vice versa. Er bestaat wisselwerking, terugwerking, eigen leven van het eens opgebloeide geestelijk leven. Maar hun stuwkracht is de arbeid, en de kanalen, waarin de geestelijke stroomen gaan, zijn de productieverhoudingen.

Ook de traditie is een macht, dikwijls een remmende.

En het geheele proces, zagen wij, is een *menschelijk* proces, dat zich door menschen en tusschen menschen en in menschen voltrekt, dat wil dus zeggen *niet* een mechanisch. Wij hadden telkens de gelegenheid er op te wijzen, dat de grond van al het gebeuren de menschelijke *behoefte* is en de menschelijke *drift*. De drift tot zelfbehoud, de drift tot voortplanting, de sociale drift. Drift en behoefte dat zijn geen alleen-mechanische, dat zijn ook geestelijke, dat zijn levende dingen, het is *gevoel*, wat toch zeker niet platweg-mechanisch is. Niets is dommer, of verraderlijker, zagen wij, dan het historisch materialisme met het mechanisch materialisme te verwarren. De techniek zelf is niet alleen een mechanisch, ook een denkproces.

Wij zagen ook, dat het groote middel, waarvan zich de natuur bediende om het menschelijk denken te ontwikkelen is de strijd, in onzen tijd vooral de klassenstrijd. Wij zagen in talrijke voorbeelden, dat de zelfde techniek de klassen in verschillende productie- en eigendomsverhoudingen brengt en dat daardoor hun ideeën botsen; dat er tusschen hen een strijd om het eigendom ontstaat en daarmee tegelijk een idëele strijd over recht, politiek, godsdienst, etc. Dat de materieele zegepraal eener klasse tegelijk de zegepraal harer ideeën is.

Dat alles zagen wij, en wij kunnen er nu, meenen wij, veilig de slotsom uit trekken, dat het denken iets voortdurend wisselends is, dat het denken aldoor in beweging is en dat eeuwige waarheden op al deze gebieden, die wij behandelden, niet bestaan, dat het eenige eeuwige, absolute daar de verandering, de ontwikkeling is. En dat is ook juist dat algemeene, die

groote waarheid, die wij in den aanvang zeiden, dat, al zouden wij er niet speciaal over handelen, toch wel uit ons betoog aan den dag zou komen. De lezer ziet zeker wel, dat wij dat resultaat niet als vooropgezet dogma hebben gegeven, maar als een besluit uit feiten, uit de gewone historische ervaring.

b. De kracht der waarheid.

Maar wij hebben deze beschouwingen geenszins gegeven, om de arbeiders tot *filosofen* te maken. Dat de lezer ziet, dat de geest evenals alle dingen, een *wordend*, geen absoluut ding is, dat is waardevol, het kan, ook als wijsgeerige waarheid, een beste uitwerking in zijn geest hebben, het is toch maar een nevenresultaat.

Ons bedoelen ging op iets anders, wij wilden de arbeiders tot *strijders* maken. En tot overwinnaars. En als zij dit betoog aandachtig lazen, dan moeten zij hun innerlijke kracht hebben voelen groeien.

Want wat volgt uit onze leer en onze voorbeelden?

Dit.

Dat, wanneer de techniek zóó verandert, dat zij een klasse van een onbeteekenende tot een machtige, van een slavin tot strijdster maakt, ook de ideeën van die klasse van onbeteekenend sterk, van slaafsch verheven moeten worden. En dat, als de techniek, die klasse ten slotte maakt tot overwinnaars, hare ideeën eindelijk ook de éénig-WARE moeten worden.

Dat is het, wat wij bedoelen, wij willen aan de arbeidersklasse het zelfvertrouwen geven, dat zij de Waarheid heeft, het zelfvertrouwen op haar geest.

Want, is het niet? de techniek drijft de arbeidersklasse naar de macht. Zij maakt de proletarische klasse talrijk als het zand aan zee, zij organiseert ze, zij dringt ze tot strijd, zij maakt ze geestelijk, moreel en stoffelijk de machtigste klasse. De oude productieverhoudingen, het privaatbezit, zijn te eng voor den modernen arbeid, die arbeid is maatschappelijk geworden, zij kan slechts worden uitgeoefend en zich vol ontplooiën in maatschappelijk bezit. De techniek ingeëngd in overblijvend kleinbedrijf, in maatschappijen op aandeelen, en trusts, eischt gemeenschappelijk

bezit om haar vlerken overal ongehinderd uit te slaan. Zij wil niet meer kunstmatig, nu eens opgejaagd, dan weer ingeperkt worden. En dáarom zullen de arbeiders ten slotte de techniek en de productieverhoudingen zoo inrichten, als zij willen, omdat zij door de techniek de machtigste klasse worden, en willen, wat de techniek eischt.

Maar daarom zijn ook de ideeën der arbeiders, die daarop berusten, voor zoover zij daarop berusten, alle *waar*. Want, niet waar? wanneer zij van de werkelijkheid gelijk krijgen en het bezit der productiemiddelen wordt gemeenschappelijk, dan zijn ook al hun ideeën over Recht, die dat bedoelen, voor zoover zij dat bedoelen, juist, en die van hun tegenstanders, die dat niet willen, onjuist. Dan, als grond en machines allen behooren, dan is dit *recht* dat het zoo is, en de opvatting van hen, die dat wilden *bleek* waar, en naar mate de werkelijkheid al meer en meer dien toestand nadert, des te *meer waar* en *juist* is de idee over Recht van het proletariaat. En des te valscher, in strijd met de werkelijkheid, die hunner tegenstanders. En evenzoo is het met hun Politiek gesteld. Als de arbeidersklasse door de techniek de sterkste in aantal, in organisatie, in materiele kracht moet worden, dan is haar opvatting van politiek, die dat zelfde wil (door goede arbeidswetten b.v.), ook *waar*, en die van hen, die zich daartegen verzetten *valsch*.

→ | Waarheid is immers de overeenstemming van de gedachte met de werkelijkheid.

Als het socialisme der arbeidersklasse een eisch is van de techniek, als zonder dat de productie tot een stilstand of verrotting moet komen, dan is ook de zedelijkheid van het proletariaat, voor zoover zij op dat doel betrekking heeft, de juiste. Bij voorbeeld: de klassehaat tegen de kapitalisten, de klasseliefde voor de arbeiders, het stellen van de arbeidersbelangen boven het huiselijk leven, enz. enz.

Als de arbeidersklasse gelijk heeft en het socialisme komt alleen door de maatschappelijke ontwikkeling der productiekrachten, als de natuurkrachten en de maatschappelijke krachten door de arbeidersklasse begrepen worden, dan heeft zij gelijk geen boven-

natuur meer te erkennen, waarvoor dan immers alle grond verdwenen is, en dan zijn al haar tegenstanders die nog godsdienst aanhangen, bevangen in bijgeloof.

En zoo is het op elk gebied : de ontwikkeling der techniek maakt een klasse niet alleen stoffelijk opgaand en ondergaand, maar ook geestelijk. Wanneer de verhoudingen, die een klasse wil, de werkelijke worden, dan worden ook hare gedachten, waarmee zij ze wil, waar. Geen wonder, de gedachte is immers slechts de theorie, de beschouwing, de in een algemeen begrip samenvatting der werkelijkheid.

En daarom is het dus, dat wij dit historisch materialisme aan de arbeiders moeten duidelijk maken met al de kracht, die in ons is. In den geest van het proletariaat moet de Kracht der Waarheid leven.

c. De kracht van het Individu.

En deze laatste opmerking brengt ons van zelf tot een goed einde : In den geest van den Arbeider moet de kracht der Waarheid leven.

O zeker, de techniek drijft naar het socialisme. Wij worden door de techniek naar het socialisme gestuurd. Wij maken de geschiedenis *niet uit vrijen wil*.

„De arbeid wordt maatschappelijk”, „De productieverhoudingen moeten socialistisch worden.” „De eigendomsverhoudingen eischen vermaatschappelijking.”

Zeker, zeker. De maatschappelijke materie is machtiger dan de geest van het individu. Het individu *moet* volgen, waarheen zij leiden.

Maar — techniek is samengesteld uit machines en *menschen*. Arbeid is menschenhanden en menschenhersen en menschenhart bezig aan productie. Eigendomsverhoudingen zijn verhoudingen van eigenaars en niet-eigenaars.

Nog eens : het proces is een levend proces. De maatschappelijke macht, die ons stuwt is geen dood fatum, geen logge klomp materie. Het is de maatschappij, een levende kracht.

En dus, ja, wij *moeten* wel gaan in de richting, die zij gaat. Het arbeidsproces stuwt ons in een richting,

die wij niet zelf bepalen. Wij maken de geschiedenis *niet uit vrijen wil.*

Maar wij *maken* ze.

Gij, arbeiders, zijt niet door het blinde noodlot, maar door de levende maatschappij bestemd om het socialisme te maken.

Gij, als klasse, kunt niet anders. Gij moet hooger loon willen en gelukkiger leven en meer rust. Gij moet u organiseeren. Gij moet den staat bevechten, gij moet de politieke macht veroveren, gij moet overwinnen. De productie, de levende Arbeid wil het.

Maar hangt het dan niet ook van u persoonlijk af, *hoe snel, hoe goed, hoe juist* dat gaat? Is het niet juist omdat gij, *levende* macht, dat doen moet, dat het van u levend individu, levende man, levende vrouw, levend kind, afhangt, — niet *dat*, — maar *hoe* het zal gaan?

Het hangt van uw lichaam en uw geest af.

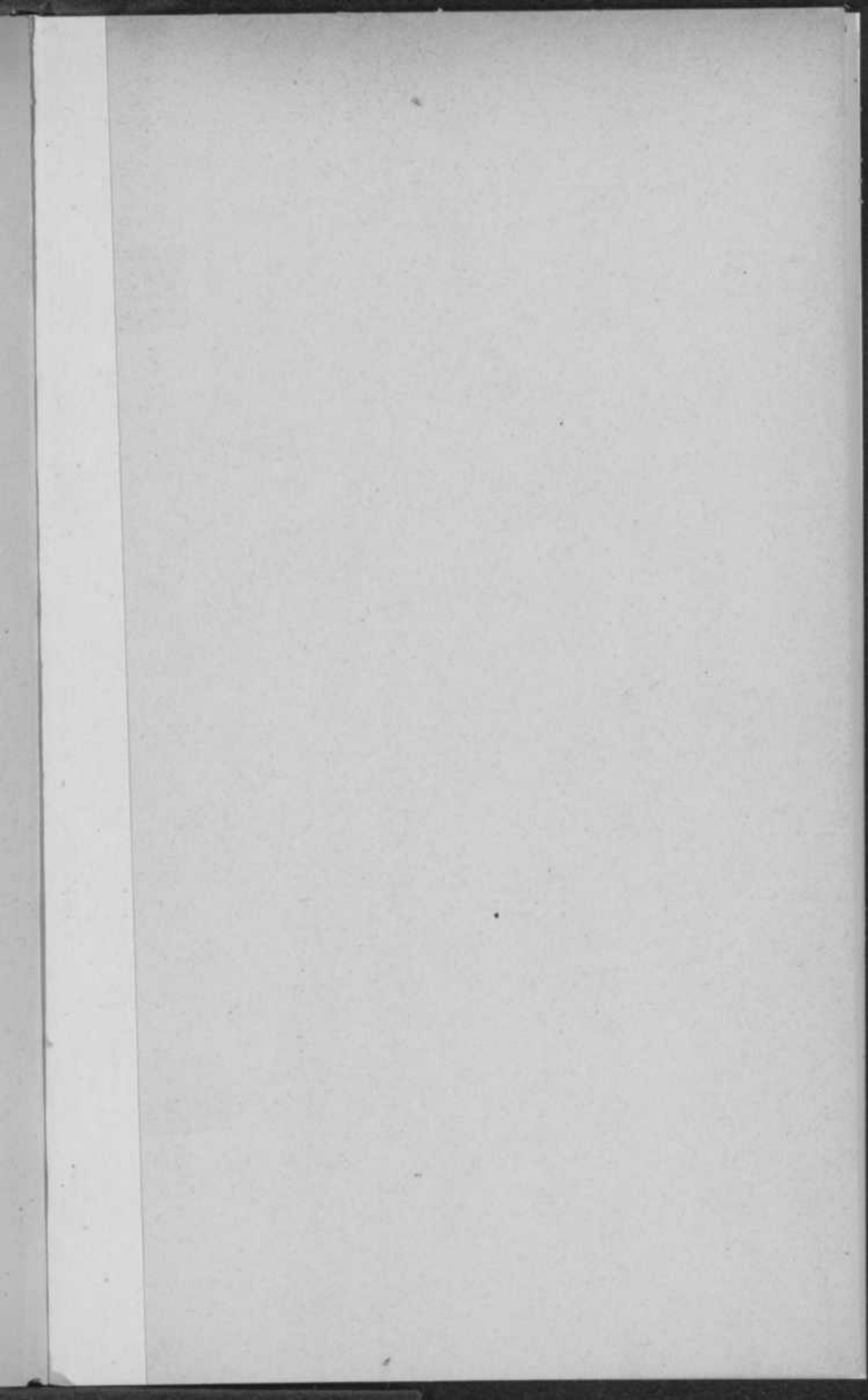
Lichamelijk krachtige, geestelijk sterke proletariërs zullen beter het heerlijkste grootste wat de wereld ooit zag, doen, dan zwakke.

Maar lichamelijk kunt gij onder het verdoemde kapitalisme nooit heel sterk en welvarend worden.

Geestelijk wel. Gij kunt de macht en de kracht der Waarheid, der Socialistische Maatschappelijke Waarheid volop, ten einde toe, in uw geest opnemen. Ook al is uw lichaam niet zoo heel krachtig.

Het is met den geest een eigenaardig ding. Het maatschappelijk zijn overheerscht hem, zóó, dat hij laf, loom, doodop, kan worden, geen eigen beweging haast meer heeft.

Maar laat de techniek hem wekken, laat zij hem aan den horizon een lichtvlek laten zien, een geluk, een doel. Laat het maatschappelijk zijn aan een klasse de overwinning wijzen. Dan wordt de geest van het lid dier klasse een ding, dat zich in beweging stelt, dan ontvlamt hij, dan vliegt hij, dan gaat hij leven, streven, werken, dan wordt het waarheid, dat de geest het lichaam beheerscht. Dan wordt de geest meer dan het lichaam, het lichaam zwak, slecht gevoed, zonder werk, arm aan bloed, zonder verdienste, in duizend

DE TRIBUNE

SOC.-DEM. WEEKBLAD

Onder redactie van

J. C. CETON, W. v. RAVESTEIJN Jr. en D. J. WIJNKOOP.

Verschijnt elken Zaterdag.

Abonnementsprijs bij vooruitbetaling 40 cent per
3 maanden. België 50 cent, overig buitenland 65 cent.
Losse nummers 3 cent.

Proefnummers op aanvraag gratis.

Administratie-adres: Wytenbachstraat 13, Amsterdam.

